

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/303310418>

Avrasya Birliği'nin Türkiye İçin Alternatif Bir Entegrasyon Olabilirliğinin Etüdü

Thesis · November 2015

DOI: 10.13140/RG.2.1.5154.6484

CITATIONS

0

READS

1,596

1 author:

Mehmet Gökhan Özdemir

Kirikkale University

28 PUBLICATIONS 1 CITATION

SEE PROFILE

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

Turkey-Azerbaijan Relations [View project](#)

Protectionism back? [View project](#)

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

AVRASYA BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE İÇİN ALTERNATİF BİR
ENTEGRASYON OLABİLİRLİĞİNİN ETÜDÜ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Mehmet Gökhan ÖZDEMİR

Danışman
Prof. Dr. Mehmet DİKKAYA

KIRIKKALE

2015

ONAY

Prof. Dr. Mehmet DİKKAYA danışmanlığında Mehmet Gökhan ÖZDEMİR tarafından hazırlanan “Avrasya Birliği’nin Türkiye için Alternatif Bir Entegrasyon Olabilirliğinin Etüdü” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim dalında Tezli Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

.././201.

(Tez Savunma Sınav Tarihi Yazılacak)

(imza)

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

.....

(imza)

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

(imza)

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

Yukarıda imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.././201.

(Unvan, Adı Soyadı)

Enstitü Müdürü

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Avrasya Birliği’nin Türkiye için Alternatif Bir Entegrasyon Olabilirliğinin Etüdü” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

Tarih: .....

Adı Soyadı:.....

İmza:.....

ÖNSÖZ

Bu çalışmada ülkelerin neden ticaret yaptıklarını inceleyen ekonomik entegrasyon ve bölgeselleşme gibi konular temel teorik çerçeve olarak ele alınmıştır. Türkiye'nin bulunduğu coğrafyada alternatif entegrasyonlara kayıtsız kalmaması adına alanında bir boşluğu doldurmak amacıyla hazırlanan bu çalışmada Avrasya Ekonomik Birliği'nin gelişim süreci en önemli kriter olarak incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise Türkiye'nin Avrasya Ekonomik Birliği'ne olası üyeliğinin değerlendirilmesine yer verilmiştir.

Kaynak edinme aşamasında bazı sorunlar yaşanmıştır. Tezin duraksamaya girdiği dönemlerde şahsıma pozitif anlamda itici güç olan, Mehmet KAN'a ve Hakan KOYUNCU'ya teşekkür etmek isterim. Ayrıca tez yazım süresince, iyi bir akademisyenin nasıl olması gerektiğine dair güzel örneklerini yaşam biçimleri ile gözlemleme imkânı bulduğum çok değerli hocalarıma teşekkürü bir şeref vesilesi olarak görmekteyim. Prof. Dr. Mehmet DİKKAYA, Doç. Dr. M. Veysel KAYA, Tiago Ferreira LOPES, Yrd. Doç. Dr. Dilek ÇETİN, Arş. Gör. Fatma Pınar EŞSİZ, Arş. Gör. Onur BİLGİN ve Öğr. Gör. Mahmut ŞAYLIKAY hocalarıma bu süreçte sabırla verdikleri desteklerinden ötürü minnettarım. Tez ile ilgili düzenlemelerdeki yardımlarından dolayı, akademisyen adayları olarak çoktan yola koyulan yüksek lisans arkadaşlarım Yunus KUTVAL ve Abdülkadir TİĞLİ'ye da değinmem gerekir.

Son olarak desteklerini her zaman hissettiğim aileme verdikleri tüm ödünler için müteşekkir olduğumu ifade etmek isterim. Motivasyonel anlamda en pes ettiğim anlarda bile gücünü başucumda hissettiğim başta annem olmak üzere tüm aileme teşekkürlerimi bir iade-i itibar olarak görmekteyim.

Bilimsel manada hataları bana ait olan bu eserin akademisyen meslektaşlarıma bir ilham kaynağı olması ve ülkemizin kalkınması için inşa edilebilecek bir fikir fidesi olması yürekten temenni ettiğim tek husustur.

M. Gökhan ÖZDEMİR

ÖZET

ÖZDEMİR, M. Gökhan. “Avrasya Birliği’nin Türkiye İçin Alternatif Bir Entegrasyon Olabilirliğinin Etüdü”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2015.

Uluslararası iktisat literatüründe yer alan Gümrük Birliği ve Ekonomik Entegrasyon teorileri ülkelerin birbirleriyle olan ticaretinin sebebini ve etkilerini incelemektedir. Jacob Viner’in 1950’lerde öne çıkardığı Gümrük Birliği Teorisi iki ülke arasında ticaret yapılmasını inceleyen bir teoridir. Ülkeler arasında ekonomik birleşmelerin temeli de ilk bu teoriye dayanmaktadır. Türkiye bulunduğu konum itibariyle Avrupa Birliği, İslam İşbirliği Teşkilatı ve Ekonomik İşbirliği Örgütü gibi ekonomik entegrasyonlarda çeşitli girişimler içerisindedir. 2015 yılı itibariyle ekonomik entegrasyon teorisinin uygulamada en başarılı olduğu ileri sürülen Avrupa Birliği’nin hem kendi içerisindeki çıkmazları hem de Türkiye ile arasındaki tarihsel gelişim sonrası gelinen duraklama süreci araştırmacıları alternatif entegrasyon oluşumlarının gözlemlenmesi gerekliliğini öne çıkarmıştır. Bu bağlamda Avrasya Ekonomik Birliği oluşumunun fikirsel ve tarihsel gelişimi baz alınarak, tez kapsamında bu entegrasyonun Türkiye açısından ne derece uygulanabilir olduğu açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gümrük Birliği Teorisi, Ekonomik Entegrasyon Teorisi, Avrasya Ekonomik Birliği, Türkiye, Ekonomik Entegrasyon

ABSTRACT

ÖZDEMİR, M. Gökhan. A Possibility Survey for Turkey's Alternative Economic Integration to Eurasian Union, Master Thesis, Kirikkale, 2015.

In International Economics, as a subfield of study, Customs Union and Economic Integration theories scrutinize why countries trade with each other and what the effects of this trade are. Jacob Viner's theory, who is a Pioneer of Custom Union theory, was analyzer of why two countries trade with each other as well. Economic Integration theories are firstly based on this theory, too. Turkey, with its geographical location, is on various initiative with European Union, Organization of Islamic Cooperation and Economic Cooperation Organization. In Practice, European Union, which is claimed the most successful Economic Integration till 2015, has some trouble (dead-end) with Turkey so far as a historically. This historical dilemmas lead researchers to observe an alternative integration(s). In this regard, based on with its ideological and historical development, Eurasian Economic Union is explained in the scope of this thesis via feasibility of Turkey's membership.

Keywords: Customs Union Theory, The Theory of Economic Integration, Eurasian Economic Union, Turkey, Economic Integration

KISALTMALAR

- AB** : Avrupa Birliği
- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
- ASEAN** : Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (Association of Southeast Asian Nations)
- BM** : Birleşmiş Milletler
- BiÖ** : Bölgesel İşbirliği Örgütleri
- CAREC** : Orta Asya Bölgesel Ekonomik İşbirliği (Central Asia Regional Economic Cooperation)
- CENTO** : Merkezi Anlaşma Örgütü (Central Treaty Organization)
- CEZ** : Belarus, Rusya ve Kazakistan Ortak Ekonomik Alanı (Common Economic Zone)
- COMCEC** : Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (Committee for Economic and Commercial Cooperation of the Organization of Islamic Cooperation)
- COMIAC** : Enformasyon ve Kültürel İşler Daimi Komitesi (Committee for Information and Cultural Affairs)
- COMSTECH**: Bilimsel ve Teknolojik İşbirliği Daimi Komitesi (Committee on Scientific and Technological Cooperation)
- CUSFTA** : Kanada ve Amerika arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması (Canada-United States Free Trade Agreement)
- DYY** : Doğrudan Yabancı Yatırımlar
- DTÖ** : Dünya Ticaret Örgütü
- ECO** : Ekonomik İşbirliği Örgütü (Economic Cooperation Organization)

- EFTA** : Avrupa Serbest Ticaret Organizasyonu (European Free Trade Association)
- ESCAP** : Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (Economic and Social Commission for Asia and the Pacific)
- EurAsEC** : Avrasya Birliği Ekonomik Topluluğu (Eurasian Economic Community)
- GATT** : Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade)
- GSMH** : Gayri Safi Milli Hâsıla
- IMF** : Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
- ICMF** : İslam Konferansı Dış İşleri Bakanlığı (Islamic Conference of Foreign Ministers)
- LAFTA** : Latin Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması (Latin American Free Trade Association)
- MERCOSUR**: Güney Amerika Ortak Pazarı (Common Market of the South)
- NAFTA** : Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması (North American Free Trade Agreement)
- OECD** : Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organization for Economic Co-operation and Development)
- OPEC** : Petrol İhraç eden Ülkeler Örgütü (Organization of Petroleum Exporting Countries)
- OIC** : İslam Konferansı Teşkilatı (Organization of Islamic Cooperation)
- RCD** : Bölgesel Kalkınma İşbirliği Örgütü (Regional Cooperation for Development)

SAARC : Güney Asya Bölgesel İşbirliği Örgütü (South Asian Association for Regional Cooperation)

UNCTAD : Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (United Nations Conference on Trade and Development)

TABLÖLAR

Tablo 1: Ekonomik Entegrasyonun Teorik Çeşitleri.....	12
Tablo 2: Üç Ülkede X Malı Fiyatı.....	20
Tablo 3: Eski ve Yeni Bölgeselleşme Karşılaştırması.....	33
Tablo 4: EurAsEC devletlerinin Ana Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri (2011).....	77
Tablo 5: EurAsEC Ülkelerinde GSMH Gelişimi (2001-2011).....	77
Tablo 6: Belarus Cumhuriyeti Makroekonomik Göstergeler (2011).....	79
Tablo 7: Kazakistan Cumhuriyeti Makroekonomik Göstergeler (2011).....	80
Tablo 8: Kırgızistan Cumhuriyeti Makroekonomik Göstergeler (2011).....	81
Tablo 9: Rusya Federasyonu Makroekonomik Göstergeler (2011).....	82
Tablo 10: Tacikistan Cumhuriyeti Makroekonomik Göstergeler (2011).....	83
Tablo 11: Ermenistan Cumhuriyeti Makroekonomik Göstergeler (2011).....	84
Tablo 12: Moldova Cumhuriyeti Makroekonomik Göstergeler (2011).....	86
Tablo 13: Ukrayna Makroekonomik Göstergeler (2011).....	87
Tablo 14: Üç Jeopolitik Gelenek ve Üç Ayrı Türk Avrasyacılık Fikri.....	90
Tablo 15: Avrupa Birliği Kronolojisi Antlaşmaları ve Genişlemesi.....	93
Tablo 16: 2000’li Yıllarda AB-Türkiye İlişkilerinde Anahtar Kilometre Taşları.....	101
Tablo 17: Ekonomik İşbirliği Örgütü Ülkeleri Nüfus Gelişimi 2001-2011 yılları.....	110
Tablo 18: ECO Üyeleri Makro Ekonomik Göstergeler (2011).....	111

Tablo 19: ECO üyelerinin DTÖ ile olan Bağlantı Durumları (Eylül 2013'e göre)..	112
Tablo 20: Ekonomik İşbirliği Örgütü Üye Ülkeler ve 5 Büyük Ticaret Ortakları...	114
Tablo 21: Bazı Bölgesel Entegrasyonların Dünya GSMH Payları (2001-2010).....	118
Tablo 22: Bölgesel İşbirliği Örgütleri Cari Fiyatlarla GSMH Büyüklükleri (2001- 2010).....	119
Tablo 23: Bölgesel İşbirliği Örgütlerinde Kişi Başına Düşen GSMH (\$) (2001- 2010).....	119
Tablo 24: BİÖ'de Bölge İçi Ticaretin Toplam Ticaretteki Payı (2001-2010).....	121

ŞEKİLLER

Şekil 1: 1948-2014 Yılları arasında Bölgesel Ticari Anlaşmaların Gelişimi (Adet).....	34
Şekil 2: Tarihi İpek Yolu.....	59
Şekil 3: Avrasya Birliği Üyeleri ve Olası Üyelikler.....	65
Şekil 4: Kazakistan, Rusya ve Beyaz Rusya Arasında Oluşturulan Gümrük Birliği....	67
Şekil 5: Avrupa Birliği Ülkeleri: 2015 Yılı Haritası.....	95
Şekil 6: İslam İşbirliği Örgütü Ülkeleri Üyelik Statüleri.....	106
Şekil 7: Ekonomik İşbirliği Örgütü Üyeleri Genel Görünüm.....	108

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	İ
ÖZET.....	İİ
ABSTRACT	İİİ
KISALTMALAR	İV
TABLolar	Vİİ
ŞEKİLLER.....	İX
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	6
EKONOMİK ENTEGRASYON: TEORİK VE TARİHSEL ARKA PLAN	6
1.1. İKTİSAT TEORİSİ AÇISINDAN TEMELLER	6
1.2. EKONOMİK ENTEGRASYONUN AŞAMALARI.....	9
1.2.1. Tercihli Ticaret Anlaşması.....	12
1.2.2. Serbest Ticaret Anlaşması	13
1.2.3. Gümrük Birliği.....	13
1.2.4. Ortak Pazar	14
1.2.5. Ekonomik Birlik	14
1.3. EKONOMİK ENTEGRASYON: FAYDA-MALİYET ANALİZİ.....	15
1.3.1. Ekonomik Entegrasyonun Faydaları.....	15
1.3.2. Ekonomik Entegrasyonun Dezavantajları	17
1.3.3. Ekonomik Entegrasyonun Başarı Koşulları.....	18
1.4. EKONOMİK ENTEGRASYON: TARİHSEL GELİŞİM.....	18
1.4.1. Geleneksel Ekonomik Entegrasyon Teorileri	19
1.4.1.1. Viner'in Geleneksel Gümrük Birliği Teorisi	19
1.4.1.2. Viner Analizine Yapılan Katkılar	23
1.4.1.2.1. Ticari Genişleme mi yoksa Ticaret Yaratıcı/Saptırıcı Etki mi?	23
1.4.1.2.2. Gümrük Birliği'nin Üretim ve Tüketim Etkileri.....	23
1.4.1.2.3. Ticareti Saptırıcı Etki ve Refah.....	25
1.4.1.2.4. İkincil Etkiler	25
1.4.1.2.5. Küçük ya da Büyük Tarife İndirimleri.....	25
1.4.1.2.6. Küçük Aşamalarla Tarife İndirimleri.....	26
1.4.1.2.7. Dış Ticaret Hadleri Etkisi	26
1.4.1.2.8. Rekabetçi ve Tamamlayıcı Ülkeler Karşılaştırması.....	26
1.4.1.2.9. Aynı ve Farklı Gelir Düzeyindeki Ülkeler Karşılaştırması.....	27
1.4.1.2.10. Endüstri-İç Ticaret mi, Endüstriler-Arası Ticaret mi?	28
1.4.1.2.11. Kişi başına Milli Gelir ve Dış Ticaret Kalıpları.....	29
1.4.1.3. Viner Analizine Yapılan Diğer Katkılar	30
1.4.2. Yeni Ekonomik Entegrasyon Teorileri	30
1.4.2.1. Statik Analizin Tercihli Ticaret Anlaşmalarında Yetersiz Kalması.....	31
1.4.2.2. Statik Analiz ve Dinamik Analiz Karşılaştırması	32
1.4.2.3. Eski Bölgeselleşme ve Yeni Bölgeselleşme Karşılaştırılması	32

1.4.2.4. Entegrasyona Yönelime Sebep Güncel Güçler	35
1.4.2.5. Ölçek Ekonomileri	35
1.4.2.6. Yatırım Artırıcı ve Yatırım Saptırıcı Etki	35
1.4.2.7. Özel Sektör Katılımının Artırılmasının Önemi	36
1.4.2.8. Hizmetler Sektörünün Artan Önemi	36
1.4.2.9. Doğrudan Yabancı Yatırımın Yükselen Önemi	37
1.5. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER VE EKONOMİK ENTEGRASYON	38
1.5.1. Üretim Etkisine İlişkin Sorunlar	39
1.5.1.1. İstihdam ve Verimlilik Etkileri	39
1.5.1.2. Analizlerin Kalkınma Perspektifi İçermesinin İhtiyacı.....	40
1.5.1.3. Gelişmiş Ülkelerle olan Dış Ticaret Yapısının Değişimi	40
1.5.1.4. Önemsiz Olmanın Önemi.....	41
1.5.1.5. Ticareti Saptırıcı Etkinin Faydaları.....	41
1.5.1.6. Ticareti Saptırıcı Etkinin Etkinliği.....	42
1.5.1.7. Sanayide Kalkınma İçin Korumacılık.....	42
1.5.1.8. Zemin Etüdü Teorisi (The Training Ground Theory)	44
1.5.1.9. Statik ve Dinamik Yaklaşım Karşılaştırılması	45
1.5.1.10. Ölçek Ekonomisi.....	46
1.5.1.11. Uluslararası Rekabet	47
1.5.2. Ekonomik Entegrasyon: Sınırlılıklar	47
1.5.2.1. Rekabet ve Tamamlayıcılık	48
1.5.2.2. Birliğin Boyutu	49
1.5.2.3. Entegrasyon Üye Ülkeler Arasında Ticaretin Payı	50
1.5.2.4. Büyüyen Bölgesel Ticareti Hedef Olarak Ortaya Koyma.....	50
1.5.3. Diğer Faktörler.....	51
1.5.3.1. Cari Tarife Oranları.....	51
1.5.3.2. Dış Ticaret Hacminin GSMH içerisindeki payı	51
1.5.3.3. Mesafe ve Ulaşım Maliyetleri.....	52
1.5.3.4. Makro Ekonomik Politikaların Koordinasyonu	52
1.5.3.5. Paket Yaklaşımı	54
İKİNCİ BÖLÜM	55
AVRASYA BİRLİĞİ: TARİHSEL VE KURAMSAL GELİŞİM.....	55
2.1. AVRASYACILIK, NEO-AVRASYACILIK VE DUGİN	55
2.2. AVRASYA'DA SOVYET SONRASI ENTEGRASYON ANALİZLERİ	59
2.2.1. "Ortalama" Nitelikteki Akademik Çalışmalar	61
2.2.2. Sovyet Sonrası Entegrasyonu İçeren "Ortalama" Seviye Çalışmalara Alternatifler.....	63
2.3. AVRASYA BİRLİĞİ'NİN GELİŞİM SÜRECİ	64
2.3.1. Eurasec (Avrasya Ekonomik Topluluğu)	68
2.3.1.1. EurAsEC Entegrasyon Komitesi.....	71
2.3.1.2. EurAsEC Parlamentolararası Meclisi	73
2.3.2. Avrasya Birliği Ülkeleri: Genel Ekonomik Görünüm	78
2.3.2.1. Belarus Cumhuriyeti	78
2.3.2.2. Kazakistan Cumhuriyeti.....	79
2.3.2.3. Kırgız Cumhuriyeti	80

2.3.2.4. Rusya Federasyonu	82
2.3.2.5. Tacikistan Cumhuriyeti.....	83
2.3.2.6. Ermenistan Cumhuriyeti	84
2.3.2.6.1. Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermenistan ve Avrasya Birliği Üyeliği	85
2.3.2.7. Moldova Cumhuriyeti	85
2.3.2.8. Ukrayna.....	86
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	88
TÜRKİYE İÇİN ALTERNATİF BİR BÖLGESEL ENTEGRASYON OLARAK AVRASYA BİRLİĞİ.....	88
3.1. TÜRK AVRASYACILIĞI	89
3.2. TÜRKİYE İÇİN ALTERNATİF ENTEGRASYONLAR VE AVRASYA BİRLİĞİ: KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ.....	91
3.2.1. Avrupa Birliği	91
3.2.2. Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Kronolojik Gelişim	96
3.2.3. İslam İşbirliği Örgütü.....	102
3.2.4. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	107
3.2.5. Türkiye'nin Bölgesel Örgütlerle İlişkileri: Bir Karşılaştırma	116
SONUÇ	122
KAYNAKÇA	125

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrası, küresel ekonomide özellikle ülkelerarası ticaret sınırlarının önündeki engeller giderek azalmaya başlamıştır. Engellerin ortadan kalkmaya başlaması ile uluslararası ticaret hacmi Soğuk Savaş Dönemi öncesine göre büyük genişleme kaydetmiştir. Savaş sonrası tercihli ticaret düzenlemelerine paralel olarak entegrasyon konusu uluslararası ticaret teorisinde daha geniş yer bulmuştur.

Yirminci yüzyılın son çeyreğinden başlayarak ortaya çıkan sosyo-ekonomik ve siyasal devrim beraberinde ilk olarak Doğu Bloğunun çözülmesini getirmiştir. Son yüzyıldaki bu dönüşümün Sovyetler Birliği'nin dağılması ile hızlanma eğilimi gösterdiği söylenilebilir.

Soğuk Savaş sonrası çift kutuplu yapının Rusya aleyhine dönüşümü, dünya konjonktüründe yeni bir dönemi beraberinde getirmiştir. Ekonomi politik anlamda tek güç olarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve bu ülkenin dünya ülkeleri üzerinde uyguladığı politikalarının hegemonyası kalmıştır. Öte yandan Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan en önemli entegrasyon örneği olarak gösterilebilecek Avrupa Birliği'nin (AB) kurulması, ABD'ye alternatif bir güç odağı oluştursa da, ABD ve AB'nin dünya siyasetindeki ortak çıkarları ölçüsündeki işbirliği nedeniyle bu ikilinin tek bir güç olarak anılmasını karşımıza getirmiştir.

'Avro-Atlantikçi' nitelikte tanımlanabilecek ABD ve AB'nin oluşturduğu bu politik ve ekonomik işbirliğinin; özellikle 2008 Küresel Krizi ekseninde algılanacak biçimde negatif yönlü bir harekete doğru seyrettiği iddia edilebilir. Avrupa Birliği üye ülkelerinin enerji güvenliği anlamında dışa bağımlılığı da bu savı kuvvetlendirir niteliktedir. Öte yandan, Avrupa Birliği entegrasyonunda son dönemde olumsuz algılanabilecek ve çözülmeye yönelik çıkarımlar olarak değerlendirilmeye müsait çatışmaların ortaya çıkması da göze çarpan tarihsel bir olgudur. Dünya ekonomisindeki tüm bu gelişmelere paralel olarak enerji alanında neredeyse tek güce sahip olan Rusya'nın bölgesindeki ülkelerle bir araya gelerek oluşturmaya çalıştığı Avrasya Birliği bir anlamda aslında yok olduğu öne sürülen iki kutuplu dünya anlayışının devam edip etmediğinin sorgulanmasına neden olmuştur. Rusya'nın yeni

bir oluşuma doğru yönelmesi akıllara dünya ekonomisinin ekonomi politik anlamda ekseninin değişebileceği/aynı kalacağı sorgusunu beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda hipotez konularından ilkinin Avrasya Birliği oluşumunun Dünya Ekonomisi ölçeğinde sürdürülebilirliğinin ne derecede olduğunun analiz edilmesi olduğu söylenebilir.

Sovyetler Birliği sonrası Avrasya Bölgesinde çıkan Rusya-Belarus-Kazakistan-Ermenistan ortaklığındaki ekonomik entegrasyonun dünya dinamiklerinin gerektirdiklerine ne ölçüde yanıt verebileceği, ne kadar uzun soluklu olabileceği, Türkiye'nin bu girişime kayıtsız kalıp/kalmaması gerektiği, Türk Cumhuriyetleri'nin bu entegrasyondan nasıl etkilenebileceği gibi soru/sorunlar da zihinlerde ayrıca soru işareti bırakan gündem maddeleridir. Bu yönüyle de Türkiye'nin bu oluşum içerisine hangi aşamada yer alıp almayacağı bir diğer hipotezi oluşturmaktadır.

Öte yandan küreselleşme ve bölgeselleşme akımlarının ticaretin serbestleşmesi süreci içerisinde mal ve hizmet ticaretini, yabancı doğrudan yatırımı, ortak risk paylaşımını (Joint Venture), lisans anlaşmaları ile teknoloji veya marka kullanımını, uluslararası aracılık ve franchising sözleşmeleri gibi firma işbirliği biçimlerini ve bunlara ek olarak uluslararası göçü, dış finansman sağlamayı, dış yardım ve makro ekonomik politikaların ülkeler arasında entegre edilmesini, küresel sermayenin mobilitesini adeta zorunluluk olarak karşımıza getirdiğini belirtmek gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle ülkeler arasında ortaya çıkan karşılıklı bağımlılığın ve işbirliğinin gereklikten ziyade bir zorunluluk olarak karşımıza çıkması ticaretin kazan kazan ilişkisi olduğu yönündeki savı da doğal bir biçimde güçlendirmektedir. Bu bağlamda karşılaştırmalı üstünlük teorisinin ölçüsünde ülkelerin görece avantaja sahip oldukları mal ve hizmeti değişime konu etmeleri önem teşkil etmektedir.

Değişimle gelişmiş ülkelerden yeni gelişmekte olan ülkelere yüksek teknoloji transferinde artış gerçekleşebilir. Süreç içerisinde uluslararası finans piyasaları da bütünleşme açısından birbirine daha girift bir hal alır. Ülkeler arasında iş gücü hareketliliğinde artış gözlemlenebilir. Yabancı sermaye akışında önemli gelişmeler yaşanabilir. Yaşanan gelişim/değişim ülkeler arasında emek, sermaye ve mal hareketlerinin niceliksel olarak artmasına neden olabilir. İşte bu yüzden de ülkeler

ekonomik işbirliği alanlarında genişleme politikasını gündeme taşıyabilirler. Tez kapsamında Türkiye ve Avrasya Birliği ülkeleri arasında mal, hizmet ve işgücü açısından karşılıklı bağımlılık ve potansiyelin ne aşamada olduğu da ileri sürülebilecek bir diğer hipotez kaynağını oluşturmaktadır.

Dünya ekonomik tarihi incelendiğinde, özellikle yakın tarih açısından İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde ekonomik işbirliği alanlarındaki genişleme/değişim, uluslararası iktisadi bütünleşmeler ve uluslararası iktisadi işbirliği kuruluşlarında yeniden yapılanma aşamasının ilerleme kaydettiği gözlemlenebilir. Karar alma mekanizması açısından gelişmiş ülkelerin baskın olarak yer aldığı bu kurum ve kuruluşların mevcut dünya sorunlarına ne derece cevap verebildiği tez konusu kapsamında incelenmesi gereken bir nokta olmadığından göz ardı edilmektedir. Ancak vurgu yapılması gereken önemli bir husustur. Bu konuyla ilgili ilerleyen süreçte ayrıca başlı başına detaylı bir çalışma yapılabilir.

Üye ülkeler arasında belli alanlarda dayanışma ve işbirliği çabasını yansıtan bu kuruluşlar üye ülkeler arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan ve çıkabilecek aksaklıkların giderilmesi, iktisadi ilişkilerin düzenli bir şekilde gelişimine katkıda bulunulması, üye ülkelerin belli alanlardaki sorunlarının çözümüne yardımcı olunması gibi amaçlarla ortaya çıkmıştır. Dünya çapında küresel nitelikteki kuruluşlara yanı sıra, bölgeselleşme ya da aynı ortak amaç kapsamında kendi içerisinde bir birlik olarak kurulan çeşitli işbirliği örgütleri de bulunmaktadır.

Hükümetler üstü olarak isimlendirilen bu kuruluşlar arasında Birleşmiş Milletler (BM), Bölgesel Komisyonlar, Bölgesel Kalkınma Bankaları, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), Petrol İhraç eden Ülkeler Örgütü (OPEC), İslam Konferansı Örgütü (OIC) ve bunun gibi birbirlerinden farklı amaç için kurulan örgütler bulunmaktadır. Bu yapılar hem statü, hem de işlevsel yönden çok farklı amaçlara hizmet edebilmektedir. Tez konusu gereği Avrasya Birliği'nin statüsü ve işlevsel yönü de araştırmamızın diğer bir hipotezi olacak, birliğin dünya yelpazesindeki ekonomi politik konumu belirlenmeye çalışılacaktır.

Genellikle aynı coğrafi bölgedeki ülkeler arasında ticaretin serbestleştirilmesi temeline dayalı olarak ortaya çıkan iktisadi bütünleşme hareketleri ekonomik

işbirliğinin bir diğer şeklidir. Ekonomik işbirliklerinin ortaya çıkma amaçları arasında ülkelerin ekonomik üretim kapasitesini genişletebilmek, ekonomide verimliliği yükseltebilmek gibi kısa vadeli hedeflere ek olarak, daha fazla rekabet gücü elde edebilmek adına bölge dışı ülke ve/veya bloklara karşı etkin bir güç olabilme iradesi gibi uzun vadeli amaçlar da yer almaktadır. Ayrıca, iktisadi bütünleşme eğilimlerinin ortaya çıkışında etkili olan bir diğer genel geçer durum uluslararası rekabette ekonomik birliğin ortaya koyduğu güçlü irade yolu ile politik olarak karar alma mekanizmalarında daha da etkili söz sahibi olabilmektir. Yine bölgesel olarak bir arada yaşamak durumundaki ülkelerin aralarında ortaya çıkabilecek olan ekonomik/politik anlaşmazlıkların ortadan kaldırılabilmesi gibi nedenler yer almaktadır.

Yukarıda belirtilen bilgiler kapsamında çalışmanın ilk bölümünde ekonomik entegrasyon kavramına ve teorik olarak gelişimine yer verilecektir. Bu çerçevede ekonomik entegrasyonun teorik gelişimi hakkında yapılan önemli katkılara öz olarak değinilecektir. Bu bağlamda, Jacob Viner'in literatüre kazandırdığı Gümrük Birliği kavramı üzerinden Geleneksel Ekonomik Entegrasyon Teorisi üretim etkisi ile açıklanacaktır. Bu teorinin sadece üretim etkisi ile sınırlı kalması ve tam anlamıyla ekonomik birliği açıklayamaması iktisatçıların tüketim etkisi, refah etkisi gibi diğer terimleri analize dâhil etmesini zorunluluk haline getirmiştir. İlk dönemlerde statik analize tabi tutulmuş bu görüş Yeni ekonomik entegrasyon teorileri ile tazmin edilmeye çalışılacaktır. Yeni teorilerde ölçek ekonomisi gibi kavramlar da analize dâhil edilmiştir. Özetle birinci bölüm Ekonomik Entegrasyon teorisinin teorik gelişimi üzerine kurulacaktır.

Tezin ikinci bölümünde araştırmamızın ana konusunu oluşturan Avrasya Birliği bölgesinde bölgesel oluşum ideolojisine yönelik yazılan makalelerin hangi temel değerler üzerine oturtulduğu altyapıya değinilerek Sovyet sonrası süreçte kat ettiği gelişmeye yer verilecektir. Bu yönüyle ilk olarak Avrasya Birliği'nin tarihsel ve ideolojik kökenine yer verilecektir. Birliğe üye ülkeler ile birliği oluşturan kurumların yapısına değinilecek olan bu kısımda ayrıca bu birliğe potansiyel üye olacak ülkeler ve bu ülkelerin genel ekonomik göstergeleri ile ilgili temel özellikler tartışılacaktır.

Son bölümde Türkiye açısından hali hazırda var olan bölgesel örgütlerin genel durumu ve Türkiye'nin bu entegrasyonlardaki mevcut yapısının çerçevesi çizilecektir. Bölümde Türkiye'nin üye olduğu Bölgesel Entegrasyonlar ile bu entegrasyonlarla olan ilişkilerdeki tarihi seyir öz olarak açıklanacaktır. Bu bölümün alt bölümü olarak entegrasyonların iki binli yıllar sonrası seyri, makroekonomik veriler vasıtasıyla ekonomik bakış açısı içerecek şekilde karşılaştırmalı olarak ele alınacak olup, Türkiye'nin Avrasya Birliği'ne olası üyeliğinin etkileri politik, askeri ve sosyokültürel olarak incelenecektir.

Bu boyutuyla Avrupa Birliği hedefinden vazgeçmekten ziyade ülkenin jeostratejisi ölçüsünde, çok yönlü ekonomi politik sahası içerisinde mümkün mertebe bu girişime dâhil olmasının gerekliliğinin ne boyutta olduğu sorgulanacaktır. Yani Avrasya Birliği'nin Türkiye için ekonomik entegrasyonun faydaları göz önüne alındığında olumlu alternatif bir seçenek olup/olmadığı çalışmamızın başlıca unsurunu oluşturacaktır.

Nitekim Onuncu Kalkınma Planının içerisinde Bölgesel İşbirliği alt başlığı mevcuttur ve bu alt başlık altındaki projeksiyon yalnızca Avrupa Birliği ve İslam İşbirliği Örgütü ile ilgili genel geçer plan cümleleri ile kısıtlandırılmıştır. Bölgesindeki Avrasya birliği gibi böylesi önemli bir entegrasyona değinilmemiş dahi olunması ise küresel vizyon açısından eleştirilebilir.

Çalışmanın amacı, Türkiye'nin alternatif bir katılıma dâhil olmasının ülkenin uluslararası ekonomi politikalarına katma değerinin nasıl olacağını niteliksel olarak ve verilere dayanarak çözümlenmeye çalışmaktır. Daha açık bir ifadeyle, Türkiye'nin aslında var olan tarihsel öneme sahip olduğunu düşündüğümüz bulunduğu coğrafyadaki bu yeni oluşuma stratejik ortak olarak katılmasının ülke menfaatleri açısından önem arz edip etmediğidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK ENTEGRASYON: TEORİK VE TARİHSEL ARKA PLAN

Bu bölümde İktisadın alt bir dalı olan Uluslararası İktisat literatüründe yer bulmuş, Küreselleşme, Bölgeselleşme hareketlerine temel teşkil eden Ekonomik Entegrasyon teorilerine ve zaman içerisinde bu oluşumların teorik gelişimine kapsam dâhilinde değinilecektir. Bu bağlamda, Uluslararası İktisat terminolojisinde konu ile ilgili önem arz eden terimlerden faydalanılarak kronolojik sıraya bağlı kalınacak şekilde teorik seyir hakkında öz bilgiler verilecektir. Çizilen teorik çerçeve ekseninde yer yer uygulamadaki birliklerle ilgili yazılmış makalelerin çıkarımlarına vurgu yapılabilir.

Teorik gelişim ile ilgili temel oluşturulduktan sonra konu gelişmekte olan ülkeler açısından irdelenebilmesi için bu alanda ortaya çıkan bilimsel doku mercek altına alınacaktır.

1.1. İKTİSAT TEORİSİ AÇISINDAN TEMELLER

Uluslararası İktisat literatürünün en önemli savlarından biri ticaretin getiri etkisidir. Ülkeler de bu gerekçe ile birbiriyle ticaret yaparlar. Bu alışveriş her iki tarafın faydası ile sonuçlanır. İşte bu teorinin sacayağı üzerine kurulan yapı ile ülkelerde doğal kaynaklarının farklı yapılarda olması durumuna göre ticaret yapan iki ülke arasında kazan-kazan durumu ortaya çıkabilmektedir. Bu bağlamda (Krugman ve Obstfeld, 2003)'e göre ülkeler karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunan mal ve hizmetler üzerinde üretim ölçeğinde derinleşecek ve uzmanlaşmaya yoğunlaşacaktır. Böylece geniş ölçek ve daha etkin biçimde üretim ile bu mal ve hizmetlerin karşılaştırmalı üstünlüğüne sahip olan ülke ticaret açısından oldukça avantaj elde edecektir. Karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunan ürün üzerinde diğer üretilen mal ve hizmetlere nazaran fırsat maliyeti diğer ülkelere göre daha düşük gerçekleşecektir. Bu şartlar altında üretilen bir ürünün ihracatı da ülkeye ticari anlamda yarar sağlayacaktır. Sağlanan yarara ek olarak üretimdeki etkinlik üretim maliyetlerinin görece düşük olmasını sağlayacaktır. Ülke

düşük maliyetle ürettiği ürünü görece daha düşük fiyatla satabilir. Fiyatların nispeten daha düşük olması bu mala olan talebi artıracaktır. Yani fiyatların görece düşük olması ürünün diğer fiyatlara göre fiyatını gösterir. Talep yasası çerçevesinde talebi gelir, ücretler de etkileyeceği göz önünde bulundurulmalıdır (Economic Research Institute, 2013: 11).

İktisat biliminin alt bilim dalı olan Uluslararası İktisat alanında değişimin ülkeler arasında yararlı olabileceğini öne süren bu sav Serbest Piyasa ve Liberalizmi meşru hale getiren Neo- Klasik İktisatın en önemli öngörüsü olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda Balassa'ya göre ekonomik entegrasyon teorisi Uluslararası İktisatın bir parçası olarak düşünülebilir. Ayrıca ona göre bu teori Uluslararası ticaret teorisi alanını daha geniş kapsamda ele alan bir alt bilim dalı olarak da ele alınabilir. Çünkü bu alt bilim dalı ulusal piyasaların birleşmelerinin etkilerini incelemektedir. Ekonomik politikalarının birlik içerisinde koordinasyonunun ihtiyacı da bu bilim dalının konusu oluşturduğu söylenebilir (Balassa, 1961: 3).

Uluslararası İktisat teorik çerçevesinin gelişimi açısından 1960'lı ve 1970'li yıllar daha yoğun yıllar olduğu çıkarımı yapılabilir. Bu alanda ortaya çıkan teorilerin refah ölçüsü göz önünde bulundurularak somutta ne gibi açıklamalar getirebileceği ve uygulamadaki bazı düzenlemelerin ekonomik olmayan amaçlarla da yakından ilgili olması, ekonomik analizlerde yerini şüphe içeren sonuçlarla literatürde göstermiştir. Analizlerde Küreselleşme boyutunda (GATT gibi) ve bölgeselleşme boyutunda (Entegrasyon hareketleri ve bu hareketlerin ticarete ayrımcı olup olmadığının sorgulanması gibi) durumlar ortaya çıkmıştır. 1965 yılına kadar Tercihli ticaret teorisine (Viner, 1950), Meade, Lipsey, Johnson, Mundell, Vanek, Cooper ve Massell önemli katkılar yapmıştır. Kemp ve Berglas, Vanek'in bu ticaret modelini geliştirmişlerdir. Ölçek ekonomileri üzerinde ise Wonnacott ve Cordon durmuştur. 1970'lerde teorinin bu alanında beklenenin aksine bir hayal kırıklığı gelişmeye başlamıştır. İlerleyen süreçte Wonnacott'lar tarifeler üzerinde durmuşlardır. Ticaret hadleri, ölçek ekonomileri, teknik etkinliğin gelişmesi ve iyileşmesi, ayrıca daha yüksek büyüme oranlarının yakalanması da uluslararası iktisatçılar tarafından geliştirilen/çalışılan diğer konulardır (Ertürk, 1993: 1).

İktisatçılar Tercihli Ticaret Anlaşmalarının ticaret hacmi üzerindeki değişimlerine yoğunlaşarak refah üzerine etkilerini tahminlemeye (Viner, 1950)'ın yaklaşımı üzerinden çalışmışlardır. Örneğin (Yeats, 1997) MERCOSUR üyesi ülkeler arasında önemli ölçüde ticaret hacminin arttığını gözlemlemiştir. Üye olmayan ülkeler arasında ticaret saptırıcı etkinin öne çıktığını saptamıştır. (Balassa, 1996)'da Avrupa Ortak Piyasasının çoğu mal ve hizmette ticareti artırıcı etki yaptığını bulmuştur. Bazı ürünlerde is ticareti saptırıcı etkilerin olduğunu da tespit etmiştir. Yine yapılan çalışmalarda NAFTA'nın da ticareti artırıcı etkisinin ticareti saptırıcı etkisine kıyasla daha çok olduğu bulunmuştur. (Clausing, 2001)'ın analizi de Kanada ve Amerika arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması (CUSFTA) ticaret artırıcı etkisinin, ticaret saptırıcı etkisinden oldukça fazla olduğu sonucu üzerinedir. Ancak tüm bu çalışmalarda eksik olan nokta ticaret hacimlerinin değişimi ile refah seviyeleri arasında bir bağıntının kurulmamış olmasıdır. (Krishna, 1998) yaptığı çalışmada bu eksikliği fark etmiş, bu yüzden üye ülke yerel firma kârları ve ticareti saptırıcı hacminin ilişkisini gözlemlemiştir (Cheong ve Wong, 2007: 1).

Bilindiği gibi, Gelişmiş ülkeler ekonomik ve politik sorunlarla ilgili gündemlerini Dünya Bankası, IMF, Dünya Ticaret Örgütü, OECD, Avrupa Birliği ve NAFTA, ASEAN gibi kuruluşlarla yönlendirmektedir. Gelişmekte olan ülkeler ise uluslararası arenada ekonomik ve politik sorunlarını Birleşmiş Milletler'in (BM) bünyesinde bulunan UNCTAD'ın koordinasyonu ile sağlamaya çalışmaktadırlar (Örnek ve Taş, 2013: 325).

Gelişmekte olan ülkelerin soru/sorunları genellikle tarife indirim mekanizmaları ile ilgili sorunların çözümü, gümrük birliğinin mi yoksa serbest bölgenin mi bu ülkeler açısından etkin olacağı, korumacı politikaların uygulanıp/uygulanmaması, karşılıklılık sorunları, bölge içi farklılıklar, ödeme sistemleri ve kutuplaşma gibi konularda ortaya çıkmaktadır (Dikkaya, 2003: 83).

Yukarıda belirtilen sebepler çerçevesinde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler Ekonomik Birliğe yönelime doğru bir seyir izlemektedirler. Bu bakımdan Ekonomik Entegrasyonun teorik gelişimi mercek altına almak isabetli olacaktır.

1.2. EKONOMİK ENTEGRASYONUN AŞAMALARI

Ekonomik Entegrasyon Balassa'ya göre "Bir alandaki/bölgedeki ayrımcılığın kaldırılması" şeklinde tanımlanmıştır. Ekonomik Entegrasyon Kahnert ve diğerlerine göre ise "ulusal sınırlar meydana gelen ayrımların ortadan kaldırma süreci"dir. Bu sebeple bilimsel bakış açısına göre sadece ülkeler arasında ayrımcılığın azaltılması işbirliği olarak kabul edilir. Ancak bu tam olarak bütünleşme olarak ifade edilmez. İşte bu yüzden Allen R'ye göre ekonomik entegrasyon herkese göre aynı anlamı ifade etmemektedir. Balassa'nın oldukça çok atıf yapılan kitabındaki entegrasyon tanımı ve diğer önemli elementleri işbirliğinden ayrı şekilde açıkça ifade eden Allen R'in gerekçesi de tanımların birbirinden farklı olmasıdır (Balassa, 1961: 1; Kahnert vd., 1969; Allen R., 1963: 450).

Ekonomik "Entegrasyon" ile Ekonomik "İşbirliği" arasında önemli bir ayrım söz konusudur. Balassa'ya göre bu ayrım hem nitelik hem de nicelik bakımından gözlemlenebilir. İşbirliğinde daha çok yapılan işlemlerde ortaya çıkan ayrımcılığın azaltılması meseleleri konuya hakimken, ekonomik entegrasyon işleminde bu ayrımcılığın nedenleri ile birlikte dönüşümünü kapsayacak ölçümleri de içerdiği söylenebilir (Balassa, 1961: 2).

Gümrük Birliği Teorisi'ni Ekonomik Entegrasyonu Teorisi kapsamında Lipsey R. G'in ele aldığı makalede konu ile ilgili şu ifadelere yer verilmiştir. "Gümrük birliği teorisi [ülkeler arasında] ticaret engellerinin coğrafi ayrımcı değişikliklerin etkileri ile ilgilenen tarife teorisinin bir dalı olarak tanımlanabilir" (Lipsey R. G., 1960).

Entegrasyon Machlup'a göre ise bir ekonomik bölgedeki ayrı ekonomileri birleştirme işlemidir. Bu tanımlamalara ek olarak entegrasyonun "emeğin etkin iş bölümü ile tüm potansiyel fırsatların kullanımı" ile ilgili olduğu da öne sürülmüştür (Machlup, 1977: 18; Staley, 1977: 243).

Geleneksel entegrasyon teorisindeki yapı üzerinden statik etkinin arka planında Gümrük Birliği'nin dünya refahının ölçütünde arzu edilebilir bir şey olup olmadığını Chou analizinde değerlendirmiştir. Analiziyle yeni (dinamik) entegrasyon teorisini ve teorisinin dinamik etkilerini öne çıkarmıştır (Chou, 1967).

Herhangi entegrasyon şeklinin en temel içeriği iki ya da daha fazla ülke için ticaret önündeki engellerin ortadan kaldırılması Allen R. 'in bir nevi Balassa'deki kitabının gözden geçirilmesi olan eserinde yaptığı çıkarıma göre incelenmiştir. Eserde yapılan bir diğer önemli vurgu da geleneksel uluslararası ticaret teorisinin ticaret önündeki engellerin azaltılmasının etkisini tartışmasına rağmen, ekonomik entegrasyon konularıyla alakalı ayrı bir teorik çerçevenin oluşturulması ve çalışılmasının gerekliliğidir (Allen R., 1963: 450).

Ekonomik Entegrasyon çeşitli şekillerde karşımıza çıkabilmektedir. Balassa'ya göre entegrasyon 4 aşamadan oluşur. Bu aşamalardan ilki aşama Serbest Ticaret Bölgesi (Free Trade Area)'dır. Bir sonraki aşamayı Gümrük Birliği (Custom Union) oluşturur. Diğer aşama Ortak Piyasa (Common Market)'dir. Son olarak Ekonomik Birlik (Economic Union) ortaya çıkar (Balassa, 1961).

Tercihli Ticaret Anlaşmaları, Tercihli Ticaret Alanları ya da Tercihli Ticaret Düzenlemeleri terimlerinden hangisi olursa olsun, her biri kısmi ticaret tercihleri düzenlemelerini, Gümrük Birliği'ni ve Serbest Ticaret Bölgeleri'ni açıklamada önemli ölçüde geniş yer verilmesi gereken Panagariya'nın yayınladığı makalelerinde vurgulanan hususlardır (Panagariya, 1998: 2; Panagariya, 2000: 288).

Ticaretin önünde engel teşkil eden tarifeler, kotalar, üretim faktörlerinin hareketliliği önündeki engeller ortadan kaldırılırsa, entegre olan alanda ülkelerin kendi tüketim toplamlarından daha fazla bir potansiyelde tüketim gerçekleştirebilecektir. Bu bağlamda Jovanovic'e göre Uluslararası ekonomik entegrasyon kısmen de olsa, ticaretin, rekabetin, yatırımın ve muhtemelen faktör hareketliliğinin önündeki engelleri ortadan kaldırabilir. O en az iki ülke arasında kurulacak ekonomik entegrasyonu yedi teorik aşamada göstermiştir. (Jovanovic, 2006: 21-22)'e göre;

- *Tercihli Ticaret Anlaşması* imzalanan ülkeler arasında ticaret üzerindeki tarifelerin üçüncü ülkelere karşı uygulanan tarifelerden görece daha düşük olduğu durumdur.
- *Kısmi Gümrük Birliği* katılıma dâhil ülkeler arasında karşılıklı ticaretlerinde uyguladıkları cari tarifelerin devam edildiği ancak ticaret üzerinde üçüncü ülkelere karşı genel dış tarifenin uygulandığı durumdur.

- *Serbest Ticaret Bölgesi* anlaşmanın yapıldığı ülkeler arasında ikili ticaret arasındaki tüm tarife ve miktarsal kısıtlamaların ortadan kaldırıldığı durumdur. Bu bölgedeki her ülke anlaşmaya dâhil olmayan diğer tüm ülkelerle olan ticaretlerinde kendi tarife ve diğer düzenlemelerini devam ettirirler. Bu anlaşmanın temelleri Menşe kuralları anlaşmasına dayanır. Bu kural ticaretin saptırılmasını engellemektedir. Ayrıca bu kural A ülkesinin üçüncü ülkelere serbest ticaret bölgesine ithal ettiği (ortak B ülkesine göre daha düşük dış tarifesi olduğu durumda) malın B ülkesince tekrar (yüksek tarifeden) ihraç edilmesinin önüne geçer. Ama yine de üretimin zarar görmesine serbest ticaret bölgeleri engel olamayabilir. İthal girdiler ile üretimin yapıldığı sektörlerde üçüncü ülkelere karşı daha düşük tarife uygulayan ülkeye doğru üretimin kayması daha düşük tarifelerin üretimde farklılığı ve ticaret maliyetlerini gölgeleyecek kadar bariz olduğu durumlarda ortaya çıkabilir.
- *Gümrük Birliği* yalnızca katılıma dâhil olan ülkelerde grup içi ticaretin üzerindeki tarife ve miktarsal kısıtlamaların ortadan kaldırılmasını içermez. Ek olarak üçüncü ülkelere ortak dış ticaret tariflerinin uygulanmasını da 81ko içerir. Birlik ülkeleri tarife ve ticaret ile ilgili uluslararası anlaşmalarda tek taraf olarak hareket eder.
- *Ortak Pazar* üretim faktörlerin hareketliliği açısından gümrük birliğinden ayrılır. Üçüncü ülkelere karşı faktörlerin hareketliliği konusunda genel düzenlemeler (kısıtlamalar) devam ettirilir.
- *Ekonomik Birlik* ülkeleri arasında entegrasyonda ortak bir pazarın olduğu varsayımına ek olarak, maliye, para, sanayi, bölgesel, ulaşım ve diğer ekonomik politikaların uyumlaştırıldığı entegrasyon şeklidir.
- *Toplam Ekonomik Birlik* ülkeler arasında tek ekonomi politikaların yanı sıra, hükümetler üstü yapı (konfederasyon olarak ifade edilebilir) ile büyük ekonomik otoriteye sahip olma durumudur. Bu nihai yapıda mal, hizmetler, faktörler ve hatta fiyatların hareketliliği gibi konular üzerinde her hangi idari otorite bulunmaz. Fiyatlar da net ulaşım maliyetleri üzerinden eşitlenir.

Her ne kadar Jovanovic, bu konuda 7 teorik ayırım yapmış olsa da, ana hatlarıyla ekonomik entegrasyona giden yolu 5 belirleyici aşamada tabloya dönüştürmüştür. Aşağıdaki tablo bu beş aşamayı içermektedir.

Tablo 1: Ekonomik Entegrasyonun Teorik Çeşitleri

Alınan Politika	Entegrasyon Şekli				
	Serbest Ticaret Bölgesi	Gümrük Birliği	Ortak Pazar	Ekonomik Birlik	Toplam Ekonomik Birlik
Tarife ve Kotaların Kaldırılması	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet
Ortak dış tarife	Hayır	Evet	Evet	Evet	Evet
Faktör Hareketliliği	Hayır	Hayır	Evet	Evet	Evet
Ekonomik Politikaların Uyumlaştırılması	Hayır	Hayır	Hayır	Evet	Evet
Ekonomik Politikaların Tamamen Tekleşmesi	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Evet

Kaynak: Jovanovic, M. N. (2006). *The Economics of International Integration*. Massachusetts, USA: Edward Elgar Publishing Inc. s.23.

1.2.1. Tercihli Ticaret Anlaşması

Genellikle katılıma dâhil olan üye ülkelerin üye olmayan ülkelere karşı kendi aralarında daha düşük tarife engelleri uygulamaları durumudur. Panagariya'nın çalışmasında Tercihli Ticaret Anlaşması tanım olarak birliğin içinde üretilen malın birliğin dışında üretilen mallara kıyasla daha düşük ticaret engellerine tabi olduğu iki veya daha fazla ülke arasında oluşturulan bir düzenleme olarak tarif edilmiştir. Tercihli

Ticaret Anlaşmasına 8 Müslüman ülke arasında ticaret engellerin azaltılmasına ilişkin girişim olan Gelişmekte olan 8 Ülke (Developing-8/D-8) organizasyonu örnek gösterilebilir (Panagariya, 1998: 2; Panagariya, 2000: 288).

Tercihli ticaret düzenlemesine en iyi örnek İngiliz İmparatorluğu'nun bazı eski üyeleri ile Birleşik Krallık tarafından 1932 yılında kurulan İngiliz Milletler Topluluğu Tercihli programıdır (Salvatore, 2013: 301).

1.2.2. Serbest Ticaret Anlaşması

Üye ülkeler arasında üretilen mal ve hizmetlerin üye ülkeler arasında değişiminde herhangi bir ticaret engel (sıfır tarife) uygulanmaması durumudur. Ancak, her ülkenin üye olmayan diğer ülkelere karşı ticaret için kendi tarife engellerini tutması devam eder. Bu durum genelde “Ticari Bütünleşme” olarak ifade edilmektedir. Bu oluşuma verilebilecek en iyi örnek 1993 yılında Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Meksika arasında oluşturulan Serbest Ticaret Anlaşmasıdır. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (North American Free Trade Agreement- NAFTA) üç ülke arasında ticaret engellerin kaldırılmasını sağlayan anlaşmadır (Hosny, 2013: 134).

Serbest Ticaret Alanı Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade-GATT) XXIV. Madde 8. Paragrafta daha ayrıntılı olarak şu şekilde tanımlanmaktadır:

“Bu anlaşmanın amaçları bakımından: (b) Serbest Ticaret Bölgeleri iki veya daha fazla gümrük bölgesi olarak anlaşılmalıdır. Bu bölgede ticareti kısıtlayıcı herhangi bir düzenleme ya da vergi müeyyidesi bulunmamaktadır. Böylesi bölgelerde ticaretin önündeki kısıtlamaların kalıcı biçimde minimize edilmesi amaçlanmaktadır.”

1.2.3. Gümrük Birliği

Üye ülkelerin dışındaki ülkelere ithal edilecek mal ve hizmetlere karşı ortak bir dış tarifinin oluşturulduğu geliştirilmiş bir Serbest Ticaret Anlaşmasıdır. Bu ortak tarifede ürünlere uygulanacak tarifelerin farklı olması gayet doğaldır. Ancak birliğin

ortakları olan üyelerinin dış ülkelere uyguladığı tarife uyumluluk göstermektedir. Gümrük Birliği'nin en bilinen örneği Batı Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg tarafından 1957 yılında oluşturulan Avrupa Topluluğu'dur.

Gümrük Birliği; Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade-GATT) XXIV. Madde 8. Paragrafta daha ayrıntılı olarak şu şekilde tanımlanmaktadır:

"Bu Anlaşmanın amaçları için: (a) Bir gümrük birliği, iki veya daha fazla gümrük bölgesinin tek bir gümrük bölgesi şeklinde ikamesi edilmesi anlamını taşıyacaktır. Böylece;

(i) Vergi ve ticaret alanındaki diğer kısıtlayıcı düzenlemeler... .. bütünü oluşturan birlik topraklarında birliğe bağlı kalınarak ya tamamen elimine edilir ya da en azından birliğin kurucu toprakları arasındaki tüm ticaret engellerin hemen hemen tamamı bu topraklardaki menşeli ürünler açısından minimize edilir.

(ii) Paragraf 9 hükümlerine tabi olacak şekilde, büyük ölçüde aynı vergi ve diğer ticaret düzenlemeler birliğin her bir üyesine ayrı ayrı uygulanır.

1.2.4. Ortak Pazar

Gümrük Birliği'nin bir sonraki gelişmiş aşaması olan Ortak Pazarda üye ülkeler arasında işgücü ve sermayenin serbest dolaşımı vardır. "Üretim Faktörlerinin Entegrasyonu" olarak ifade edilen bu aşamaya uygulamada 1993 yılında Avrupa Birliği'nin Gümrük Birliği'nin ulaştığı aşama örnek verilebilir (Hosny, 2013: 134).

1.2.5. Ekonomik Birlik

Ekonomik entegrasyonun en ileri aşaması Ekonomik Birliktir. Ekonomik birliklerin üye ülkeleri arasında para ve maliye politikaları birbirlerine uyumlaştırılmaktadır. Bazı durumlarda tamamen tek politikalar uygulanır. "Politikaların Entegrasyonu" olarak ifade edilen bu aşamanın en ileri boyutunda "Parasal Birlik" aşaması bulunur. Avrupa Birliği üye ülkelerinin önceki para

birimlerinden Avro para birimine geçmeleri bu durumsa örnek olarak gösterilebilir (Hosny, 2013: 134).

1.3. EKONOMİK ENTEGRASYON: FAYDA-MALİYET ANALİZİ

Uluslararası ekonomik problemlerin çözümünde ekonomik politikaların koordinasyonu ve uluslararası ekonomik entegrasyon bir çok uzlaş ve imkânı beraberinde getirir (Jovanovic, 2006: 13). Ekonomik milliyetçilik ise belirli bir daire içerisinde ekonomik stratejilerin ortaya çıkmasına ve bunların sınırlı kalmasına sebep olur. İşte bu yüzden de korumacılık araçları (tarife, tarife dışı engeller, kota ve diğer miktar kısıtlamaları) entegrasyon/bölgeselleşme ve ticari serbestleşme etkileri açısından istenilmeyen hususlardır. Bu kısımda ekonomik entegrasyonların olası fayda ve zararlarına yer verilecektir.

1.3.1. Ekonomik Entegrasyonun Faydaları

Sağladıkları bazı avantajlar yüzünden pek çok ülke tarafından tercih edilen entegrasyonların tercih edilmesindeki en önemli sebepler arasında dış ticaret hadlerinde meydana gelecek iyileşme, uzmanlaşma, rekabet etkinliği ve üretim faktörlerinin nitelik ve niceliğini artıran yapısal değişimlerden kaynaklanan ekonomik çıkarlar, ölçek ekonomilerinden elde edilecek yararlar ve son olarak entegrasyon çerçevesinde gerçekleştirilebilecek ekonomik büyüme artışı bulunmaktadır (Dikkaya, 2003: 17).

Birliğe dâhil olan ülkelere sağlanabilecek arasında şu yararlar bulunmaktadır (Jovanovic, 2006: 13).

- Birliğe ortak olan ülkeler diğer üye ülke piyasalarına ulaşmayı güvence altına alırlar
- İç piyasa yönlü reformların temelini atarlar ve iç piyasalarını yeni Pazar açısından güvenceye alırlar
- Birliği katılan ülkeler arasında ticaretin önündeki engeller uyumlaştırılır.
- Katılıma dâhil olan ülkeler arasında güven tesis edilir.

- Birlik sonrası daha geniş kitleye ulaşan ülkeler gerek kendi aralarında, gerekse diğer ülkelere karşı çatışma, amaç ve çıkar açısından işbirliği içerisine girebilirler.
- Entegrasyon bölge üzerindeki monopol ve diğer çıkar gruplarının etkinliğini azaltabilir.
- Entegrasyon anlaşmaları üçüncü ülkelere karşı bir pazarlık aracı olarak sunulabilir.
- Dış ticaret haddi etkisi ve ihracatçıların birlikten ettiği yarar ile birlikte tek yönlü ticari serbestleşme politikalarına nazaran tercihli ticaret anlaşmalarından daha fazla yarar sağlanabilir.
- Uzun vadede entegrasyonun etkileri herkesçe hissedilebilir boyuta ulaşabilir.
- Çünkü uzun dönemdeki dinamik etkileri kısa vadedeki statik maliyetlere göre çok daha fazladır.
- En azından küçük ve orta seviye ülkeler için uluslararası ekonomik entegrasyon arzu edilebilir bir stratejidir.

Bölgesel entegrasyon düzenlemeleri Haokip'e göre birincil olarak ulus devletlerin daha hızlı ekonomik kalkınma amacına hizmet eder. Ayrıca bütünleşen parçalar arasından var olan çatışmaları karşılıklı güven düzleminde ortadan kaldırır. Ona göre Entegrasyon bir anda gerçekleştirilip sona eren bir olgudan ziyade, daha çok ekonomik büyüme stratejileri, daha büyük sosyal eşitlik ve demokratikleşme gibi süreçleri destekleyen bir yapıdır (Haokip, 2012: 379).

Entegrasyonun oluşumu ile birlikte, üye ülkeler kendi küçük pazarlarından daha geniş ölçekli pazarlara ulaşma şansına kavuşurlar. Ortadan kaldırılan ticaret kısıtlamaları, ticaret yaratıcı etkiler sebebiyle önemli dış ticaret kârları elde etmede en önemli unsurdur. Entegrasyonların tercih edilmesi sebepleri arasında ayrıca bölgesel uzmanlaşmanın gerçekleşmesi, entegrasyonların “yaparak öğrenme” (learning by doing) tekniğine imkân vermesi vardır. Bu sebeplere ek olarak entegrasyonlar yabancı yatırımları teşvik eden bir strateji olarak karşımıza çıkmaktadır. Özel doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) işbölümü ve uzmanlaşmanın uluslararası ticarete sağlayacağı yararlarla birleşirse ve bu yönde ticaret kısıtlamaları ortadan kaldırılırsa üye ülkelere hızlı akış gerçekleştirir. Entegrasyonları güdüleyen bir diğer faktör iç

politik reformların bölgesel bir düzeyde sağlanması ve böylece bu reformların sürekliliği ve geçerliliğinin sağlanmasıdır (Dikkaya, 2003: 17).

1.3.2. Ekonomik Entegrasyonun Dezavantajları

Ekonomik entegrasyonun bölgesel ticari serbestleşme düzenlemeleri ve bölgesel entegrasyonlar ile evrensel serbest ticaretin üzerinden büyüme ve daha olumlu etkileri ortaya çıkabilir. Ancak entegrasyonun olumsuz etkiler ortaya çıkaracağını savunanlar da yok değildir. Olumsuz etkilerin ortaya çıkacağına ilişkin karşı argüman geliştirenlerin genel olarak şu maddeler ekseninde toplandığı söylenilebilir (Jovanovic, 2006: 6-7).

- Entegrasyon üçüncü ülkeler ticaretini; ticaret saptırıcı etkisi yüzünden kötü etkilemektedir.
- Basit iki yönlü ticaret kuralları (tarifeler, rules of origin gibi) yerini giderek “spagetti kâsesini” andıran nitelikte özel gruplar arasında çeşitli kurallar barındıran, karmaşık kurallara bırakmaktadır. Bu ticaretin serbestisi açısından engel teşkil etmektedir.
- Bölgesel sanayi lobicileri üretim merkezleri ve rantlarını/çıkarlarını korumak için çeşitli korumacılık ve diğer çeşit yaptırımları talep etmektedir.
- Bu lobiler ticaretin daha fazla serbestleşmesine direnmektedir.
- Kaynaklar, zaman ve enerji çok yönlülükten bölgeselciliğe doğru kaymaktadır.
- Ticari işlemler ve ticaretin maliyetlerini artıran yönetsel, operasyonel ve çok başlılık gibi (ticaret önündeki mevzuatın “spagetti kâsesi” örneği gibi) durumların varlığı ortaya çıkabilir.
- Güçlü ve kendine özgü üretimi olan bölgesel ticari blokların tekel güçlerini kullanarak, kendi ticaret hadlerini geliştirmesi ve ticaret savaşlarını güç olarak kullanabilmesi ticari serbestiyi kötü etkileyebilir.
- Derinleşen entegrasyonel hareketlerin daha önce korunmamış iş alanlarında korumacılık politikaları uygulaması ve bu sektörleri bu tarz politikalarla destekleyebilmesi toplam refahı düşürmesi açısından istenilmeyen durumdur.

- Şimdiye kadar yapılan ikili ticaret anlaşmalarından en büyüğü olanlar arasında sayılan özellikle ABD ve AB'nin yapmış olduğu anlaşmaların özellikli ticari serbestleşmeye dayanması (Örneğin AB hiçbir zaman Ortak Tarım Politikasında serbest ticaretten yana olmamıştır. Çünkü bu ülke tarım sektörü için Destekleme politikaları uygulamıştır)
- Bölgesel ticaret anlaşmaları kurulum ya da gelişim aşamasında olan ve ticaret açısından ayrımı ortadan kaldıracak ikili ticaret anlaşmalarının faal hale gelmesini ya geciktirebilir ya da engelleyebilir. Yeni kurulacakları da dışlayabilir.

1.3.3. Ekonomik Entegrasyonun Başarı Koşulları

Ekonomik Entegrasyonların başarılı olup olmadığı pek çok koşul ile değerlendirilebilir. En önemli kıstaslar arasında üyelerin gelişmişlik seviyesi ve bu seviyenin gelişimi, üretimlerinin yapısı, seyri ve faktör donatımı da bulunmaktadır. Ulaşımın seyri, altyapı açısından Taşımacılık ve Haberleşme ağının gelişimi de önemli koşullar arasındadır. Birlik ülkelerinin bilanço yapısını gösteren ödemeler dengesi ve döviz kurunun durumu, bölgesel yatırımlar açısından uygulanan politikalar ve ayrıca entegrasyona üye ülkeler arasında gelişmişlik farklılıklarını azaltacak politikalar da diğer önemli faktörlerdendir (Dikkaya, 2009: 134).

1.4. EKONOMİK ENTEGRASYON: TARİHSEL GELİŞİM

Ekonomik Entegrasyon teorisi içerisinde Tercihli ticaret anlaşmalarının iki zıt evrim aşamasına uğradığı Bhagwati ve Panagariya tarafından savunulmaktadır. Bu iki aşamanın her biri o zamanın zıt politika kaygılarını yansıtmaktadır. Bu yüzden, bu bölüm iki ayrı ana çerçevede incelenecektir. İlk alt bölümde Tercihli ticaret anlaşmalarının ticaret ve ekonomik entegrasyon üzerine muhtemel etkilerinin açıklayan ve genelde Tercihli Ticaret Anlaşmalarının statik analizine dayanan Geleneksel Ekonomik Entegrasyon tanımlanacaktır. Bu teorinin tarihsel gelişimi de yine bu bölümde incelenecektir. İkinci alt bölümde ise yeni entegrasyon teorileri

olarak adlandırılan değişen ekonomik koşullar ve ticaret ortamı gereği evrimleşen, ekonomik entegrasyonun dinamik analizini içeren analize yer verilecektir (Bhagwati ve Panagariya, 1996: 82).

1.4.1. Geleneksel Ekonomik Entegrasyon Teorileri

Tercihli Ticaret Anlaşması ve Ticaret Entegrasyonun kazanımlarının teorik etkilerini açıklayan Viner'in "Gümrük Birliği Meselesi" adlı Ekonomik Entegrasyon alanındaki öncü sayılabilecek kitabı birçok iktisatçı tarafından gözden geçirilmiş, oldukça bilinen dergilerde makale olarak yayınlanmıştır. Catudal yayınladığı makalesinde Viner'in çalışması üzerine Gümrük Birliği ekonomisinin Ekonomik entegrasyonun getirileri üzerine, salt ekonomik bakış açısından ayrıntılı ve eleştirel ilk analizini yaptığını belirtmiştir (Catudal, 1951: 210; Viner: 1950)

Salera'nın yazdığı makale Viner'in kitabının ilk özenli biçimde gözden geçirilmiş biçimidir. Viner'in kitabı üzerine yazılmış oldukça çok makaleler bulunmaktadır (Cheng, 1952: 126; Ellsworth, 1951: 466-467; Imlah, 1951: 60; Henderson, 1951: 398-400; Martin, 1951: 75; Salera, 1951; Stopler, 1951: 989-991; Kreps, 1950: 207-208; Meade, 1955; Lipsey R. , 1957; Lipsey R. G., 1960).

Bu bölümde Gümrük Birliği Teorisinin gözden geçirilmiş haline ek olarak teoriyi bir sonraki aşamaya taşıyan ve önemli katkılar yapan çalışmalara değinilecektir.

1.4.1.1. Viner'in Geleneksel Gümrük Birliği Teorisi

Ekonomik Entegrasyonların olası avantaj ve dezavantajlarını somut kıstaslar altında ortaya koyan ilk çalışma Viner'in yaptığı çalışma olmuştur. Statik analize dayalı bu çalışma ekonomik entegrasyonun ticareti yaratıcı/artırıcı ve ticareti saptırıcı olası etkilerini ortaya çıkarmıştır (Viner, 1950).

Gümrük Birliği'nin statik etkilerinin incelenmesi amacı için teoride bir dizi varsayım kullanılmıştır. Bunlar arasında işgücü, sermaye stoku ve teknolojinin veri kabul edilmesi, ülke içerisinde üretim faktörlerinin serbest dolaşımı, uluslararası

dolaşımın olmaması, mal ve hizmet piyasalarında tam rekabetin işlemesi bulunmaktadır. Ayrıca, üretim faktörlerinin tam kapasite ile etkin üretimi gerçekleştirilmesi, üretimin sabit ya da artan üretim maliyetlerine dayalı olması ve fırsat maliyetlerinin göz önünde bulundurulduğu ürün fiyatlarının oluşması diğer varsayımlardandır. Ek olarak dış ticaretin dengede olduğu bir ekonominin varlığı, dış ticaretin kısıtlanması için kullanılan tek politikanın gümrük vergisi olduğu, taşıma giderlerinin uluslararası ticarete öneminin bulunmadığı, tüm üretilen ürünlerin homojen olduğu gibi maddeler de bulunmaktadır (Küçükahmetoğlu, 2013: 55).

Ticaret Yaratıcı etkiye göre iki veya daha fazla ülkenin ticari anlaşması ile birlikte ticaretin yüksek maliyetli arz eden üye ülkeden, daha düşük maliyetli arz eden üye ülkeye doğru kaymasını beraberinde getirir. Böylesi bir durumda yüksek maliyetli ülke ortaklık içerisindeki bir ülkeden daha az maliyetli olduğu için ithalat yapabilir (Balassa, 1965: 18).

Ticaret Saptırıcı etki ise ithalatın düşük maliyetli üye olmayan ülkeye doğru kayması durumudur. Birlik içerisindeki üye ülkenin daha yüksek maliyetli arzı durumunda ortaya çıkan bu istenilmeyen durumda üye ülkenin yüksek maliyetli üretimi yüzünden korumak amaçlı ortak tarifinin üçüncü ülkelere uygulanması beklenir (Balassa, 1965: 18).

Tablo 2: Üç Ülkede X Malı Fiyatı

	A ülkesi	B Ülkesi	C ülkesi
X Malı Fiyatı	36	25	15

Bu iki etki yukarıdaki örnekle somutlaştırılabilir. A ülkesinin B ya da C ülkeleri ile Gümrük Birliği'ne girdiğini varsayalım. Her iki durumda da A ülkesi yerli malın fiyatı diğer ülkeler ile kıyaslandığında daha yüksek olduğundan daha iyi durumda olacaktır. Çünkü X malının fiyatı A ülkesinde 36, B ülkesinde 25, C ülkesinde 15'tir. Böylesi bir durumda ticaretin yönü yüksek maliyetli A ülkesinden daha düşük maliyetli olan üye B ve C ülkelerine doğru kayacaktır. Bu durum Ticaret Yaratıcı Etkiye örnek olarak gösterilebilir (Hosny, 2013: 135).

Eğer A ülkesi X malına %100 tarife uygularsa, bu durumda ülke X malını düşük maliyetli (C ülkesinde ürün 15 idi. 15 de uygulanan tarife vardır. 30 olan yeni X malı A ülkesinde 36 maliyetle üretildiğinden) C ülkesinden tedarik eder. Eğer A ülkesi B ülkesi ile Gümrük Birliği'ne girecek olursa, bu durumda A ülkesi X malını C ülkesinden 30'a tedarik etmek yerine 25 maliyetle B ülkesinden tedarik edecektir. İşte Ticaretin düşük maliyetli üye olmayan C ülkesinden görece daha yüksek maliyetli B ülkesine kayması aynı zamanda Ticaret Saptırıcı Etkinin de bir örneğini oluşturur (Hosny, 2013: 135).

Örnekte görüldüğü gibi tüm gümrük birliği meselesi serbest ticaret koruma argümanları ile çözülebilmektedir. Salera'nın da vurguladığı gibi herhangi bir gümrük birliğinin ana amacı arz kaynağının yönünün kaydırılmasıdır. Bu kayma yüksek maliyetliden düşük maliyete doğru olduğundan gümrük birlikleri serbest ticarete doğru yönelim olarak düşünülebilir. Ticaret saptırıcı yönde bir durum söz konusu olduğunda örnekte görüldüğü gibi gümrük birliği uygulaması tarife korumasına göre daha etkin bir mekanizma olabilmektedir. Viner'in eserinde refah artış/azalışı bakımından değerlendirildiğinde ticaret artırıcı etkinin refahı artırdığını, ticaret saptırıcı etkinin ise refahı azalttığını öne sürmektedir. Ayrıca büyüklüğün önemine de vurgu yapan Viner, ölçek ekonomisini tanımlamış, daha geniş ölçekteki ekonomik alanda oluşturulan gümrük birliğinin, daha çok serbest ticaret yönünde derinleştiğini savunmuştur (Salera, 1951: 84; Viner, 1950).

Viner'in Gümrük Birliği ile ilgili ortaya koyduğu sonuç; Kreps ve Martin'in makalelerine göre oldukça karamsardır. Gümrük Birliği'nin ekonomik kazanımları ortaya çıkardığı zarara kıyasla daha çok olmadığı müddetçe ve bu şartlar baskın gelmediği sürece işlevsel bir yapı değildir (Kreps, 1950: 207; Martin, 1951: 75).

Gümrük Birliği, benzer endüstrilerde kalıcı korumayı sağlayacak şekilde oluşturulmadığı sürece ve ekonomik faydalarının yıkıcı etkilerine kıyasla baskın olmadığı durumlarda önemli bir şey değildir (Viner, 1950: 135).

Bu sonuç birlik sonrası ortaya çıkan tarifenin önceki tarifenin ortalama seviyesinden daha düşük olması durumunda bile Gümrük Birliği'nin ticaret saptırıcı etkilerinin ticaret yaratıcı etkilerine kıyasla ağır basacağı fikrini desteklemektedir

(Martin, 1951: 75). İşte bu yüzden Viner'in sonuç kısmında ticari engellerin dünya çapında ayırım yapılmaksızın kaldırılması çağrısı bulunur. Imlah'ın çalışmasında (Viner, 1950)'in eserinden Gümrük Birliği'ni dünya halklarının refahını genel olarak yükselten rolü olduğunu çıkarımı yapılmıştır (Imlah, 1951: 60).

Özetle Viner'in teorisi temelde Gümrük Birliği'nin statik olarak kazançlarının kayıplara kıyasla daha yüksek olduğu durumlarda entegrasyona yönelik motivasyonu öngörmektedir. Diğer bir ifadeyle entegrasyon sonrası ticaret artırıcı etkinin ticaret saptırıcı etkiden daha fazla olduğu durum özetlenmektedir (Viner, 1950: 135).

Tercihli Ticaret Anlaşmaları refah artırıcı ve refah azaltıcı anlaşmaların olabileceği Viner'in öncü çalışmasında belirtilmiştir. Ticareti Artırıcı Tercihli Ticaret Anlaşmaları üye ülkelerden bir tanesinin üretim maliyetinin düşük olması ile ithalat yapması durumunda ülkeler için yararlı olduğunu vurgulamaktaydı. Eğer üye ülkelerden birinin ithalatı daha düşük üretim maliyetine sahip kalemlerden yüksek üretim maliyetine doğru sapma gösteriyorsa bu durumda ticaretin saptırıcı etkisi söz konusu olurdu. Ticaret Saptırıcı Etki durumunda Tercihli Ticaret Anlaşması zarar verici nitelikte olabilirdi (Cheong ve Wong, 2007: 1).

Öte yandan, Viner'in bu yaklaşımı, sonraki dönemde teorisyenlerce eleştirilmiştir. Ticaret Saptırıcı Etkili Tercihli Ticaret Anlaşması, tartışılan aksine ülke için hâlâ yararlı olabileceği kanısında olan iktisatçılar Gehrels, Lipsey R., Wonnacott olmuştur. Buna ek olarak, Viner'in refah artırıcı kıstasının test edilmesinin oldukça zor olduğunun farkına varılmıştır. Farklı ülkelerdeki farklı ürünlerin üretim maliyetlerini tahmin etmenin oldukça güç olduğu tespit edilmiştir. Viner'in analizinin kısmi dengeye dayanıyor olması, analizin çok mallı ekonomiye uyarlanacak şekilde genişletildiğinde net bir teşhis ortaya koymaması da diğer eleştiri konusudur. Bu durumda iki ülke arasındaki mübadelenin ne kadarının ticareti artırıcı ne kadarının ticareti saptırıcı etkisinin olacağı yeterince açık olarak ortaya çıkmamaktadır (Cheong ve Wong, 2007: 1; Gehrels, 1956-1957; Lipsey R. , 1957; Wonnacott, 1996).

1.4.1.2. Viner Analizine Yapılan Katkılar

Viner'in yaptığı statik analize ekonomik entegrasyonun gelişimi açısından pek çok katkılar yapılmıştır. Bu bölüm alt başlığı altında bu gelişime yer verilecektir.

1.4.1.2.1. Ticari Genişleme mi yoksa Ticaret Yaratıcı/Saptırıcı Etki mi?

Viner'in Gümrük Birliği'nin ticareti saptırıcı etki ile dünya kaynaklarının yanlış dağılmasına sebep olacağına dair nosyonuna Meade yapmış olduğu çalışmada ve bu çalışmayı gözden geçiren Hay hem hayran kalmış hem de bu savı eleştirmekten geri durmamışlardır. Meade, bu durumun ancak talebin inelastik ve arzın ise tamamıyla esnek olduğu koşullar altında gerçekleşeceğini saptamıştır. Eğer talep daha esnek olur ise, ticaretin saptırıcı etkisine rağmen Gümrük Birliği'nin ticaret hacmini artıracığı sonucuna varmıştır. Bu etki Meade tarafından "Ticari Genişleme" etkisi olarak terminolojiye eklenmiştir. Meade'nin çalışmasında ortaya çıkan bu etkinin ticareti saptırıcı durum halinde dâhi entegrasyonun zarar görmemesinden Viner'in Gümrük Birliği'nin ticareti saptırıcı etki ve ticaret yaratıcı etkisine eklenmesi gereken bir husus olduğunu savunmuştur (Meade, 1955; Hay, 1957).

Gümrük Birliği'nin net refah kazancı Meade'ye göre belirlenirken, yalnızca ticaret yaratma büyüklüğü ile değerlendirilme yapılmamalıdır. Ona göre ticaret yaratmanın yol açtığı maliyet azalmasının büyüklüğü de denkleme dâhil edilmelidir. Yine Gümrük Birliği'nin net refah kaybı hesaplanırken, sadece ticareti saptırıcı etkinin büyüklüğüne bakılmamalıdır. Sebep olunan maliyet artışının büyüklüğü de hesaba katılmalıdır. Bu hesaplama dikkate alındığında hem ticaret yaratma hem ticareti saptırma etkilerinin gerçek boyutları beklenilenden farklı olabilmektedir. İlkinde ticaret saptırıcı gibi gözükken bir gümrük birliği net olarak hesaplandığında ticaret yaratıcı bir boyutta ortaya çıkabilir (Küçükahmetoğlu, 2013: 59; Meade, 1955: 34-36).

1.4.1.2.2. Gümrük Birliği'nin Üretim ve Tüketim Etkileri

Gümrük Birliği teorisine belki de en önemli katılımlar belki de bu iki etki üzerinedir. Lipsey R. yüksek maliyetli kaynaktan düşük maliyetli kaynağa doğru kaymanın ortaya çıkardığı ticaret yaratıcı etkinin ekonomik refah açısından iyi bir şey

olduğunu, ticaret saptırıcı etkinin ise ekonomik refah açısından kötü bir şey olduğunu ifade etmektedir. Lipsey'e göre ekonomik refahın hem üretime hem de tüketime farklı etkileri vardır. Ona göre Viner'in analizi yalnızca üretim etkisi odaklıdır. Tüketim etkisi göz ardı edilmiştir. Diğer bir ifadeyle Viner analizine ek olarak birlik üyesi ülkeler kendi aralarındaki ürünlerin tüketimini artırıcı bir tepki vereceklerdir (Lipsey R., 1957: 40).

Birlik dışı tüketimlerini azaltıcı bir tepki de yine entegrasyon sonrası ortaya çıkacaktır. Sheer'e göre Viner analizindeki zayıflık tüketimin varsayımsal olarak görece fiyat değişikliklerinden bağımsız düşünülmesidir. Bu durumda dünya üretimi sabit olsa dahi, fiyatlardaki bu görece değişim sonrası dünya tüketiminde bir değişim meydana gelecektir. (Sheer, 1981: 44)

Gehrels, tüketim etkisini tarifelerin ortadan kaldırılması sonrası ithalat fiyatlarındaki düşüşten kaynaklanan etki şeklinde ifade etmiştir. Viner'in teorisinde ilk etki olan "Birliğin Üretim Etkisini" saptadığını, ancak "Birliğin Tüketim Etkisini" göz ardı ettiğini Lipsey R. yayımladığı makalelerinde savunmuştur. Ona göre refah açısından ticareti saptırıcı etkinin kötü bir şey olduğunu ima eden Viner bu kanıyı ortaya koyarken sadece üretim etkisi ile bu çıkarımı yapmıştır. Makalesinin sonuç kısmında Lipsey R ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkinin üretim açısından sınıflandırılmasının doğru olacağı, ancak ekonomik refah açısından bu sınıflandırmanın doğru olmayacağını savunmuştur. Onun bakış açısı daha sonra Gehrels, Krauss ve Lipsey'in kendi makalesinde tekrar paylaşılmıştır (Gehrels, 1956-1957: 61; Krauss, 1972: 417; Lipsey R. G., 1960: 499).

Gümrük Birliğinin üretim ve tüketim etkisi Lipsey ve Gehrels makalelerinden yararlanılarak gözden geçirilmiştir. Bu iki etki arasında ayırımın tam tatmin edici boyutlarda açıklığa kavuşturulmadığı sonucuna ulaşan çalışmaya göre üretimin ikamesi kadar, tüketimin ikame edilmesi teoride vurgulanmamıştır. Lipsey'in çalışmasında ortaya koyduğu bir diğer teşhis birlik ülkeleri arasında ortaya çıkan tüketim değişiklikleri üretim değişikliklerini tetikleyeceği yönündedir. İşte bu yüzden "Ülkeler arası İkame" ile "Mal ve Hizmetler arası ikame" şeklinde birbirinden ayırt edilecek iki ayırımın yapılması gerekliliğini öne sürmüştür. Ülkelerarası ikame tıpkı

Viner eserinde belirttiği gibi ticari yaratıcı ve saptırıcı etki analizleri ile bir ülkenin diğer birlik ülkesinden mal ve hizmet ikame edişinin analizidir. Mallar arası ikame ise bir malın birlik sonrası görece fiyat değişikliği ile başka bir mal ile ikame edilmesinin analizidir (Lipseý R. G., 1960: 504; Lipsey R., 1957: 40; Gehrels, 1956-1957: 61).

1.4.1.2.3. Ticareti Saptırıcı Etki ve Refah

Gümrük Birliği'nin üretim ve tüketim üzerine etkilerini Cooper ve Massell, Johnson, ve Pomfret öz bir şekilde sunmuşlardır. Johnson makalesinde ticareti saptırıcı etkinin olması halinde refah artırıcı etkinin üretim ve ikame etkileri bir arada düşünölmüştür. Bu durumda refah kayıplarına sebep olan yüksek maliyetli iç üreticinin ticaret hacmini azaltmasına rağmen, ithalat üzerindeki tarifelerin kaldırılmasıyla düşen tüketici fiyatlarının iç talebi tetikleyerek tüketici açısından refah artırıcı etkisinin olacağını bu iki etkinin toplamında refah artırıcı etkinin baskın gelebileceğini savunmuştur. Pomfret'e göre nihai aşamada düşen fiyatlar sonrası artan tüketici fazlasının er ya da geç daha az maliyetli üreticiden ithalat artışını etkileyeceğini öne sürmüştür. Bu durum da toplam refahı artıracaktır (Cooper ve Massell, 1965a: 742; Johnson, 1975: 117; Pomfret, 1997: 182).

1.4.1.2.4. İkincil Etkiler

Tek bir mal üzerindeki tarife indirimi ile Gümrük Birliği'nin sonuçlarını Viner analizinde ortaya koymuştu. Meade ve Hawtrey'e göre birlik sonrası tamamlayıcı ve ikame mallar analize dâhil edildiğinde ek refah getirilerinin ortaya çıkabileceğini savunmuştur (Meade, 1955: 67-82; Hawtrey, 1956: 338).

1.4.1.2.5. Küçük ya da Büyük Tarife İndirimleri

Viner'in analizinde Gümrük birliği sonrası tarife indiriminin küçük ya da geniş çapta olmasına göre refah ölçütünün değişebileceğini Lipsey ve Lancaster ortaya koymuşlardır. Yazarlar küçük tarife indirimleri refahı genel olarak artırırken, geniş tarife indirimlerinin refahı artırabileceğini ya da azaltabileceğini öne sürmüşlerdir (Lipseý ve Lancaster, 1956-1957).

Tarifelerin ne ölçüde kaldırıldığına göre ekonomik refahın etkileneceğini savunan diğer çalışmalar arasında Meade, Lipsey, De Melo, Panagariya ve Rodrik bulunmaktadır. Tarifelerin tamamen kaldırılmasının ekonomik refahı kötü etkileyeceğini, nispeten azaltılan tarifelerin ise ekonomik refahı artırma eğiliminde olduğu makalelerin vurgu yaptığı en temel mesajdır (Meade, 1955: 50-51; Lipsey R. G., 1960: 507; De Melo, Panagariya ve Rodrik, 1993).

1.4.1.2.6. Küçük Aşamalarla Tarife İndirimleri

Özel birçok varsayıma dayanarak tarife indirimlerinin aşama aşama yapılmasının sonuçlarını Lipsey ve Lancaster çalışmalarında araştırmışlardır. Sonuç olarak indirimlerin ilk aşamalarında tarife indirimlerinin refahı artırdığını, son aşamanın ise ekonomik refahı azalttığına dair sonuçlara ulaşmışlardır (Lipsey ve Lancaster, 1956-1957: 21).

1.4.1.2.7. Dış Ticaret Hadleri Etkisi

Ekonomik entegrasyonun refah etkileri üzerine analizinde şimdiye kadar teoride küçük ülkenin dünya fiyatlarına hiçbir etkisi olmadığı varsayımı altında çalışıldığını, bunun her zaman doğru olmayabileceğini Krauss'un makalesi öne sürmüştür. Eğer ülke dünya fiyatlarını değiştirebilecek büyüklükte bir ülke ise, ülke tarife uyguladığında ithalat talebini azaltabilmekte ve böylece ithal edilecek ürünün fiyatında talep düşüşünden kaynaklı değişime sebebiyet verecektir. İthal ürünün ihraç ettiği ürün fiyatlarına göre yaşadığı düşüş dış ticaret hadleri açısından ülkeye fayda sağlayacaktır. Bu süreç "Dış ticaret Hadleri Etkisi" olarak bilinmektedir. Literatüre Dış Ticaret Haddi analizini katması ile Geleneksel Gümrük Birliği teorisinde Krauss önemli bir perspektif geliştirmiştir (Krauss, 1972: 421).

1.4.1.2.8. Rekabetçi ve Tamamlayıcı Ülkeler Karşılaştırması

Aynı mal ve hizmet üretiminde birlik üye ülkeleri arasında entegrasyon sonrası getirinin artacağı Viner'in, Meyer'in ve Lipsey'in makalelerine göre iddia edilmektedir. Makower ve Morton bu getirinin sabit talep varsayımı altında üretilen

aynı ürün için entegrasyon ülkeleri arasında maliyetlerin farklı olduğu durumda kat be kat artış sergileyeceğini ileri sürmüşlerdir. Sheer ise her iki argümana da katılmaktadır (Viner, 1950; Meyer, 1956: 328-330; Lipsey R. G., 1960: 499; Makower ve Morton, 1953; Sheer, 1981: 45).

Meyer çalışmasında tamamlayıcı malları bir malın tüketiminin artışından elde edilen tatminin diğerine getirisi şeklinde ifade etmiştir. İkame malları ise bir malın tüketiminden ikame edilebilen diğer malın tatminin azalmasına sebep olması olarak nitelemiştir (Meyer, 1956: 323).

Meade eserinde gümrük birliğinin eğer ortak ülkeler arasında rekabetçi durumun aslında potansiyel olarak tamamlayıcılığı içermesi durumunda refah artırıcı olabileceğini öne sürmüştür (Meade, 1955: 107-111).

Hillman ve Sheer refahın artırılmasının ancak önceki tarife seviyelerinin çok yüksek olması ya da her bir ortağın ticareti yapılan ürünün diğer ortak ülkenin en önemli (o ürünün en üstün tedarikçisi) arz edeni olması koşuluyla sağlanabileceğini savunmaktadırlar (Hillman, 1956: 492; Sheer, 1981: 45).

1.4.1.2.9. Aynı ve Farklı Gelir Düzeyindeki Ülkeler Karşılaştırması

Bir yandan, Heckscher-Ohlin (H-O) Faktör Donatımı modeline göre bir ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olması o faktörü ihraç etme eğilimini beraberinde getirmektedir. Entegrasyon ile birlikte görece bol olan üretim faktörü, bol olmasının beraberinde getirdiği görece ucuzlukla beraber üye ülkeler arasında değişimin ana kaynağı olur. Farklı kalkınma seviyeleri arasındaki birlik ülkeleri entegrasyon sonrası üretim faktör fiyatlarının birbirine eşit olacağı duruma kadar değişime konu olurlar (Hosny, 2013: 137).

Öte yandan Linder'in yayınının gözden geçirilmiş hali olan çalışmalarında Auten, Kravis, Watkins ve Sakamoto modelin tarım gibi doğal-kaynak yoğun ürünlerde geçerli olduğunu saptamışlardır. Ancak işlenmiş ürünlerde modelin işe yaramadığını ileri sürmüşlerdir (Linder, 1961: 87-90; Auten, 1962: 53-54; Kravis, 1963; Watkins, 1963: 122; Sakamoto, 1969: 298-301).

Linder'e göre hiçbir ülke ilk önce iç piyasasının talebini karşılamadan karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olsa dahi ticaretten olumlu etkilenmez. Ona göre birbirine benzer talep durumları olan ülkelerde eğer karşılaştırmalı üstünlük talep tercihleri ile ilişkili ise ticaret ortaya çıkabilir. Linder çalışmasında; Bhagwati ve Kravis'e göre kişi başına düşen gelirin tüketim tercihlerini ve dolayısıyla talebi etkileyen birincil bağımsız değişken olduğu çıkarımını yapmışlardır (Linder, 1961: 110-117; Bhagwati, 1962: 517; Kravis, 1963: 185).

Linder'in çıkardığı ana sonuç Kemp'e göre benzer gelir seviyesine sahip ülkeler arasında oluşan entegrasyon ile benzer endüstrilerin gelişimi sağlanacak ve böylece üye ülkelerde potansiyel ticaret hacmi benzer ama farklılaştırılmış ürünler sayesinde artış sergileyecektir (Kemp, 1965: 200).

Yukarıda sayılan tartışmaların analizi uluslararası iktisat literatürünün konusu kapsamındadır. Linder'in hipotezini Sakamoto bu bakış açısından yararlanarak ekonomik entegrasyon teorisi açısından analiz etmiştir. Ona göre ülkeler birbirine entegre oldukça piyasalar genişleyecek, böylelikle ülke ölçek ekonomisinden faydalanacaktır. Ancak bu şartların sağlanması için yeni üye ülkelerin üye ülkenin ürünlerini talep etmesi gerekmektedir. İşte bu yüzden benzer tüketim tercihleri ve kişi başına düşen gelirden paralellik başarılı bir entegrasyon için olmazsa olmazdır. Linder hipotezinde aynı talep yapılarına sahip olan ülkeler açısından ticarete sanayi ürünlerinin ticaretinin arz yönlü faktör hareketliliğinden (Heckscher-Ohlin (H-O) Faktör Donatımı gibi) daha belirleyici olduğunu çıkarımı yapılabilir. Sonuç olarak Linder hipotezi ticaret potansiyelinden daha fazla yararlanabilmenin birbirine benzer kişi başına gelir seviyesine sahip olan ülkeler arasında olabileceğini savunmaktadır. Oysa karşılaştırmalı üstünlükler ve Heckscher-Ohlin (H-O) Faktör Donatımı modellerine göre farklı gelir seviyelerine sahip olan ülkeler arası entegrasyon daha makbuldür (Sakamoto, 1969: 300-301).

1.4.1.2.10. Endüstri-İçi Ticaret mi, Endüstriler-Arası Ticaret mi?

Endüstri-İçi ticaret iki ülke arasındaki aynı endüstri kolunda gerçekleştirilen ticareti ifade etmekte iken, Endüstriler-Arası ticaret farklı endüstrilere ait ürünlerin iki

ülke arasındaki ticaretini açıklamaktadır. Bir ayırım da dikey (özelliklerine göre farklılaştırılan malların olduğu) ve yatay Endüstri-İçi Ticaret (kalitesine göre farklılaştırılan malların olduğu) üzerindedir.

Geleneksel gümrük teorisinin çıkarsadığı sonuç ticaret entegrasyona yönelimin sürükleyicisi Endüstriler-Arası uzmanlaşma/özelleşme Pelzman, Zdenek ve Greenway çalışmalarına göre ileri sürülmüştür (Pelzman, 1978: 297; Zdenek ve Greenway, 1984: 444).

Son dönemde yapılan deneye dayalı çalışmalar Endüstri-İçi uzmanlaşmanın entegrasyona sebep olduğu yönündedir. Örneğin Menon ve Dixon deneye dayalı olarak yaptıkları çalışmada 1986-1991 yıllar arasında Avustralya ve Yeni Zelanda arasındaki ticaretin büyümesinde yarıdan fazla sebebin Endüstri-İçi Ticaret olduğunu kanıtlamışlardır (Menon ve Dixon, 1995: 19).

Koçyiğit ve Sen Türkiye'nin 1996 Gümrük Birliği anlaşması dönüşümünde Avrupa Birliği ile arasındaki dış ticaretinin ekseriyetle Endüstri-İçi ticaret sebebiyle artış gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır (Koçyiğit & Sen, 2007: 80-81).

1.4.1.2.11. Kişi başına Milli Gelir ve Dış Ticaret Kalıpları

Potansiyel ticaret ortakları arasında talep tercihlerindeki örtüşmenin (kişi başına milli gelirlerin benzer olması hali) daha çok artması ile endüstri-içi ticaretin kapsamının daha çok arttığını Lancaster, Greenaway, Zdenek yaptıkları çalışmalarda tespit etmişlerdir (Lancaster, 1980; Greenaway, 1981; Zdenek ve Greenway, 1984: 445-448).

Clark ve Stanley'nin son dönemde yapmış olduğu çalışmaya göre farklı faktör donatımına sahip olan (kişi başına gelir farklı olan) ülkelerde endüstri-içi ticaret düşme eğilimindedir (Clark ve Stanley, 1999: 91-92).

Aslında kişi başına düşen milli gelire ticaret arasındaki bağıntı arasında literatürde doğrudan bir çalışma yapılmamıştır. Ancak dolaylı olarak Linder hipotezinden yola çıkılarak endüstri-içi ticaretin benzer kişi başına gelir seviyelerine sahip ülkeler arasında artış eğiliminde olduğu söylenebilir. Öte yandan karşılaştırmalı

üstünlükler teorisi bunun tam aksi sav olan farklı kişi başına gelir seviyelerinde olan ülkeler arasında endüstriler-arası ticaretin artış eğiliminde olduğu öne sürmektedir. Özetle üye ülkeler arasındaki ticari akımlardaki artış/azalış ticaret kalıpları, kişi başına düşen gelir seviyelerinde benzerlik o ülkenin endüstri-içi mi yoksa endüstriler arası olup olmamasına göre analiz açısından farklılık göstermektedir (Hosny, 2013: 137).

1.4.1.3. Viner Analizine Yapılan Diğer Katkılar

Gümrük Birliği teorisi ile ilgili yapılan diğer katkılar arasında Lipsey R. G., Spraos, ve Bhagwati'nin çalışmalarından bahsedilebilir (Lipsey R. G., 1960: 508-509; Spraos, 1964; Bhagwati, 1971).

Lipsey çalışmasında iki ilginç sonuç çıkarmıştır. İlkinde analize konu olan ülkenin uluslararası ticaret hacminde gümrük birliğinin birlik ülkeleri arasında yapılan ticaretin daha yüksek olması kadar üye olmayan diğer ülkelerle bu oranın mümkün olduğunca düşük olması şartıyla ekonomik refaha olan katkısının yüksek olacağını görüşünü öne sürmüştür. İkinci olarak ekonomik entegrasyondan olabildiğince çok faydalanacak olan ülkenin mümkün mertebeye ticaret hacminin büyük oranda kendi ticaret harcamaları üzerinde olmasının gerekliliğidir. Diğer bir ifadeyle ona göre ülke GSMH'nin içerisinde dış ticaret hacminin düşük olması entegrasyonun kazanım olarak geri dönmesini sağlar (Lipsey R. G., 1960: 508-509).

Sonuç itibariyle Viner ve onun teorisine yapılan katkı niteliğindeki çalışmaların bütününden elde edilen sonuca göre gümrük birliğinin dünya refahına tam olarak etkisi tam anlamıyla çözülebilmüş değildir.

1.4.2. Yeni Ekonomik Entegrasyon Teorileri

Bu alt bölümde Geleneksel Gümrük Birliği teorisinden ayrılan yeni ekonomik entegrasyon teorisinin ortaya çıkmasına sebep olan etmenler ve Yeni Entegrasyon teorisinin ne gibi teorik gelişim gösterdiği konumuz çerçevesinde ortaya konulacaktır.

1.4.2.1. Statik Analizin Tercihli Ticaret Anlaşmalarında Yetersiz Kalması

Teorinin yeniden temellerinin inşa edilmesi ihtiyacını doğuran etmenlerden birinin geleneksel analizin statik analize dayalı olması söylenebilir. Hasson'a göre ticaret saptırıcı ve ticaret artırıcı etkinin statik analizi tespit ve teşhis için yeterli değildir (Hasson, 1962: 614).

Krauss'a göre Viner; Cooper ve Massell çalışmalarında tercihsiz ticaret anlaşmalarının (Serbest Ticaretin) ticaretin serbestleştirilmesi aracı olarak gümrük birliğinden daha üstün bir durumda olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle onların çalışmalarından çıkardığı sonuç gümrük birliğinin kaynakların daha iyi dağılmasını sağladığı iddiasının daha fazla geçerli olmadığıdır. Bu sav da Gümrük Birliği teorisinin statik analizle refah üzerine etkilerin analiz edilmesinin anlamsızlığını kanıtlar niteliktedir (Krauss, 1972: 417-419; Viner, 1950: 135; Cooper ve Massell, 1965a: 743).

Sonuç olarak Balassa, Cooper ve Massell entegrasyonun refah etkilerini diğer bir araç olan dinamik analizle ölçümlemişlerdir. Böylece ekonomik entegrasyon ya da gümrük birliğinin dönüşümü genel anlamda daha etkili ekonomik sebep ve rasyonaliteye dayandırılmıştır (Balassa, 1961; Cooper ve Massell, 1965a: 743).

Sheer de tıpkı diğer iktisatçıların yapmış olduğu gibi her bir ülke için tam rekabet piyasa şartlarında serbest ticaretin üretim ve tüketim etkinliğini sağlaması açısından, bu savı güvence altına alan uluslararası iktisatın ana teorisine ulaşmıştır. Tercihli ticaret anlaşmalarının dönüşümü eğilimi (Tercihli ticaret anlaşmalarının statik analizine dayanan, ticareti artırıcı etki ve ticareti saptırıcı etki olarak ortaya çıkan) gerçek gelirin artacağı iddiasıyla ilkin serbest ticarete doğru yönelimi beraberinde getirmiştir. Fakat yıllar boyunca bu savın yanlış olduğu kanıtlanmıştır. Sheer statik analizin tek bir prensip ortaya koyamadığını bu yüzden bu hususta dinamik analizin yapılmasının gereği olduğunu öne sürmüştür (Sheer, 1981: 53).

1.4.2.2. Statik Analiz ve Dinamik Analiz Karşılaştırması

Ekonomik entegrasyonun refah üzerine getirilerini Balassa, Cooper ve Massell eserlerinde dinamik yaklaşımla analiz eden ilk iktisatçılardır. Onlara göre statik analizle etkinin ticaret yaratıcı mı yoksa saptırıcı mı olduğunun tam anlamıyla teşhis etmek imkânsızdır. Böylelikle entegrasyon çalışmalarına dinamik analiziyle yeni bir boyut eklenmiştir (Balassa, 1961; Cooper ve Massell, 1965a: 743).

Geniş ölçek ekonomileri, teknolojik değişim kadar entegrasyonun piyasa yapısı ve rekabete etkileri, üretimdeki büyüme, risk ve belirsizlikleri ve son olarak yatırım aktivitelerini Balassa ve Allen R. çalışmalarında dinamik analizin entegrasyona etkileri olarak öne çıkarmışlardır. Kreinin'in çalışmasında da aynı bakış açısı paylaşılmıştır (Balassa, 1961; Allen R., 1963: 451; Kreinin, 1964: 193).

Entegrasyon sonrası yatırımın artacağını, risklerin azalacağını ise Brada ve Mendez varsaymıştır. Bu sav entegrasyon sonrası daha geniş piyasaya sahip olunacağından; yatırımın beklenen getirisinin artabileceğini, daha büyük tüketici havuzuna sahip olan ve böylece artan ölçek ekonomisi ile daha düşecek olan maliyetlerin belirsizlikleri azaltacağını ileri sürmektedir (Brada ve Mendez, 1988: 163-164).

Ekonomik entegrasyonun dinamik etkilerini tanım olarak ülkenin ekonomik büyüme oranını orta vadede etkileyebilen her şey olarak Schiff ve Winters özetlemiştir (Schiff ve Winters, 1998: 179).

1.4.2.3. Eski Bölgeselleşme ve Yeni Bölgeselleşme Karşılaştırılması

Ekonomik entegrasyon teorisinin statik etkileri üzerine analizler bütünde "Eski Bölgeselleşme" olgusunu inşa ederken; artan rekabet, yatırım akımları, ölçek ekonomileri, teknoloji transferleri ve geliştirilebilen üretkenlik gibi terimler "Yeni Bölgeselleşme" olgusunun dinamik etkiler üzerine yapılandırmaktadır (Sheer, 1981: 47; De Melo ve Panagariya, 1993: 17; El-Agra, 1988; Fernandez, 1997: 6; Lawrence, 1997: 19-24; Burfisher vd., 2003: 3; UNCTAD, 2007: 54).

Aynı aşamalar Bhagwati tarafından “Birinci Bölgeselleşme” ve “İkinci Bölgeselleşme” olarak ifade etmiştir (Bhagwati, 1993: 28-31). Goldstein, Entegrasyon anlaşmalarının artık tarife ve kota indirimlerinden çok daha fazlası olduğu öngörüsündedir (Goldstein, 2002: 11).

Eski ve yeni bölgeselleşmeyi ektaki tabloya göre (Lawrence, 1997: 19) basitleştirilmiş bir ayırım şeklinde karşılaştırmıştır.

Tablo 3: Eski ve Yeni Bölgeselleşme Karşılaştırması

Eski Bölgeselleşme	Yeni Bölgeselleşme
İthal İkameye Dayalı	İhracata Yönelik
Kaynak Dağılımının Planlı Olduğu	Kaynak Dağılımının Piyasaca oluştuğu
Hükümetlerce inşa edilen	Özel Firmalarca inşa edilen
Sanayi Ürünleri üzerine kurulu	Tüm mal, hizmet ve yatırıma dayalı

Kaynak: Lawrence, R. Z “Preferential trading arrangements: The traditional and the new.” Chapter 2 in *Regional Partners in Global Markets: Limits and* . *Center for Economic Policy Research (CEPR) and the Egyptian Center for Economic Studies (ECES)*, 1997, s.19.

Bölgeselleşme ya da bölgesel entegrasyon Haokip’e göre çok da yeni bir kavram değildir. Ona göre geçtiğimiz iki asır boyunca ana hatlarıyla dört bölgeselleşme akımından bahsedilebilir. Birinci bölgeselleşme 19. yüzyılın ortalarından I. Dünya Savaşının başlarına kadar devam eden süreçtir. Temel olarak Avrupa’da çıkan, ikili ve bölgesel ticaret anlaşmaları üzerinde Avrupa’nın bölgesel büyümesine odaklı bir aşamadır. I. Dünya Savaşı Bu bölgeselleşme sürecini duraksamaya uğratmıştır. Haokip’e göre bölgeselleşmede ikinci dalga I. Dünya Savaşı’nın hemen sonrası, korumacı, kalıcı ticari saptırıcı etki yoğun, politik çatışmaların gölgesi altında kalan olarak bir aşamadır (Haokip, 2012: 380).

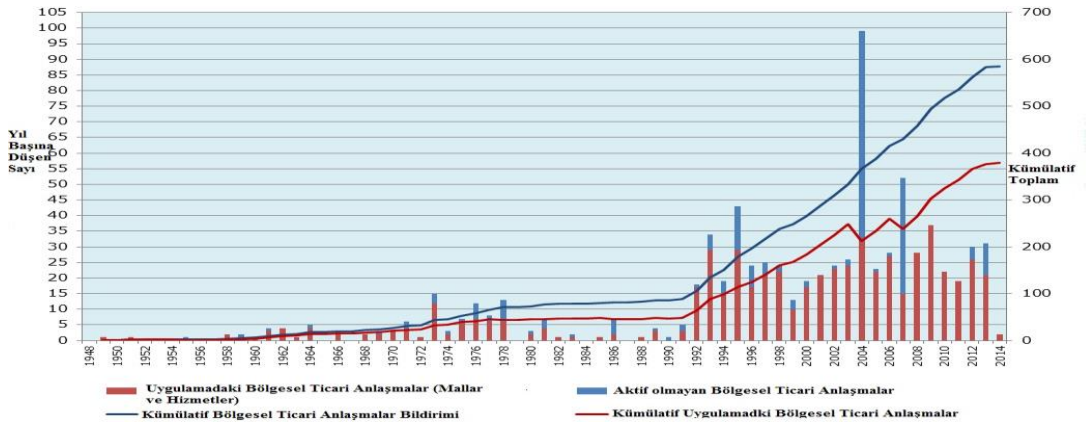
II. Bölgeselleşmeyi Mansfield ve Milner bazı büyük güç sayılabilecek imparatorlukların hükümlerine güce sahip devletlere dönüşümü olarak nitelemektedir (Mansfield ve Milner, 1999: 597).

Üçüncü Bölgeselleşme II. Dünya Savaşı’nın hemen sonrasında 1950’lerin sonlarında 1970’lere kadar geçen süre içerisinde algılanabilir. Bu süreç Batı Avrupa’daki bölgesel ticari blokların, Soğuk Savaş süresince Sovyetler Birliği ve

ittifaklarına, ayrıca az gelişmiş ülkeler ile sömürge kolonilerin bağımsızlıklarını kazandığı sürece karşı hazırlanılan zemin olarak da ifade edilebilir. Yani bu bölgeselleşmede ekonomik büyümeye odaklılık kadar güvenlik odaklı amaçlar da yer almaktadır (Haokip, 2012: 379-380).

İçinde bulunulan son bölgeselleşme Mansfield ve Milner'e göre yüksek oranda karşılıklı ekonomik bağımlılığa dayanan, ana ekseninde büyük ekonomik aktörlerin ticari kaygı ve istekleri doğrultusunda şekillenen, bu aktörlerin ikili ilişkiler kurduğu yardımcılarının/çevre ülkelerinin inşa ettiği bölgeselleşme dalgasıdır (Mansfield ve Milner, 1999: 601).

Bu yüzyılda ortaya çıkan gelişmeler radikal anlamda önceki bölgeselleşme dalgalarına göre farklılık arz etmektedir. 1930'lardaki bölgeselleşmedeki gibi dünya ekonomisinden soyutlanma bu dalgada mevcut değildir. Yine 1950 ve 60'lardaki gelişmekte olan ülkelerin ithal-ikameci politikaları da bu bölgeselleşme akımında uygulanan strateji değildir. Tam tersine bu bölgeselleşme dalgasında katılıma dâhil olan gelişmekte olan ülkeler ekonomilerini dışa açmakta, yabancı yatırımcıya özgü politikalar uygulamakta ve ihracata dönük sanayileşme stratejisi uygulamaktadırlar (Lawrance, 1996: 30).

Şekil 1: 1948-2014 Yılları arasında Bölgesel Ticari Anlaşmaların Gelişimi (Adet)

Kaynak: World Trade Organization, *Regional Trade Agreements: Facts And Figures*. How many regional trade agreements have been notified to the WTO?, http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/regfac_e.htm adresinden alındı Erişim Tarihi:27.8.2014

Yukarıda bulunan çizelgeye göre 2014 yılı itibariyle Dünya Ticaret Örgütüne 400'ün üzerinde bölgesel ticaret anlaşması bildirimi yapılmıştır. Bu bağlamda bölgeselleşmenin ne boyuta geldiği hakkında önemli fikre sahip olunabilir.

1.4.2.4. Entegrasyona Yönelime Sebep Güncel Güçler

Yeni Bölgeselleşmenin değişen ekonomik çevre ve koşullardan çıktığını söylemek gayet doğaldır. Lawrence'a göre bu radikal değişimin önceki bölgeselleşme dalgasından farklı olmasının sebebi Viner'in teorisi sonrasında görülen ekonomik değişimdir. Lawrence'a göre Yeni Bölgeselleşmede özel sektörün katılımı, rekabet, doğrudan yabancı yatırım ve hizmetlerin yükselen önemi entegrasyona yönelimi artıran güncel konulardır (Lawrence, 1997: 18).

1.4.2.5. Ölçek Ekonomileri

Gümrük Birliği teorisi içerisinde ölçek ekonomileri kavramını dâhil eden ilk akademisyen Corden'dir. Bilindiği gibi, ölçek ekonomileri- çıktı başına kullanılan girdinin azalması bağlamında- büyük miktarlardaki çıktılarda üretim faktörlerinin etkin kullanımını beraberinde getirir (Corden, 1972: 465).

Balassa ve Stoutjesdijk çalışmalarında küçük piyasaların maliyeti artırdığını, geniş boyutta ürün uzmanlaşmasının bunun önünde engel olduğunu, bu durumun rekabeti azalttığını ve teknolojik gelişim güdüsünün bu yüzden azaldığını belirtmişlerdir (Balassa ve Stoutjesdijk, 1975: 38).

1.4.2.6. Yatırım Artırıcı ve Yatırım Saptırıcı Etki

Viner'in teorisinin genişletilmesi bağlamında kavram olarak "Yatırım Artırıcı" ve "Yatırım Saptırıcı" terimlerini Baldwin vd., Dunning ve Robson ortaya koymuşlardır. Baldwin vd., Dee ve Gali, Kalotay ise somut olarak bu kavramları Avrupa Birliği çalışmalarında gözlemlemeye çalışmış ve uygulamışlardır (Baldwin vd. 1995; Dee ve Gali, 2003; Kalotay, 2007; Dunning ve Robson, 1998).

Yatırım engelleri ortadan kaldırıldığında, yatırım artırıcı etkinin ortaya çıkacağına savunan Dee ve Gali bu durumun üretimin birlik içerisinde yüksek maliyetli kaynağa sahip üyeden daha düşük maliyetli kaynağa sahipli üye ülkeye doğru eksen olarak kaymasıyla gerçekleşeceğini öne sürmektedir (Dee ve Gali, 2003: 7).

Yatırım saptırıcı etki ise entegrasyon sonrası (tercihli ticaret anlaşmalarının bir sonucu olarak) üretimin daha düşük maliyetli üye ülkeden daha yüksek maliyetli üye ülkeye kayması durumunda ortaya çıkacağı söylenebilir (Hosny, 2013: 139).

1.4.2.7. Özel Sektör Katılımının Artırılmasının Önemi

Günümüzdeki bölgeselleşme ya da entegrasyon dalgaları özel sektöre destek görmesi Lawrence'ın ortaya çıkardığı ilginç bir saptamaya dayanmaktadır. Bu durum NAFTA'nın kurulmasında Amerikan Ticaret Odası ve Kanada Sanayiciler Odasının girişimleri ve kurulan anlaşmanın ana destekleyicileri olduğu açısından uygulamada da gözlenebilir (Lawrence, 1997: 19).

1.4.2.8. Hizmetler Sektörünün Artan Önemi

1970'lerde Dünya ticaretinin %50'lerini oluşturan hizmetler sektörü, Dünya Ticaretinin kompozisyonu incelendiğinde 2000'lerde %70'lere kadar ulaşmıştır.

Hizmetler sektöründeki Doğrudan yabancı yatırım Lawrence'e göre, mallar üzerindeki yabancı yatırıma göre çok daha hızlı büyüme göstermektedir. Entegrasyonla sanayi ürünleri üreten firmaların diğer ülkelerde tesis kurması gibi, hizmetler sektöründe de (bankacılık, reklamcılık, ulaştırma gibi) diğer ülkeye hizmetlerin etkin sağlanabilmesi için tamamlayıcı girdi ve hizmetler sunulmaktadır. İşte hizmetler sektörünün bu şekilde giderek artan önemi ve dünya ekonomik ortamını değiştirmesi de yeni entegrasyon yapısının evrilmesinde önemli bir yer teşkil etmiştir (Lawrence, 1997: 20).

1.4.2.9. Doğrudan Yabancı Yatırımın Yükselen Önemi

Son dönemde Ethier'in yaptığı çalışmaya göre doğrudan yabancı yatırım ticaretin gelişimine kıyasla yeni bölgeselleşme açısından çok daha önem arz etmektedir. Onun analizine göre başta gelişmekte olan ülkeler için doğrudan yabancı yatırım, ihracat ve ekonomik büyüme ile bağlantılı olduğundan ve bu değişkenleri etkilediğinden ayrıca önemlidir (Ethier, 1998).

Doğrudan yabancı yatırım ile ihracat arasında artan bir biçimde tamamlayıcı aktivitenin olduğunu ve bu ikisi arasındaki ilişkinin karşılıklı beslendiğini çalışmasında Lawrence öne sürmüştür (Lawrence, 1997: 19-20).

Neden sonuç ilişkisi bakımından kimileri doğrudan yabancı yatırımın daha iyi ekonomik entegrasyona yönelime sebep olduğunu iddia ederken, kimileriye ekonomik entegrasyonun bölgedeki doğrudan yabancı yatırımlarına olan akımların artmasına sebep olduğu savını ortaya atmışlardır. Nitekim makalesinde Shams Doğrudan yabancı yatırımların piyasa yönlü entegrasyonun dışlisi olarak öne çıktığını, yatırımların çok yönlü ticareti teşvik ettiğini, piyasalar arası boşlukların bu yatırımlarla kapandığını savunmaktadır (Shams, 2003: 3).

Ekonomik entegrasyon dönüşümü sonrası kendiliğinden bölgede bütünsel olarak Doğrudan yabancı yatırımların artacağı ise Inotai tarafından savunulmuştur (Inotai, 1991: 38).

Doğrudan yabancı yatırım ve ekonomik büyüme arasında bağlantı kuran çalışmalar ise yükselen yatırımlarla teknolojik değişimin daha hızlı gerçekleşeceği bunun sonucu olarak entegrasyon üyesi ülkelerde ekonomik büyümenin önemli ölçüde artabileceği yönündedir. Schiff ve Winters'e göre gelişmekte olan ülkeler açısından argümanın doğrudan yabancı yatırımlarla bu ülke ekonomilerinin modernizasyonunun sağlanması açısından değerlendirildiğinde özellikle önemli olduğu söylenebilir (Schiff ve Winters, 1998: 180).

Brada ve Mendez çalışmalarında serbest ticaret bölgesinin dinamik etkileri açısından Latin Amerika (LAFTA)'nın üyesi ülkeler arasında ekonomik büyümedeki

1977 yılı Ülke Gayri Safi Yurt İçi Hasıllarının %1,09'luk kısmının artışının yabancı yatırımlar sayesinde olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Brada ve Mendez, 1988: 163).

Eski ya da Yeni Bölgeselleşme, Birinci ya da İkinci Bölgeselleşme dalgası ya da adı her ne olursa olsun ekonomik entegrasyon esasında statik ve dinamik analize göre ayrılmaktadır. Son zamanlarda yapılan çalışmalar entegrasyon açısından dinamik yönlü analizlerin dünya ekonomisindeki son değişimleri açıklamak bağlamında daha sağlam temellere sahip olduğu yönündedir.

Yeni dış ticaret teorileri Akkoyunlu-Wigley'e göre ise ekonomik entegrasyon teorisine çok önemli açılımlar sağlamıştır. Ona göre geleneksel dış ticaret teorilerinin temel varsayımlarının tam rekabet ve ölçeğe göre sabit getiri bağlamında analizinin yapılıyor olması, ölçek ekonomileri ve eksik rekabet piyasa yapısını içeren, matematiksel olarak formüle edilen teorilerin ise ancak 1970'li yıllarda altyapısının kurulup, başarılı olması bu teorilere "yeni" niteliğini kazandırmıştır (Akkoyunlu-Wigley, 2013: 119).

1.5. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER VE EKONOMİK ENTEGRASYON

Ekonomik entegrasyon ile ilgili hemen hemen her çalışmanın konuya gelişmiş ekonomiler açısından baktığını Balassa öne sürmektedir. Oysa gelişmiş ülkelerin sorunu arasında ekonomik kalkınma bulunmamaktadır. Viner'in ekonomik entegrasyon ile ilgili analizini geliştirmekte olan ülkeler açısından analize tabi tutan çalışmalar arasında Tayseer, Meier, Andic, Andic ve Dosser sayılabilir. Bu çalışmaların her biri teoriyi geliştirmekte olan ülkelerle kısıtlı bir biçimde ilişkilendirebilmişlerdir (Balassa, 1965: 16; Tayseer, 1971: 256; Meier, 1960; Andic, Andic ve Dosser, 1971: 25).

İlerleyen süreç içerisinde geliştirmekte olan ülkelerin özellikli ihtiyaçlarına göre de yeni ekonomik entegrasyon teorileri ortaya atılmıştır. Literatür içerisinde bu konu üzerine eğilmiş olan ve en fazla atıf yapılan çalışmalar arasında Allen R., Brown, Bhambri, El-Naggar, Cooper ve Massell, Mikesell, Chou, Andic vd. ve Kahnert vd.'nin çalışmaları bulunmaktadır (Allen R. L., 1961; Brown, 1961; Bhambri, 1962;

El-Naggar, 1964; Cooper ve Massell, 1965b; Mikesell, 1965; Chou, 1967; Andic vd., 1971), ve (Kahnert vd., 1969).

Ayrıca çalışmalar arasında özetle geleneksel teorilerin ortaya koyduğu şu iki soruya cevap verme girişiminde olmuşlardır (Makower ve Morton, 1953: 33; Tayseer, 1971: 260).

- Ekonomik Entegrasyonun Dünya refahı açısından etkileri nelerdir?
- Ekonomik entegrasyona yönelime sebep olan faktörler nelerdir?

Yukarıdaki iki soruya geliştirmekte olan ülkelerin perspektifinden yaklaşılacak olan bu bölümde ekonomik entegrasyonun geliştirmekte olan ülkelere refah açısından etkilerini sınırlandıran sebepler birinci alt bölümde incelenecektir. Geliştirmekte olan ülkelerin entegrasyonel girişimlerini sınırlandıran faktörler ise ikinci alt bölümde ele alınacaktır. Üçüncü alt bölüm entegrasyonel girişimi etkileyen diğer faktörleri içerecektir.

1.5.1. Üretim Etkisine İlişkin Sorunlar

Yapmış olduğu çalışmada Mikesell; Lipsey R.'nin öne attığı geleneksel entegrasyon teorisine üretim etkileri açısından yaptığı katkıların ekonomik entegrasyonun refah etkisini değerlendirmek açısından yeterli olmayacağı kanaatindedir. Ona göre geliştirmekte olan ülkeler açısından bu analizi tespit edilenden daha fazla sınırlandıran etmenler mevcuttur (Mikesell, 1965: 205-229; Lipsey R., 1957: 40; Lipsey R. G., 1960: 504).

1.5.1.1. İstihdam ve Verimlilik Etkileri

Geliştirmekte olan ülke teorilerinin birçoğu Sakamoto ve Demas'ın çalışmalarına göre genellikle düşük verimlilik ve artan işsizlik üzerine kuruludur. Eğer entegrasyon sonrası ticareti saptırıcı etki ortaya çıkarsa işgücü düşük verimlilikten yüksek verimliliğin olduğu sektöre doğru kayacaktır. Bu durum da refahı artırıcı yönde etkileyecektir. İşsizliğin olduğu durumda bu etki daha iyi gözlemlenebilecektir (Sakamoto, 1969: 283; Demas, 1965: 87).

İşte bu yüzden Tayseer'e göre ekonomik entegrasyonun gelişmekte olan ülkeler açısından refaha olan etkileri analiz edilirken, duruma sadece üretim ve tüketim etkisinden değil, ayrıca istihdam, verimlilik ve gelir etkisi içerecek şekilde ele alınmalıdır (Tayseer, 1971: 259).

1.5.1.2. Analizlerin Kalkınma Perspektifi İçermesinin İhtiyacı

Gelişmekte olan ülkeler açısından ekonomik entegrasyonları inceleyen birçok çalışma analizlerin tarife meselesinden ziyade ekonomik kalkınma yaklaşımı üzerinden olması gerektiğini vurgulamaktadır (Andic vd. 1971: 25; Tayseer, 1971: 256; Balassa ve Stoutjesdijk, 1975: 45; Axline, 1977: 83; Khazeh ve Clark, 1990: 317).

Bu çalışmalara ek olarak, Robertson tekrar gözden geçirdiği Kahnert v.d.'nin makalesinde entegrasyon teorisinin kaynakların daha iyi dağılımına nadiren yoğunlaştığını, halbuki kalkınmanın uzun vadede daha hızlı büyümeyle sağlanabileceğini ve bunun istihdama, kaynakların etkin kullanımına yol açacağı kısmının göz ardı edildiği görüşünü savunduğu söylenebilir (Robertson, 1970: 771; Kahnert v.d., 1969).

Shams, Güney Afrika Kalkınma Topluluğu üzerine olan makalesinde, Güney Afrika ülkelerinin bölgesel entegrasyon çerçevesinde ekonomik kalkınmalarının sağlanmasının üye ülkeler arasında farklı aşamalarda olan Tercihli ticaret anlaşmalarından çok daha öncelik içerdiği sonucuna ulaşmıştır. Ona göre, köklerini 1970'lerden alan bu topluluk kuruluşundan itibaren fakirliğin giderilmesi, sağlık ve eğitimin teşviki, HIV/AIDS'le mücadele gibi kalkınma projeleri içeren konularda bölge içi ticaretin teşvik edilmesi ve tarifelerin azaltılması konularına nazaran çok daha çaba sarf etmiştir (Shams, 2003: 31).

1.5.1.3. Gelişmiş Ülkelerle olan Dış Ticaret Yapısının Değişimi

Gelişmekte olan ülkelere gelişmekte olan ülkelere yapılan ithalatta çoğunlukla sermaye mallarının bulunması Mikesell'in çalışmasında yapılan bir diğer önemli vurgudur. Gelişmekte olan ülkelerin kendi aralarında entegrasyonu ise daha

geniş ölçüde yatırımlara gereksinim duyacaktır. İşte bu yüzden gelişmekte olan ülkelerde entegrasyon sonrası talep ve ithal edilecek sermaye malının daha artması beklenilir. Onun ulaştığı sonuca göre; uzun dönemde gelişmekte olan ülkelerde entegrasyonun amacı diğer ülkelerle olan dış ticaret yapısının zamanla azalması olmamalı, aksine ithalatın yapısının değişmesi olmalıdır (Mikesell, 1965: 209).

Bu konu ile ilgili temel olarak dayandırılan diğer bir varsayım çoğu gelişmekte olan ülkenin cari ithalatını ve niteliğini belirleyen önemli faktörün ülke kambiolarının seviyesi veya yeterliliği olmasıdır. Kitamura, Mikesell, Sakamoto yapmış oldukları münferit çalışmalarında gelişmekte olan ülke entegrasyonu sonucu eğer ticaretin saptırıcı etkisinin tüketici mallarında ortaya çıkması durumunda, bu durumun gelişmiş ülkelerdeki sermaye malı ithalatı için gerekli olan daha fazla kambiyo ortaya çıkaracağını öne atmışlardır. Böylelikle dünyanın bir kez daha dış ticaret hacmi bilançosunda herhangi bir değişiklik gözlenmeyecektir. Ya da beklenenin aksine bu hacim dış ticaretin yapısındaki bu değişimle artış dahi gösterebilir (Kitamura, 1966: 50; Mikesell, 1965: 209; Sakamoto, 1969: 293).

1.5.1.4. Önemsiz Olmanın Önemi

Ekonomik entegrasyonun potansiyel getirileri özellikle küçük ve orta büyüklükteki firmalarda öne çıkacağını Kreinin iddia etmiştir. Bu durum genel olarak büyük ülke ve küçük ülke arasında gerçekleşecek ticaret ya da entegrasyonun (gelişmiş ya da gelişmekte olsun olmasın) küçük ülke için ihracat talebinde önceye göre daha geniş tüketici havuzuna sahip olunmasından artış göstereceği ve bundan daha çok yarar sağlama eğiliminde olunacağı savı üzerine kuruludur. Bu durum ayrıca uygulamada gelişmekte olan ülke ve gelişmiş ülkenin entegrasyonu sonrası; gelişmiş ülkenin yüksek alım gücü bünyesinde entegrasyonu gelişmekte olan ülke lehine etkilemesi ile ilişkilendirilebilir (Kreinin, 1964: 193-194).

1.5.1.5. Ticareti Saptırıcı Etkinin Faydaları

Yapılan birçok çalışma aslında ticareti saptırıcı etkinin gelişmekte olan ülkeler açısından lehe bir durum olabileceği yönündedir. Onlara göre Ticaret saptırıcı etki

ilkın piyasasının genişliğini artıracak daha sonra maliyetleri azaltma yoluyla ölçek ekonomisine doğru yönelecektir (Bhambri, 1962: 245; Demas, 1965: 87; Chou, 1967: 354; Sakamoto, 1969: 297).

Daha sonra bölge üzerindeki ithal ikame stratejisi desteğiyle entegre olan ülkelerin kambioları yüksek dilimlerde sermaye mallarına harcanacaktır. Sakamoto, Axline ve Linder'e göre böylelikle yatırım seviyeleri ve ekonomik büyüme artış göstermiş olacaktır (Sakamoto, 1969: 238; Axline, 1977: 85; Linder, 1966: 39).

Ticareti saptırıcı etkinin olumlu olacağı iddiasını savunan bir diğer argüman ise bu etki ile entegrasyon sonrası kaldırılan/azaltılan tarifelerle tüketicinin daha düşük fiyatlardan ithalat yapabilmesi ve bu durumun tüketici fazlasını artırıyor olmasıdır. (Elkan, 1975)'a göre bu durumun refaha olumlu etkisi ancak tarife indirimi sonrası gelir kaybının süreç içerisinde tüketici fazlası sağlanması koşuluyla tazmin edilmesidir. Bu durumun özellikle birçok az gelişmiş ülke için bu gelirin hükümetlerinin ana gelir kaynağı olduğu göz önünde bulundurulduğunda bir kez daha düşünülmesi gereken bir olgu olduğu gözler önüne serilmektedir (Elkan, 1975).

1.5.1.6. Ticareti Saptırıcı Etkinin Etkinliği

Terminolojiye bu kavramı Linder ve Sakamoto eserleriyle eklemişlerdir. Bir grup gelişmekte olan ülkenin ekonomik entegrasyona yönelecekleri ve bunun da ticareti saptırıcı etkiye sebep olacağı durumda; üye ülkelerin göz önünde bulunduracakları hususun entegrasyonun toplam refahı azaltıcı olup olmadığının analizi olması gerektiği vurgusunu yaptıkları eserlerinde; entegrasyon sonrası beklenen istihdam ve gelir etkisi bir kenara bırakılırsa üretimdeki kaymanın etkinliğini (verimliliği) sağlamış gelişmiş olan (entegrasyona dahil olmayan üçüncü ülke) ülkeden yeni birlik üyesi gelişmekte olan görece verimli gelişmekte olan ülkeye doğru olacaktır (Linder, 1966; Sakamoto, 1969: 297).

1.5.1.7. Sanayide Kalkınma İçin Korumacılık

Gümrük birliğinin ya da ekonomik entegrasyonun bazen serbest ticaret için atılmış olarak atılan bir adım, bazense daha fazla korumacılık olarak atılmış bir adım

olarak değerlendirilebileceği belirtilmiştir. Bu bağlamda yapılan bazı çalışmalar geliştirmekte olan ülkeler için korumacılığın üye ülkeler için birlik kapsamında yararlı olabileceği yönündedir (Viner, 1950: 40; Meyer, 1956: 330).

Örneğin Cooper ve Massell, Sakamoto da yine aynı şekilde geliştirmekte olan ülkeler arasında bir girişim olan herhangi bir entegrasyonun temel amacının endüstriyel kalkınmanın gelişimi olması gerektiğinin vurgulandığı çalışmalarında bu hedefin ise iktisadi anlamda korumacılık üzerinden sağlanabileceğini iddia etmektedirler (Cooper ve Massell, 1965b: 462; Sakamoto, 1969: 304).

Entegrasyon ile daha geniş ölçüğe sahip olan ülkelerin ithal ikamecilik stratejisi Sakamoto, Axline, Andic ve diğerlerine göre sanayi dalında kalkınması için önemli bir araç olarak görülmektedir. Cooper ve Massell'a göre gümrük birliğinin üye ülkelere olan etkileri değerlendirilirken ölçüleme açısından sadece üye ülkenin gelirindeki değişime bakılmamalı, ayrıca her bir üye ülkenin sanayi sektöründeki gelişimi de değerlendirme içerisinde denkleme dâhil edilmelidir (Sakamoto, 1969: 283-284; Axline, 1977: 84; Andic vd., 1971: 16; Cooper ve Massell, 1965b: 468).

Her ne kadar Cooper ve Massel tarafından yapılan analiz Kuzey-Gelişmiş ülke, Güney-Gelişmekte olan ülke arasındaki entegrasyon varsayımına dayandırılrsa da çalışmanın sonuç kısmı geliştirmekte olan iki ülke arasında oluşan birlik açısından da ilişkilendirilebilir. Bu makaleden yapılmış olan çıkarıma göre, eğer iki geliştirmekte olan ülke birlik oluşturursa ve sanayi sektörü ürünlerinde ticareti saptırıcı etki ortaya çıkarsa; tüketim açısından tarife kısıtlamalarının kaldırılması sonrası, düşen fiyatlar ekseninde tüketici refahı yükselecektir. Öte yandan üretim refahı kaynakların verimli kullanan dünya ülkelerine kıyasla geliştirmekte olan ve kaynaklarını etkin kullanamayan iki ülke arasında üretim paylaşılacağından düşecektir. Buna rağmen sanayi ürünlerindeki bu ticareti saptırıcı etki ve iç endüstrileri korumak için dışa karşı uygulanan genel tarife; bu iki ülkenin sanayi sektörlerinin kalkınmasına yol açabilecektir. Bu iki ülke birbirinin tamamlayıcısı durumunda olan iki ülke ise korumacılık daha yararlı olacaktır. Çünkü böylesi bir durumda bu ülkeler kendi iç endüstrilerini geliştirerek bu şekilde endüstriyel arzını genişletip diğer ülke piyasasına sunacaktır (Cooper ve Massell, 1965b: 475).

Vurgulanması gereken bir diğer önemli husus ise gelişmekte olan ülkelerin entegrasyonunun üye ülkeler arasında endüstriyel kalkınma açısından eşit olmayan dağılımının ortaya çıktığını tespit ettiği Hansen, Elkan'ın makaleleridir. Elkan'a göre entegrasyonun “yankıları” olarak ortaya çıkardığı bu durumun gerekçesi bir ya da birkaç üye ülkenin entegrasyondan çok daha fazla ekonomik yarara sahip olacak şekilde yoğunlaşmış bir birliğin varlığıdır (Hansen, 1969: 257; Elkan, 1975: 59-68).

Ekonomik anlamda daha zayıf ve coğrafi konum olarak yönetilme durumunda olan ülke de Elkan ve Axline'e göre birliğin diğer parçaları ile kıyaslandığında birlikten daha az yarar sağlama eğilimindedir (Elkan, 1975: 68; Axline, 1977: 86-87).

1.5.1.8. Zemin Etüdü Teorisi (The Training Ground Theory)

Gelişmekte olan ülkeler arasında entegrasyon sonrası sınıai kalkınma için korumacılığı savunan bu teoriye göre gelişmekte olan ülkeler, uluslararası rekabetçiliğini bölgesel piyasadaki sanayileşme ile seviye seviye artırabilir. Üye ülkeler arasında uygulanacak serbest ticaret, genel olarak dış dünya ithalatına karşı uygulanacak yüksek tarife bebek endüstrilerin geçici olarak korunmasının yanı sıra gelecekteki sanayi kalkınması için yeterli genişlikteki piyasayı sağlıyor olması teorisinin sacayağı sayılabilir (Heimenz ve Langhammer, 1990: 4; Inotai, 1991: 6-7; Inotai, 1997: 529).

Teoride “İthal İkameci Sanayileşme” olarak ifade edilen süreçte Rueda-Junquera'ya göre entegrasyona üye olan ülkeler, sanayi ülkelerin kalkınmaları için gerekli süreyi bu korumacılıkla temin etmiş olacaktırlar. Dünya piyasalarına açıklık geliştirmekte olan ülkeler için bir sonraki aşamadır. Yeterli verimlilik seviyesi ve teknolojik gelişmeyi sağlayan geliştirmekte olan ülkeler dünya piyasaları ile rekabete hazır duruma gelebilirler. İşte bu yüzden geliştirmekte olan ülkeler için bu aşama bir geçiş aşaması olarak kabul edilebilir. Dış dünyadaki açık rekabete doğru bir adım olarak kabul edilecek bu süreç öğrenme ve etüt aşaması içerdiğinden adını “*Zemin Etüdü Teorisi*” şeklinde almıştır (Rueda-Junquera, 2006: 4).

Teorik olarak bir çığır açmış gibi gözükse de bu teoriyi Inotai uygulamada bazı argümanlarla eleştirmiştir. Onun eleştirdiği konulardan ilki geliştirmekte olan bölgesel

piyasaların yeterli endüstriyel kalkınmaya imkân verecek kadar derin olmayacağı, ya da ölçek ekonomisinin avantajlarını kullanamayacağıdır. İkincisi öğrenme ve etüt süresince dışa kapalı ekonomik yapının az ya da neredeyse hiç yapısal güncelleme yapılmaması nedeniyle dış ticaretin yapısını ataletle terk edebilmesidir. Üçüncüsü ise talebin doğası, zevk ve tercihler ile bölge içi ticaretin ortaya koydukları arasında büyük ölçüde farklılıkların varlığıdır. Bunlara ek olarak gelişmekte olan ülkeler için diğer dünya ülkeleri ile ticari serbestleşmenin ve açıklığın olacağı durumda ülkelerin adaptasyonun sağlanacağı garantisizdir. Yani kısa vade için korumacılık çabaları beklenilenin aksine zorunluluk arz edecek biçimde kalıcılaşabilir (Inotai, 1991: 7).

1.5.1.9. Statik ve Dinamik Yaklaşım Karşılaştırılması

Literatürde birçok çalışma gelişmekte olan ülkelerin ekonomik entegrasyona yönelimi ile ilgili vurgunun statik analizden ziyade dinamik analizle yapılması yönündedir. Rueda-Junquera'nın yazdığı makaleye göre ise kaynak dağılımının statik etkileri üzerine inşa edilen geleneksel ekonomik entegrasyon çerçevesinde gelişmekte olan ülkelerin entegrasyonu kapsamında çok az/sınırlı yarar mevcut olduğu ileri sürülmektedir. İşte bu yüzden bir çok iktisatçı gelişmekte olan ülkeler için baz alınması gereken analizin dinamik analiz olduğunu savunmaktadır (Rueda-Junquera, 2006: 3-4; Sakamoto, 1969: 283-284; Tayseer, 1971: 256; Axline, 1977: 85; Khazeh ve Clark, 1990: 318).

Buna ek olarak Tayseer basit statik analizde üretim etkisinin veri olarak kabul edilen Üretim İmkânları Eğrisi üzerinden üretim karışımının değişimini veriyor olmasını eleştirmektedir. Bu analizde entegrasyon sonrası ticaret ile değişen mal ve hizmetin üretimi değiştirmesi sonrası yeni üretim imkanları eğrisi üzerinde öncekinin ya üstünde ya da altında oluşmaktadır. Ayrıca Demas ve Tayseer geleneksel teorinin neo-klasik temellere dayanan tam istihdam, tam rekabet, ölçeğe göre sabit getiri, üretim faktörlerinin tam hareketliliği varsayımlarından ötürü ekonomik entegrasyonun statik etkileri üzerinde sınırlı kaldığını eleştirmektedirler (Demas, 1965: 85-86; Tayseer, 1971: 265).

Ekonomik entegrasyonun dinamik etkileri statik etkilere nazaran Kitamura, Mikesell'i gözden geçiren Tayseer'in çıkarımına göre çok daha önem teşkil etmektedir. Çünkü ekonomik entegrasyonun dinamik etkileri ile yüksek büyüme oranları yakalanabilir, ekonomik kapasitenin kullanılmamış kısmı denkleme dâhil edilebilir, bu iki özellik de Üretim İmkanları Eğrisinin kendiliğinden kaymasını sağlar. Açıktır ki, entegrasyon sonrası daha fazla elde edilecek yarar Üretim İmkanları Eğrisinin dışı doğru hareket etmesine sebep olur. Oysa statik analizde bu durum sadece eğri üzerinde harekete yol açmaktadır yani bir nevi göz ardı edilmektedir (Tayseer, 1971: 265; Kitamura, 1966: 55-56; Mikesell, 1965: 206).

Ancak dinamik yaklaşımın statik yaklaşımla kıyaslanması açısından geri kaldığı tek hususun ekonomik entegrasyonun refah etkisi üzerine etkilerini saptamak olduğunu belirtmek gerekir. Statik etkidekinin aksine henüz dinamik etkileri refah etkisi bağlamında ölçümleyecek güvenilir bir metot mevcut değildir.

1.5.1.10. Ölçek Ekonomisi

Gelişmekte olan ülkeler genel olarak birincil/ilkel mal ve hizmetlerin üretiminde uzmanlaşır. Bu ülkeler uzmanlaştıkları birincil/ilkel mal ve hizmet üretiminden elde ettikleri ekonomik fazlayı verimli bir şekilde diğer sektörlerle yeniden dağıtabildikleri müddetçe bir sorunla karşılaşmazlar. Ancak bu öngörü realiteden oldukça uzaktır. Gelişmekte olan ülkeler uygulamada farklı ölçütlerde ithal ikame stratejisinde ekonomik büyümeyi hızlandırmak için ve ürün çeşitlendirme politikasını uygulamak için Tayseer'in öngördüğü şekilde uzmanlaşmaya uygulamada yer vermemektedirler (Tayseer, 1971: 256-257).

Öte yandan, Demas'a göre küçük gelişmekte olan ülkelerin ulaştığı dengeli büyüme oranları zaman içerisinde bu ülkelerin piyasalarını genişletecek, yani ülkeler ölçek ekonomisinden yararlanacaklardır. Böylelikle bu ülkelerde endüstriler arası işlemler genişleme gösterecektir. Demas'ın bu savı daha sonra Villamil tarafından tekrar gözden geçirilmiş olup, böylece ekonomik entegrasyon üzerinden gelişmekte olan ülkelere ekonomik kalkınmanın ulaşılabileceğini savunulmuştur (Demas, 1965: 36; Villamil, 1966: 213).

Nitekim Fildişi sahili ve Gana arasındaki endüstriyel entegrasyonun faydalarını konu alan Pearson ve Ingram'ın çalışması da bu tezi destekler niteliktedir (Pearson ve Ingram, 1980).

1.5.1.11. Uluslararası Rekabet

Şimdiye kadar gelişmekte olan ülkeler açısından ekonomik entegrasyona yönelimin arkasında ticareti saptırıcı etkilerin yararı, ithal-ikameci sanayileşme stratejisinin faydası ve zemin etüdü teorisi olduğundan yola çıkarak, teorik çerçeve kapsamında entegrasyonun gelişmekte olan ülkeler üzerine olumlu/olumsuz etkileri üzerinde durduk. Daha sonra statik etkilerden biraz sıyrılıp, ekonomik entegrasyona dinamik etki ile yaklaşarak, ölçek ekonomisi, yatırım yaratıcı etki gibi açılardan konu ele alınmaya çalışıldı.

Son dönemde Rueda-Junquera'e göre gelişmekte olan ülkeler açısından entegrasyon bunların da ötesini kapsamaktadır. Çoğu gelişmekte olan ülke şimdilerde uluslararası organizasyonlar ile işbirliği içerisinde anlaşmalı olarak dış ticaretlerini serbestleştirme ve deregülasyon politikaları ile ayarlama ve dengeleme eğilimindedirler. Son dönemde ortaya çıkan bu yaklaşım da ekonomik entegrasyon politikaları ile uluslararası rekabeti artıran diğer politikalarla genel olarak uyumlaştırmakta ve tamamlamaktadır. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkeler ekonomik entegrasyon olgusuna küresel ekonomi içerisinde daha rekabetçi olabilme aracı olarak yaklaşmaktadırlar (Rueda-Junquera, 2006: 8).

1.5.2. Ekonomik Entegrasyon: Sınırlılıklar

Geleneksel Entegrasyon teorisi entegrasyonun refah üzerinde sonucunu hesaplarken net statik yaklaşım üzerinden birkaç faktöre bağımlı olarak buna ulaşmaktadır. Bu faktörlere göre ekonomik entegrasyona yönelim açısından bazı genellemelerin ortaya atılabileceğini öne sürülmüştür (Tayseer, 1971: 261).

Ekonomik işlemlerinin nihai amacının refahın artırılmasını Balassa vurguladığı eserinde, ekonomik entegrasyona katılımın arzu edilebilir olmasında bu

katılımın refaha ne gibi katkılar olacağını göz önünde bulundurulduğunu vurguladığı da görülmektedir. Ancak onun altını çizdiği bir diğer nokta, her ne kadar katılım da önemli bir faktör olsa da, refahı ölçümlemenin önündeki sınırlılık/belirsizlik ve bu niteliksel değişimi belirlemenin zorluğu ekonomistlerin karşısına getiren önemli bir engeldir. Ona göre ölçümleme sınırlılıkları arasında ekonomik olmayan etkilerin ortaya koyduğu etki ve muğlaklık ilk sırayı almaktadır (Balassa, 1961: 10-11). İkinci olarak yazar Pigovian gelenekle “ekonomik refah” kavramı ve içeriği kısıtlansa bile analizde Pareto koşulunun karşımıza geldiğini belirtmiştir

1.5.2.1. Rekabet ve Tamamlayıcılık

Ekonomik entegrasyonun yararları açısından, entegrasyon ülkelerinin birbirinin benzeri ürünler üreten rekabetçi ülkeler olduğunda, birbirinden farklı ürünler üreten tamamlayıcı ülkelere kıyasla daha çok yarar elde edeceğini Viner, Lipsey R. G. çalışmalarında iddia etmişlerdir (Viner, 1950; Lipsey R. G., 1960: 499).

Viner’in belirttiği ayırım açısından duruma yaklaşıldığında, gelişmekte olan ülkelerin birincil/ilkel ürünler yoğun üretim yapıyor olması ve bu ülkelerin dış ticaretlerinde ihraç mallarının bu mallar yoğun olması Gelişmekte olan ülkelerin kendi aralarında rekabetçi konumda bulunuyor olduğu söylenebilir.

Gelişmekte olan ülkeler arasında rekabetin olmasına rağmen; bu ülkelerin ihracatının çoğunlukla gelişmiş ülkeleri hedef almasından ötürü gelişmekte olan ülkeler arasında bölge içi ticaretin büyüdüğü El-Naggar’a göre görülmemektedir (El-Naggar, 1964: 13-14).

Gelişmekte olan ülkeler arasında entegrasyonun faydaları bir bakıma bu yüzden alıkonulmaktadır. Tayseer’e göre ise birincil ürünler (hammadde gibi) çok geniş miktarlarda ve bu miktarlar zamanla parçalara ayrılacak ve böylece potansiyel yarar artışa geçecektir (Tayseer, 1971: 261).

Viner’in bahsettiği rekabet ve tamamlayıcılık, gelişmekte olan ülkelerdeki rekabet ve tamamlayıcılık ile bağdaştırılamaz (Balassa, 1961: 25). Mikesel, gelişmekte olan ülkelerin kendi aralarında hatırı sayılır biçimde birbirlerini tamamlayıcı sektörlerle yönelmelerini iddia etmektedir (Mikesell, 1965: 212) .

Heimenz ve Langhammer, Inotai, ve Shams çalışmalarında gelişmekte olan ülkelerin entegrasyonu açısından birbirlerinin tamamlayıcıları olmaları ya da farklı ekonomik yapılarının olması gerektiğini savunmaktadırlar (Heimenz ve Langhammer, 1990: 68; Inotai, 1991: 5-6; Shams, 2003: 2).

Greenaway ve Milner'in yaptıkları çalışmaya göre Güney-Güney ülkelerinin entegrasyon performansının ve ticaretinin düşük olmasının en önemli problemlerinden birinin kalkınmalarının karşılaştırılabilir¹ aşamalarının ve karşılaştırılabilir üretim yapılarının varlığıdır. Birlik içerisinde birbirine benzer (rekabetçi) ülkeler açısından ticaret bölge-içi uzmanlaşma ile gerçekleşecektir. Böylesi bir ticari genişleme uzmanlaşma ile piyasa hacmi ve gelir yönünden destek gören uygulamadaki gelişmiş sanayili ülkeler incelendiğinde oldukça aşikârdır (Greenaway ve Milner, 1990: 59).

Gelişmekte olan ülkelerin piyasa derinlikleri, daha fakir piyasaları mevcut olduğundan böylesi bir ticari genişleme imkânsız görünmektedir. İşte bu sebepten de gelişmekte olan ülkeler arasında tamamlayıcılık (farklı ürünlerde uzmanlaşma) tavsiye edilmektedir (Balassa, 1965: 25).

1.5.2.2. Birliğin Boyutu

Geleneksel teoriye göre daha büyük ülkeler arasındaki birlik, ekonomik entegrasyona daha geniş yararlar sağlayacaktır. Tayseer'e göre eğer ekonomik entegrasyonun faydaları, GSYH'ye olan ek katkıları bakımından ele alınırsa entegrasyonun neredeyse hiç ya da ihmal edilecek boyutta etkisinin olduğu söylenebilir (Tayseer, 1971: 262).

Ekonomik entegrasyonun faydalarının entegrasyonun sadece boyutu ile ilişkilendirilemeyeceğini ise Balassa öne sürmüştür. Ayrıca, çoğu gelişmekte olan ülke büyüme oranları bakımından gelişmiş ülkelere kıyasla daha yüksek oranlarda büyüdüklerinden, gelişmekte olan ülkeler için entegrasyonun büyüme kriterine dayanması hâlâ entegrasyondan geniş ölçüde yararlanmalarını sağlayacaktır. Yine ölçümleme nüfus açısından yapılacak olursa da kuvvetle muhtemeldir ki daha yüksek

---

¹ Burada üretim yapılarının birbirine paralel olması ve ülkelerin bir bakıma birbirlerinin rakibi olması ifade edilmektedir. Bu yüzden iki ülke arasında ticaret hacmi düşük kalmaktadır.

nüfusa sahip gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelere kıyasla birlikten çok daha fazla yarar sağlayacaklardır (Balassa, 1961: 35; Balassa, 1965: 26).

1.5.2.3. Entegrasyon Üye Ülkeler Arasında Ticaretin Payı

Gümrük birliği teorisini açıkladığı çalışmasında birlik içerisindeki ülkeler arasında daha yüksek ticaret payına sahip olunarak, yani diğer ülkelerle daha düşük ticaret pay korunarak ekonomik refahın üye ülkeler açısından artması eğiliminde olacağı Lipsey R. G.'in eserinde yer almaktadır (Lipsey R. G., 1960: 508-509).

Ancak Balassa, Bhambri, Tayseer yayınladıkları makalelerde bu çıkarımın uygulamada veri olarak kabul edilmemesi gereken bir değişken olduğu görüşünde birleşmektedirler. Bu çalışmalara göre Gelişmekte olan ülkeler arasındaki ticareti kısıtlayan çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bu engellerin ortadan kaldırılması halinde gelişmekte olan ülkeler arasındaki ticaret anlaşmaları sonrası ticaretin artma eğiliminde olacağı bu iktisatçılar tarafından öne sürülmektedir (Balassa, 1965; Bhambri, 1962: 237-238; Tayseer, 1971: 263).

Ticarete engel olan faktörler arasında, ekonomik kalkınmanın düşük seviyelerde seyretmesi, yetersiz ulaşım imkânları, döviz ve kambiyo kontrolü ve diğer ithalat kısıtlamalarının yanı sıra yetersiz pazarlama ve standartlaştırılmış uzmanlaşmanın olmaması da yer almaktadır (Balassa, 1965: 32).

1.5.2.4. Büyüyen Bölgesel Ticareti Hedef Olarak Ortaya Koyma

İktisatçılar bağlamında geniş bir kitle tarafından kabul gören başarılı ekonomik entegrasyonun göstergesi; üye ülkeler arasında bölge içi ticaret ya da bölgelerarası ticaretteki payının toplam ticaret içerisindeki pay ile kıyas edildiğinde yükselen seviyelere ulaşmasıdır. Entegrasyon etkileri arasında en önemli etkiler arasında bu kıstas bulunmasına rağmen, Inotai'nin görüşü bu kıstasın başarı için tek hedef olarak algılanmaması yönündedir. Ona göre diğer hedefler arasında saydığı sanayinin kalkınması, altyapı bağlantılarının kurulması da diğer kıstaslarla eşit seviyede öneme sahip ve ele alınması gereken hedefler arasındadır.

Ayrıca büyüyen bölge içi ticaret yüzünden daha verimli, rekabetçi ve dışsal diğer ülke ekonomileri ile yapılan ticarete saptırıcı etkiyle karşı karşıya kalınabilir. İşte bu yüzden de büyüyen bölgesel ticaret ancak dünya piyasalarındaki rekabet seviyesiyle uyumlu şekilde gelişim sağlanması şartıyla olumlu yönde bir kalkınma olarak değerlendirilebilir (Inotai, 1991: 10).

1.5.3. Diğer Faktörler

Geleneksel Entegrasyon Ekonomisinin gelişmekte olan ülkeler açısından kısmen öneme sahip olduğu düşünüldüğü faktörler de bu alt bölümde Entegrasyonu etkileyen diğer faktörler olarak ele alınacaktır. Bu faktörler arasında Cari Tarife Oranları, Dış Ticaret Hacminin GSMH içerisindeki payı, Ulaşım maliyetleri, Makro Ekonomik Politikaların Koordinasyonu ve Paketleme Yaklaşımı bulunmaktadır.

1.5.3.1. Cari Tarife Oranları

Tarife öncesi gümrük birliğine giren ülkeler arasında daha yüksek tarifinin bulunması durumunda, ekonomik entegrasyonla birlikte bu ülkeler arasında ortaya çıkacak beklenen faydanın daha çok olacağını Meade, Hillman yaptıkları çalışmalarda ileri sürmektedirler. Bu nokta gelişmekte olan ülkeler açısından ayrıca özellik arz etmektedir. Çünkü çoğu Gelişmekte olan ülkelerde cari tarife oranları, gerek korumacılık gerekse elde edilecek hasılat açısından yüksek tutulmaktadır (Meade, 1955; Hillman, 1956: 492).

1.5.3.2. Dış Ticaret Hacminin GSMH içerisindeki payı

Daha önce çalışmasına vurgu yapılan Lipsey R. G'e göre gümrük birliği üyesi ülkeler arasında daha çok refah artışını gözlenirken, daha az dış ticaret hacminin GSMH içerisindeki payında artış gözlenmektedir. Bu faktör de gelişmekte olan ülkeler için ayrıca önem arz etmektedir. Çünkü gelişmekte olan ülkelere ticaretin GSMH içerisindeki payı yüksek gelir gruplu ülkelere nazaran düşük seyir izlemektedir (Lipsey R. G., 1960: 508-509).

1.5.3.3. Mesafe ve Ulaşım Maliyetleri

Ulaşım maliyetleri kurulan birlik sonrası ticari entegrasyonun potansiyel faydası bağlamında genel olarak düşme eğilimindedir. Buna ek olarak Clark ve Stanley çalışmalarının son bölümünde mesafenin bölge içi ticareti kötü yönde etkilediğine dair bir sonuca ulaşılmıştır. Bu sonuç geliştirmekte olan ülkelerin entegrasyonu açısından en azından iki sebep yüzünden çok önem arz etmektedir. Bunlardan birincisi aynı gelir (kişi başına gelir) seviyelerine sahip bölge içi ticaret açısından birbirine bağlı olması gerektiğini öne sürer Linder hipotezinin² olumsuz yönde etkileniyor olmasıdır. İkincisi ise geliştirmekte olan ülkelerde alt yapı faaliyetlerinin çok düşük seviyede ya da yok denecek seviyede olmasıdır (Clark ve Stanley, 1999: 91).

Buna rağmen ticari amaçlarla bazı geliştirmekte olan ülkelerde ulaşım altyapısı mevcuttur. Çünkü Bhambri'ye göre bu altyapı geliştirmekte olan ülkelerdeki birincil (hammadde) ürünleri ihracının Kuzey Amerika ve Avrupa'daki sanayileşmiş ülkelere ihracı için tasarlanmış olmasıdır. İşte bu yüzden Balassa'ya göre iki komşu geliştirmekte olan ülke arasındaki kurulacak ulaşım altyapısının maliyeti, bir gelişmiş ülke ile olan altyapı maliyetine göre oldukça yüksek olacaktır. Yine bu açıdan Tayseer geliştirmekte olan ülkeler açısından ayrıca düşünülmesi gereken bir husus olarak belirttiği ulaşım meselesini, var olan ulaşım altyapılarının onarılması ve geliştirilmesi yönünde ele almaktadır. Ona göre geliştirmekte olan ülkelerin ekonomik entegrasyonu açısından hazırlık aşamasında mevcut altyapı bir ön element olarak sunulmaktadır (Bhambri, 1962: 338; Balassa, 1965: 30-31; Tayseer, 1971: 262).

1.5.3.4. Makro Ekonomik Politikaların Koordinasyonu

Yukarıda alt başlıklar halinde sunulan öncelikli koşulların sağlanmasını müteakiben, Geliştirmekte olan ülkeleri bekleyen sorun entegrasyon üyesi ülkelerde genel olarak makro ekonomik politikadaki farklılıkları gidermeye yönelik koordinasyonun eksik olmasıdır. Bu koordinasyonun eksikliği de üye ülkeler arasındaki ticaret büyüme oranlarının kısıtlı olmasının bir sebebi olabilir. Nitekim

---

² Linder Hipotezi: İsveçli Brunstam Linder 1961'de geliştirdiği tercihlerde benzerlik hipotezi ile homojen olmayan sanayi mallarının ticareti üretim maliyetlerinden ziyade ülkeler arasındaki zevk ve tercihlerin benzerliğine yani talep koşullarına bağlı ileri sürmüştür.

Brezilya ve Arjantin gibi iki önemli ülkenin oluşturduğu MERCOSUR entegrasyon örneğinde özellikle döviz kuru politikalarında görülen makroekonomik seviyede koordinasyon eksikliği Shams'ın çalışmasında yaptığı önemli bir vurgudur (Shams, 2003: 9-10).

İki ülke arasında tatmin edici boyutta sağlanan geniş piyasa boyutu, düşük ulaşım maliyetleri gibi entegrasyon öncesi arzu edilebilir faktörler olmasına rağmen, bu iki ülkenin entegrasyon sonrası ticaret potansiyelinden tam anlamında yararlanabilmesi ve hedeflerine ulaşabilmesi için hâlâ makro ekonomik politikaların daha iyi koşullara çıkarılması gerekmektedir. İşte bu yüzden Shams'e göre MERCOSUR ülkeleri ithalata hassas sektörlerini korumak ve kur hareketlerindeki geniş dalgalanmaları önlemek için eş güdümlü ortak kur politikasını hayata geçirmelidirler (Shams, 2003: 11).

Politikaların koordinasyonuna dair çalışmalar arasında 1969 yılına kadar uzanan makaleler mevcuttur. Hirschman vermiş olduğu örnekte ticaret anlaşmalarının dayanıklı ve kalıcı olabilmesi için katılıma dâhil olan ülkelerin kendi para ve kur politikalarının mümkün olduğunca koordineli yani beraber yürütülmesi gerekmektedir. Ayrıca bu iktisatçıya göre entegrasyon sonrası kalkınmanın sağlanabilmesi için birliğin kendi arasındaki gümrük ticareti tercihlerinden ziyade üye ülkeler arasında ticaretin nasıl daha çok teşvik edileceğini önemseyen uyumlu gümrük politikaları önem arz eden bir olgudur (Kahnert v.d. 1969; Hirschman, 1971: 22).

Yalnızca gümrük, kur, para politikaların uyumlaştırılmasının yeterli olmayacağı yönün çalışma yapan iktisatçılar da mevcuttur. Onlara göre Makro politikaların koordinasyonu endüstriyel, çevresel, sosyal ve refah projelerini içerecek şekilde genişletilmelidir (De Melo v.d., 1993: 176-177).

Birlik içerisinde üye ülkeler arasında uyumlulaştırılan politikaların bazı ülkeler diğer ülkelerden daha fazla zarar verebileceğini ise Lorenz öne sürmüştür. İşte bu yüzden politikalara bu ölçüde bazı ayarlama ve tazminlerin yapılması gerektiğini iddia etmiştir (Lorenz, 1992: 86).

1.5.3.5. Paket Yaklaşımı

Entegrasyon süreci içerisinde ekonomik entegrasyon anlaşmaların kurulması süresince oluşan durağanlığı/ataleti artırmak için her bir ülke paket halindeki şu projelerden yalnızca birinden sorumlu olma Balassa ve Stoutjesdijk'in çalışmalarında öneri olarak ileri sürülebilecek ve kendine özgü kabul edilecek yaklaşımlardır. Projeler arasında ulaşım, iletişim, kamu malları, eğitim ve araştırma, tarım, maden ya da sanayi sektörlerini içerecek şekilde olabilir (Balassa ve Stoutjesdijk, 1975: 53).

Paket yaklaşımının başarılı şekilde uygulanmasının en önemli koşulu ise her bir üye ülke için, her bir projede fayda ve maliyet dağılımının detaylı bir şekilde analizinin yapıldığı bilgi sisteminin varlığı ve işlevselliğidir. Balassa ve Stoutjesdijk bu yaklaşımın teoride uygulanabilir gibi görüldüğünü ancak uygulamada finansman, kontrol ve seyir hakkında analizi sağlayacak genel görünüm oluşturma gibi problemlerin ortaya çıkabileceğini de ayrıca vurgulamışlardır (Balassa ve Stoutjesdijk, 1975: 54).

İKİNCİ BÖLÜM

AVRASYA BİRLİĞİ: TARİHSEL VE KURAMSAL GELİŞİM

Bu bölümde, Avrasyacılık fikrinden yola çıkılarak özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında bölge coğrafyasını ekonomik entegrasyon açısından inşa etmeye çalışan Avrasya Birliği yapısına değinilecek olup, entegrasyona dahil olan/olması kuvvetle muhtemel ülkelerin makro ekonomik genel görünümüne yer verilecektir.

Bu bağlamda tarihsel seyir çerçevesinde, ekonomik ve politik bir eksen olarak adeta İpek yolunun yeniden inşası anlamına gelen Avrasyacılık fikrinin temelini oluşturan Dugin'in öne sürdüğü tez öncelikli ifade edilecek konulardandır. Ayrıca bölgede oluşturulmaya çalışılan ekonomik birlik çabaları ile ilgili daha detaylı bir kavrayış sunan Alexander Libman tarafından hazırlanan Rus literatürünün taranmasını içeren çalışmaya yer verilmiştir. Bölüm içerisinde son olarak üyeler ve olası üye ülkelerin ekonomik göstergelerine yer verilmesi gereklilik arz etmiştir. Çünkü bu ülkeler arasında gerçekleşen bölge içi ticaretin ne aşamada olduğu ve içerdiği potansiyel bu bölgesel oluşumun ne boyutta bir ekonomik büyüklüğe ulaşabileceğini kavramak için kullanılacaktır.

Tez açısından bu analizin yapılmasının arka plandaki en temel sebebi ise Türkiye'nin bu entegrasyona ne aşamada dâhil olması gerektiğinin genel boyutta teşhis ve tespit etmek içindir. Böylelikle Türkiye'nin bu oluşuma dâhil olması durumunda ülkenin kazanç ve kayıpları daha objektif bir şekilde sunulmaya çalışılacaktır.

2.1. AVRASYACILIK, NEO-AVRASYACILIK VE DUGİN

Avrasyacılık düşüncesi oluşum açısından ilk defa 1920'li yıllarda Savitskiy, Trubetskoy, Petr Savitsky Alekseev, Roman Jakobson, Gumilyev, Bromberg gibi Rus

düşünürler tarafından teorik altyapı şeklinde inşa edilerek Rus düşünce hayatını biçimlendirmiştir. Bu düşünürlerle göre Rusya, Doğu ve Batı medeniyetinden ayrı düşünülmesi gereken özel ve özgün bir kimliğe ve hatta yapıya sahiptir. Rus filozoflarca savunulan Avrasyacı bu bakışa göre, Rusya'nın Roma İmparatorluğu'nun devamı olduğu tezinin tersine; Rusya'nın Asyalı ve Türk halkların bir parçası olduğu ve bu halkların kültürlerinin oluşumda önemli bir yeri olduğu iddia edilmektedir (Hazır, 2014).

Öte yandan bölge coğrafyasında yaşanan Bolşevik Devrimi sonrası Avrasyacı düşüncenin ve bu düşünceyi savunan kitlenin sistemden dışlanması yüzünden Avrasyacılık fikrinin 1990'lara kadar Rus ekonomi-politik hayatında durağan bir seyir izlediği söylenilebilir. Önemli bir diğer husus ise, az sayıda düşünürün Sovyetler Birliği'nin kurulmasının Avrasyacı düşüncenin savunduğu Avrasya Birliği gayesinin vücut bulmuş şekli olduğunu iddia etmesidir (Hazır, 2014).

1990'lardan sonra Aleksander Dugin'in düşünce yapısıyla baskın görüşe sahip kitlelerce Avrasyacılık düşüncesi teorik olarak geliştirilmeye devam edilmiştir. Tekrar hayat bulmaya çalıştırılan bu düşünce 1990 sonrası Neo-Avrasyacılık olarak adlandırmaya başlanmıştır. Genel yapısı itibariyle Klasik Avrasyacılık ile benzerlik gösteren bu ideoloji belirgin farklılıkları da bünyesinde barındırmaktadır. En temel farklılık olarak, Neo-Avrasyacılık düşüncesinde yer almayan ancak Klasik Avrasyacılıkta bulunan Germen-Roma kültürünün anti-tezi olduğu iddiası gösterilebilir. Neo-Avrasyacılık içerisinde öne sürülen en temel tez ise Anti Atlantik görüş ve bu görüşe göre Amerikan hegemonyasına karşıtlığın mevcudiyetidir. Neo-Avrasyacılık içerisinde Avrupa ile işbirliği içerisine girilmesi gerektiğini düşünen bir kesim de bulunmaktadır. Hatta bu görüşü savunan kitle, Moskova-Berlin-Paris hattının oluşturulmasını savunmaktadır. Özetle Neo-Avrasyacı bakış açısına sahip insanlar ilk olarak renkli devrimlerle Avrasya ülkelerinin rejim ve yapılarının Amerikan hegemonyası lehinde şekilleneceğini iddia etmektedirler. Ancak daha sonra bu devrimlerin ortaya çıkışının son halkasında Orta Asya ülkelerinin Neo-Avrasyacılık boyutunda etkileneceği öne sürülmektedir. İşte bu yüzden Rusya için özellikle Kafkasya ve Orta Asya büyük önem teşkil etmektedir (Hazır, 2014).

Rus dış politikasının Avrasyacı kanadını oluşturan yeni Avrasyacılık dört hususta Klasik Avrasyacılık'tan farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar içeriği itibariyle kavramsal olarak, coğrafi olarak, Batı'yı algılama şekli ve jeopolitik algı ile ifade edilebilir. Öte yandan bu iki Avrasyacılık fikri genel hatlarıyla Rusya'yı, Avrasya karasındaki geniş toprakları içerisinde yer alan farklı kültürden topluluklara yaşam imkânı sunan ve tek bir yapı ile uygar varlık olarak görmeye hizmet eder (Tüfekçi, 2011: 122).

Kavramsal açıdan Klasik Avrasyacılık sınırları yaklaşık olarak coğrafi sınırlar ile uyum içerisinde olan belirli bir alanı kapsamakta idi. Bu uygarlık alanında oturan insanlar kendi kimliklerini Avrasyalı olarak ifade etmekteydiler ve onlar bu bölgenin dışındaki insanlardan ve uygarlıklardan farklı olduklarını genel kanı olarak özümsemişlerdi. Bu kapsamda topluluk birçok ortak karakteristik özelliği paylaşmaktaydı. Yeni Avrasyacılık fikrinin temelini inşa ettiğini söyleyebileceğimiz Dugin'e göre ise Avrasyacılık Klasik Avrasyacılık kavramından daha ziyade Avrasya'ya tam anlamıyla ne özel bir coğrafi sınır çizmiş, ne de uygarlık olarak diğer topluluklardan farklı olduğu iddia etmiştir. Onun Avrasyacılık yaklaşımı daha çok siyasal ve ideolojik anlam taşımaktadır. Bu yaklaşımın en temel ve belirgin özelliği tek kutuplu Yeni Dünya Düzeni'nin kurulması ile global hegemonyanın oluşmasından farksız olan Soğuk Savaş sonrası büyük küresel projeye bir muhalefet özelliğini bünyesinde barındırmasıdır. Dugin'e göre Yeni Avrasyacılık tarihsel misyon fikri ile küresel anlamdaki Atlantizismin karşısındadır (Tüfekçi, 2011: 124).

Coğrafi açıdan Klasik ve Yeni Avrasyacılık ayrımında değinecek olursak, Rusya Avrasyası'nın coğrafi şeklini hiçbir şekilde değiştirme girişiminde bulunmayan Klasik Avrasyacılık, Rus Devleti'nin 20. Yüzyıl'da sahip olduğu en geniş topraklar kapsamında kendini tanımlamıştır. Dugin Avrasyası ise, Sovyetler Birliği'nin kurulmuş olduğu alan üzerinde yoğunlaşan daha karmaşık ve belirsiz bir coğrafyayı temsil eder. Ona göre dağılan Sovyetler Birliği coğrafyasında yeniden bir çeşit birleştirilmiş siyasal varlık projesi güçlü bir temel teşkil eder. Buna ek olarak Dugin'in tanımladığı Avrasya coğrafyası yalnızca dağılan Sovyetler Birliği sonrası alanla sınırlanamaz. Ona göre bu coğrafya Çin'in doğusundan, Avrupa'nın batısına kadar; Orta Asya'nın güneyinden Pasifik'e kadar yayılmış küresel bir proje

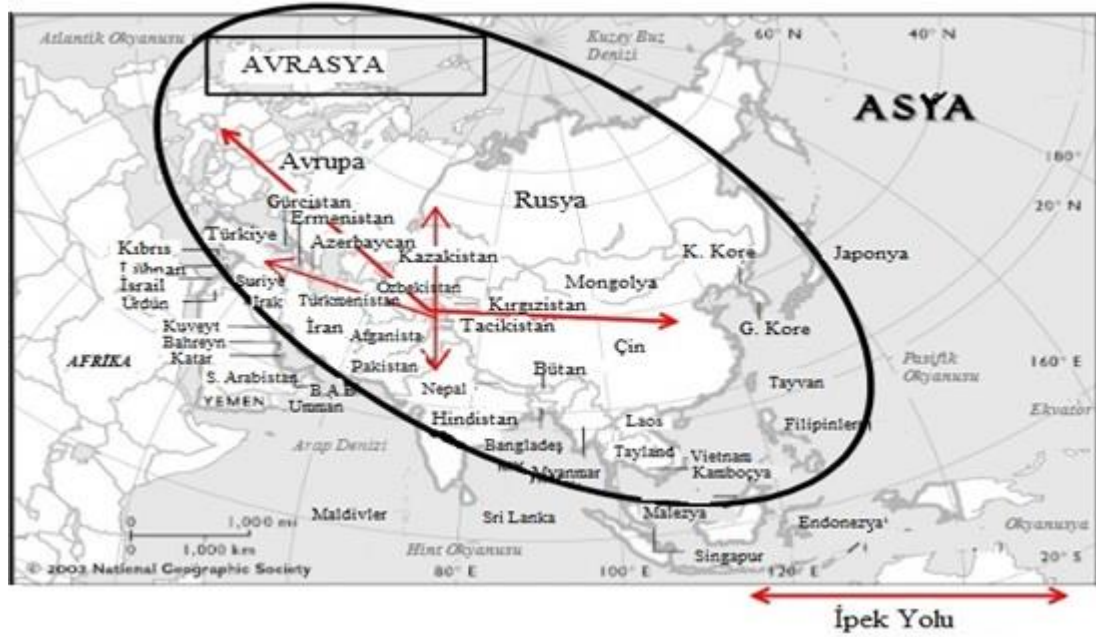
coğrafyasıdır. Dugin bu yaklaşımı ile Avrasya Birliği'ni tekrar birleşmeyi sağlayabilecek jeopolitik olumlu bir aşama ve araç olarak görmektedir (Tüfekçi, 2011: 125-126).

Batıyı algılama şekli olarak Klasik Avrasyacılık Avrupa 'yı yani Fransa'yı, Almanya'yı, İngiltere'yi, İtalya 'yı ve Avusturya-Macaristan gibi ilk sanayileşmiş imparatorlukları ifade etmekteyken, Yeni Avrasyacılık için bu kavram Dugin'in fikri anlamda güncellenmiştir. Avrasya perspektifi 1945 ve 1991 sonrası dünyanın temel küresel değişimlerini yansıtarak Atlantığın ötesine Kuzey Amerika'ya kaymıştır. BU haliyle Avrasya'nın yeni rakibi ve anti tezi de Amerika Birleşik Devletleri olmuştur (Tüfekçi, 2011: 127).

Jeopolitik açıdan 19. ve 20. yüzyıllar boyunca milliyetçi söylemler ile Klasik Avrasyacılık, otarşik bir açıyla Rusya Avrasyasının ayırt ediciliğini ifade etmek için kullanılmaktaydı. Bu anlamıyla gerek Avrupa'dan Asya'ya uzanan sınır boyunca kendisine komşu olan ülkelerden farklı olması itibariyle, gerekse bölgesinin organik uyumluluğu sebebiyle kapalı coğrafi bir dünya olduğu düşünölmekteydi. Kendi kendine yeten, özerk ve başkasına ihtiyacı olmayan bir varlık olabilmesi için gerekli maddi manevi her türlü kaynağa sahip olduğu da düşünölmekteydi. Dugin'in geliştirdiği Yeni Avrasyacılık fikrinde ise bu bölge merkez kabul edilmiş küresel bir jeopolitiğe sahiptir. Buna yeni düzende dünya dört bölgeden oluşur: Avrupa-Afrika, Asya-Pasifik, Amerika ve Avrasya. Dugin'e göre bu jeopolitik bölgeler güçlü ve gelişmiş olan bölgelerin (Amerika Birleşik Devletleri veya Batı Avrupa), zayıf olan bölgeler (sırasıyla Güney Amerika veya Afrika) üzerindeki hâkimiyeti ilkesine dayandırılmıştır. Bu haliyle Dugin, küresel ölçekte jeopolitik gücün Avrasyacılık özelinde baskın şekli ile çok merkezlilik esasına göre inşa edilmesini amaç edinmekte, Amerika'nın küresel hegemonyasının ortadan kaldırılmasını jeopolitik olarak teminat altına almak istemektedir (Tüfekçi, 2011: 130).

2.2. AVRASYA'DA SOVYET SONRASI ENTEGRASYON ANALİZLERİ

Merkezi Almatı'da bulunan önemli uluslararası organizasyonlardan Avrasya Kalkınma Bankasının, Avrasya Bölgesinde başta Avrasya Birliği olmak üzere entegrasyonel oluşumlara yönelik yazılmış olan makalelerin inceleme çalışması niteliğinde bir çalışma hazırladığı görülmektedir. Önemli bir literatür taraması sayılabilecek Alexander Libman'ın bu eseri, bu alt başlığın açılması yönünde oldukça etkili olmuştur. Bu bağlamda Rusça bilmemenin verdiği sınırlılık yüzünden araştırmanın tek boyutuna indirgenilme zorunluluğu Alexander Libman'ın makale taraması sayesinde asgari seviyeye düşürülmüştür.

Şekil 2: Tarihi İpek Yolu

Kaynak: Linn, J. F., & Tiokmin, D. "Economic Integration Of Eurasia: Opportunities and Challenges of Global Significance" A. Aslund, & M. Dabrowski içinde, *Europe After Enlargement*, Cambridge University Press, 2005, s.2.

Libman'ın çalışması ile Rus akademisinin bölgesel entegrasyona nasıl yaklaştığı konusunda fikir sahibi olunabilmektedir.

2011 yılında kurulan Avrasya Kalkınma Bankası Entegrasyon Çalışmaları Merkezi üye devletlerin bölgesel ekonomik entegrasyonu ile ilgili tavsiye niteliğinde ve mevcut duruma yönelik raporlar hazırlamaktadır. (Libman, 2012)'in bu çalışması

da 2012 yılı içerisinde çıkarılan üç rapordan en önemlisi olduğu söylenilebilir. Bu bağlamda bu çalışma son 20 yıl içerisinde Sovyet Sonrası Entegrasyonu konu alan yüksek kalitede ve detaylı bir biçimde eleştirel boyutta literatürün taranmasını içeren bir çalışmadır. Bu alanda Rus ve uluslararası kaynak taramasını içeren bu çalışmanın edindiği ilk sonuç yaygın biçimde ortalama seviye “Sovyet-Sonrası entegrasyon” çalışmalarının bulunmasıdır. Burada bahsedilen ortalama seviyeden kasıt yayınların ya yüksek derecede ideolojik yük üstlenilerek yazıldığı, ya da basit bir yaklaşımla ele alındığıdır. Ayrıca, Çoğunlukla konu ve özü gereği normatif bir çalışma gerektiren makalelerde oluşan genel kanı Sovyet sonrası entegrasyonun diğer olası seçeneklere göre avantajlarının olacağına olan kuvvetli inancıdır.

Öte yandan, Sovyet sonrası ülkelerin ekonomik bağlantıları ile ilgili deneye ve verilere dayalı son dönemde yükselen sayıda çalışmalar da mevcuttur. Metodolojik olarak yapılan bu çalışmalarda genellikle yabancı doğrudan yatırım, göç, yarı-bölgesel işbirliği gibi meseleler analize tabi tutulmaktadır. Buna ek olarak, Avrasya Ekonomik Birliği’ni Avrasya’da gerçekleştirebilecek uluslararası işbirliği temalı ele alan normatif makaleler de yok değildir. Bu kapsamda Soğuk savaş gelenekleriyle Sovyet-sonrası entegrasyonun bir bakıma yakın komşular üzerindeki etkilerinin yeniden hissedilir seviyelere ulaşmasını amaç edinen ve Rusya’nın emperyalist hırslarına değinen çalışmalar olduğu vurgusu da belirtilmesi gereken diğer çalışmalardandır.

Bölge coğrafyası son yirmi yılda önemli sayıda bölgeselleşme girişimlerine tanıklık etmiştir. Bu girişimler arasında Bağımsız Devletler Topluluğu, Avrasya Ekonomik Topluluğu, Kolektif Güvenlik Anlaşması Organizasyonu, Rusya ve Belarus Devletler Birliği, Tek Ekonomik Alan gibi girişimler fiiliyata tam anlamıyla geçememiş yapılar arasında olanlardır. Uygulamada olanlar arasında ise Gümrük Birliği ve EurAsEC (Gümrük Birliği) bulunmaktadır. Ayrıca Orta Asya’da birkaç bölgesel birlik de hayata geçirilebilmiştir. Bu girişimler arasında belki de en önemlisi üye devlet çeşitliliğinin en fazla olduğu çoklu anlaşmalara köprü niteliğinde olan Bağımsız Devletler Topluluğu girişimidir. Öte yandan önceki Sovyet sınırlarını aşan bölgesel entegrasyon ve işbirliği anlaşmalarından da bahsetmek yerinde olacaktır. Bu bağlamda Şangay İşbirliği Örgütü, Orta Asya Bölgesel Ekonomik İşbirliği (CAREC) vurgulanması gereken girişimler arasındadır. Ayrıca mikro seviyede, firma ve hane

halklarının ticaret, yatırım, göç alanlarında oldukça çok karşılıklı girişimlerinin olduğu da söylenilebilir.

Bu alt başlığın ana amacı bölge entegrasyonel hareketleri içerisinde ampirik bir bulgunun vurgulanmasından daha çok, bölgesel girişimlerdeki seyrin genel çerçevesinin ne yönde olduğunu tespit etmektir.

Rus akademisi makale olarak bu ana başlık altında oldukça çok yayın yapmaktadır. Akademik dergiler arasında *Mezhdunarodnye Otnosheniyo, Obshestvo i Ekonomika, Rossiya v Sovremennom Mire, Prostranstvennaya Ekonomika, POLIS* bulunmaktadır. Kazakistan ve Rusya ile ilgili Sovyet sonrası bölgeselleşme üzerine yayın yapanlar arasında ise *Rossiya i Novye Gosudarstva Evrazii ve Evraziyskaya Ekonomicheskaya Integratsiya* dergileridir (Libman, 2012: 36).

Bu alana özgü yayın çıkaran araştırma grupları arasında ise Rusya Bilimler Akademisi, Uluslararası Ekonomik ve Politik Çalışmalar Departmanı Ekonomi Enstitüsü de mevcuttur. Bu enstitü eski adıyla da bilinebilir. Dünya Sosyalist Sistemi Ekonomi Enstitüsü akademinin orijinal ismidir. Varşova paktının çökmesi ile enstitü çalışmalarını Sovyet sonrası bölgeye odaklanacak şekilde reform ederek değişime tabi tutmuştur.

Üniversitelerdeki bölümler de bu alana özgü çalışmalar yapmaktadır. Bunlar arasında Moskova Devlet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünün kurduğu Sovyet Sonrası Çalışmalar Merkezine değinilebilir. Yine Sovyet Sonrası Alanın Evrimsel Gelişimi Merkezi de Rusya Bilimler Akademisinin Avrupa Enstitüsünün kurmuş olduğu bir diğer merkezdir. Önceki Sovyet Ülkelerin politik dönüşümleri konusunda uzman olan Dmitriy Furman tarafından ayrıca Akdeniz ve Karadeniz Çalışmaları Merkezi kurulmuştur. Kuruluş Hazar Bölgesi ve Karadeniz üzerine de çalışmalar yapmaktadır (Libman, 2012: 37).

2.2.1. “Ortalama” Nitelikteki Akademik Çalışmalar

Rus akademik camiasında yapılan yayınların çoğunlukla açıklayıcı (descriptive) özellikte olduğunu vurgulayan (Libman, 2012: 38)’e göre ortalama

seviyedeki bu çalışmalar genellikle teorik altyapıdan yoksundur. Çalışmaların büyük çoğunluğu istatistiklerle yoğun olarak süslenmiş ancak orijinal bir bulgu (röportaj, ekonometrik analiz ya da detaylı örnek olay çalışması gibi) içermemiştir. Ayrıca çalışmalar nadiren bölgesel ticaret anlaşmalarının detayları, bölgeye uygulanacak yatırımları kapsayacak şekilde işlenmişlerdir. Bu çalışmaların ana ekseninde topladığı varsayımlar ise şu maddeler altında toplanabilir.

- Sovyetler sonrası entegrasyon oluşumu ya yazarlarca tüm ülkeler lehine bir hareket olarak düşünülmüş, ya da en azından Rusya'nın ekonomik kalkınmasına faydası olacak bir yaklaşımla savunulmuştur. Tipik olarak yapılan açıklamalarda ya bölgeselleşmenin dünya üzerinde yaygınlaştığına vurgu yapılmış, bu yüzden uluslararası tecrübe olarak oluşum öngörülmüş ya da ülkelerin geçmişteki ekonomik bağına değinilerek ekonomik çıkarlara açıkça göndermede bulunulmuştur.
- Sovyet sonrası bölgeselleşmenin ele alındığı makalelerde genellikle Avrupa Birliği projesinin bir bakıma "taklit" edilerek, aynı kalkınma aşamalarının bölgede tecrübe edileceği öne atılmaktadır. Uygulamada ideal olarak özelde "Avrasya Ekonomik Birliği'nin" güçlü hükümetler üstü enstitülerle desteklenmesi, gümrük birliğinin geliştirilmesi ve hatta ekonomik birliğin oluşturulması gerektiği vurgu yapılan hususlardandır.
- Bu girişimin şimdiye kadar tam anlamıyla hayata geçirilememiş olmasının önceki Sovyet ülkelerinin kendi aralarında "politik kararlılık eksikliği" olduğu öne sürülmektedir. Yine bu makalelerde Rusya ile bağımsız devletler arasındaki ekonomik asimetriye de vurgu yapılmıştır. Bağımsız devletlerin ulusal çıkar öncelikli politikaların ya da Rus politikalarının çatışmaları da vurgulanan hususlardandır.
- Bölgesel oluşumun yeterince etkili olamamasında dördüncü etmen olarak Batılı ülkelerin politik baskıları ileri sürülmektedir. Bu bakımdan önceki Sovyet ülkelere tam yararlı olacak Rusya baskın kontrol stratejileri öne atılmış, ancak bu varsayımsal yaklaşım hiç tartışma konusu olarak sorgulanmamıştır.

Yukarıda görüldüğü gibi çalışmaların çoğu normatif yaklaşımlara dayanmaktadır. Böylesi bir yaklaşımla çalışmaların yapılmasının arka planında Rus akademisinde modern araştırma araçları ve teorilerinin sınanmasının görece kısıtlı olması bir gerekçedir. İkinci bir gerekçenin de Rus akademisyenlerin uluslararası akademide daha çok normatif sonuçlar içeren yayınlara odaklanması vardır. Bu kadar normatif yoğun çalışmalar yapılmasının nedenleri arasında akademisyenlerin büyük çoğunluğunun geçmişte devlete politik ve ekonomik danışman olarak görev yapmaları da yer almaktadır. Vurgulanması gereken bir diğer husus ise Rus akademisinin Sovyet sonrası bölgeselleşmeye karamsar bir yaklaşımla “ölü son” benzetmesi yaptığıdır. (Libman, 2012: 38-39).

Öte yandan ortalama seviye sayılacak bu çalışmaları eleştiren ve önemli katkılar yapan Rus akademisyenler de yok değildir. Yuri Shiskov bölgesel ekonomik entegrasyon alanında önemli çalışmalar yapan akademisyenlerdendir. Onun vurguladığı en önemli husus geçtiğimiz 20 yıl içerisinde Sovyet Sonrası bölgeselleşmenin üye ülkelerin düşük seviyedeki kalkınma seviyeleri yüzünden imkansızla yakın olduğudur. Dmitriy Furman ve Svyatoslav Kaspé de bölgeselleşme hakkında karamsar öngörüye sahip olan diğer iki önemli bilim adamıdır. Dmitriy Furman Sovyet sonrası bir oluşumu anlamsız bir girişim olarak ileri sürmekten de geri durmamıştır.

2.2.2. Sovyet Sonrası Entegrasyonu İçeren “Ortalama” Seviye Çalışmalara Alternatifler

Bir üst bölümdeki yapılan çalışmalar dışında konunun üç ayrı yaklaşımla ele alındığını da belirtmek yerinde olacaktır. Bunların ilki arasında artan sayıda mikro seviyeden karşılıklı etkileşime odaklanan teorik ve deneye dayalı olarak Sovyet sonrası entegrasyonu inceleyen çalışmalar vardır. İkinci kapsamda yer alan çalışmalar ise çoğunlukla konuyu ısrarla süre gelen Sovyet Sonrası entegrasyonun hâlâ Rusya dış politikası gölgesi altında ele alıp almadığı üzerine yoğunlaşan çalışmalardır. Ancak bu sınıflandırmadaki çalışmalarda yukarıdaki varsayımların çoğu analize tabi tutularak konu ele alınmıştır. Onun için ilk bölümde değil de bu bölümde değerlendirilmişlerdir.

Öte yandan Türkiye’de ve Avrasya’da kimi düşünürler Avrasyacılık düşüncesini bir yol arayışı ve mevcut düzene bir alternatif olarak benimsemişlerdir. Böylesi önemli bir oluşumun/arayışın Türkiye ve Türk cumhuriyetleri için genel geçer bir alternatif olabilmesi koşulu ise Dugin’in başını çektiği emperyal bir amaç içeren Neo-Avrasyacılık şeklinde olmaması gerektiği, bunun yerine Gumilyev bakış açısındaki Klasik Avrasyacılık düşüncesi şeklinde olması gerektiğidir (Hazır, 2014).

2.3. AVRASYA BİRLİĞİ’NİN GELİŞİM SÜRECİ³

Yaklaşık 170 milyon nüfusun bir arada yaşadığı, 20 milyon km²’lik toprak parçası ile Dünya topraklarının %15’ine hakim bir coğrafyaya yayılan, 20 yıllık bir geçmişe dayanan Avrasya entegrasyon sürecinde baş rolü üstlenen üye ülkeler Kazakistan, Rusya ve Belarus’tur. Avrasya entegrasyonu ile birincil olarak amaç Sovyetler Birliği sonrası bölgede bağımsız olan devletlerin süreç içerisinde Birliğe sanayi, tarım, ulaşım ve enerji sektörleri başta olmak üzere ekonomik entegrasyonudur. Bölgede bu entegrasyonun sağlıklı şekilde gerçekleştirilmesi esasına dayanan ikincil amaç ise, uzun dönemde ekonomik kalkınmanın bölgesel açıdan sağlanması ve böylece bölgede yaşayan insanların yaşam standartlarının yükseltilmesidir.

---

³ Bu bölüm www.eurasec.com, ve <http://www.evrazes.com/en/about/> Avrasya Ekonomik Topluluğunun seyrinin takip edilebileceği resmi sitelerdeki yayınlardan yararlanılarak (Türkçe’ye çevrilerek) oluşturulmuştur.

Şekil 3: Avrasya Birliği üyeleri ve olası üyelikler

Kaynak: www.heritage.org sitesinden alınmıştır.⁴

8 Aralık 1991 yılında Belarus, Rusya ve Ukrayna'nın devlet başkanlarının Belarus'ta bir araya gelmesi ise temeli atılan bu bölgesel entegrasyonun, Belovezhskaya Pushcha'da Bağımsız devletler anlaşmasının imzalanması ile embriyosunun olduğu söylenebilir. 21 Aralık 1991'de Alma-Ata'da diğer Sovyet Sonrası Bağımsız olan devletler de bu antlaşmayı uygun görmüşler ve desteklemişlerdir. Antlaşma içerik olarak, serbest ticarete dayanan ortak ekonomik alan yaratmak, bu vesileyle ekonomik ve insani işbirliğini kalkındırmak üzerine kurulmuştur.

Bu amaçla 1995 yılında Belarus, Kazakistan ve Rusya kendi aralarında Gümrük Birliği'nin kurulmasına girişimde bulunmuşlardır. 1996 yılında ise Belarus, Kazakistan, Rusya ve Kırgızistan arasında Entegrasyonun artırılmasına yönelik antlaşma imzalandı. Anlaşma temel olarak, mal ve hizmetten sermayeye, işgücünden,

⁴ 1 Ocak 2015 tarihi itibarıyla Ermenistan da Avrasya Ekonomik Birliği'ne katılmayı taahhüt etmiştir.

tek ulaşım, enerji ve bilgi sistemlerinin oluşturulmasında ortak pazarın yaratılmasını içermektedir. 1999 yılında anlaşmalar Belarus, Kazakistan, Rusya ve Kırgızistan arasında geliştirilmiş olup, Tacikistan da Gümrük Birliği ve Ortak Pazar anlaşmasını imzalamıştır.

2000 yılında Belarus, Kazakistan, Rusya, Kırgızistan ve Tacikistan Avrasya Ekonomik Topluluğu'nu (EurAsEC) kurdular. 2006 yılında Özbekistan da bu topluluğa katıldı. Bu yeni kurulan organizasyonun ise önceliği entegrasyonu teşvik etmek ve ülkeler arası işbirliğini artırmaktır.

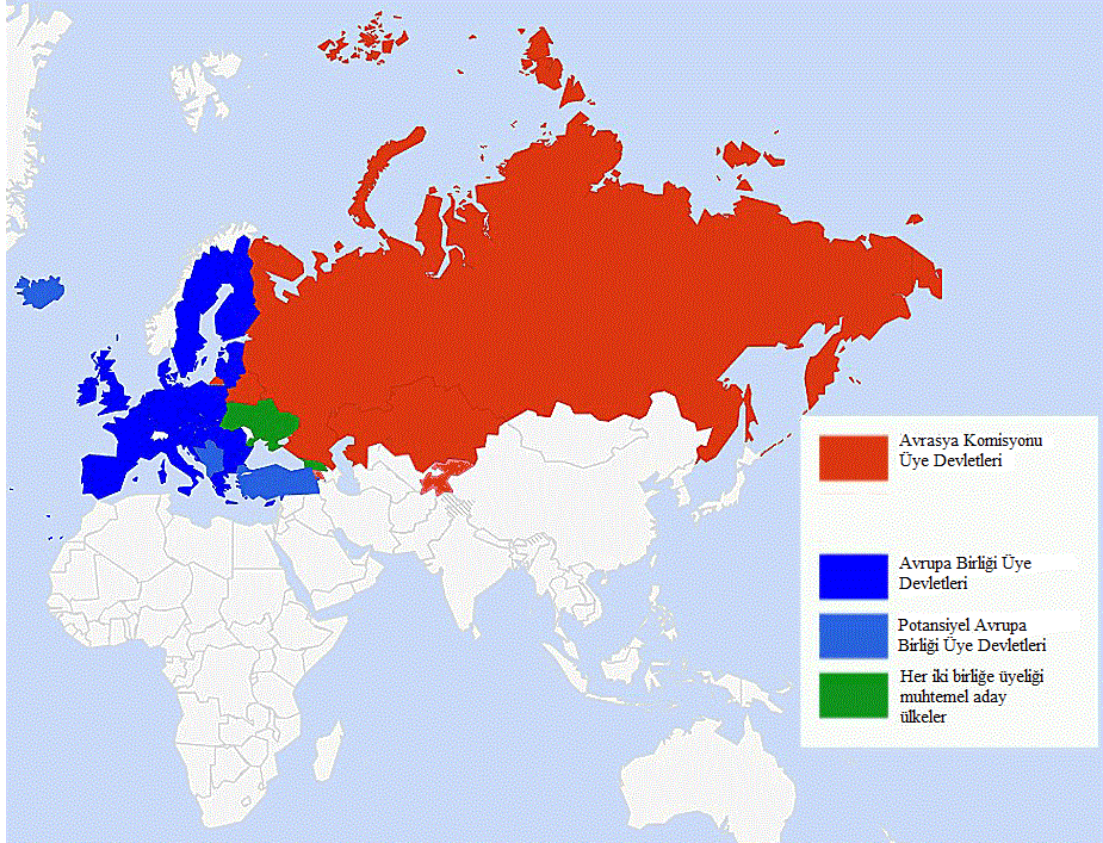
2003 yılında Belarus, Kazakistan, Rusya ve Ukrayna başkanları Tek Ekonomik Alan (Single Economic Space) kurmaya karar verdiler. Ukrayna sonrasında projeden çekildi. Ancak, ekonomik entegrasyonun zeminini hazırlayan bu anlaşma bir adım öteye taşınması açısından önem arz etmektedir.

Ağustos 2006'da gayri resmi olarak EurAsEC (Avrasya Ekonomik Topluluğu) zirve toplantısı yapılmasına Belarus, Kazakistan ve Rusya karar vermiş, tek Gümrük Birliği'nin kurulması için çaba sarf etmişlerdir. Kırgızistan ve Tacikistan ise hazır olduklarında katılmayı taahhüt etmişlerdir. Ekim 2007'de Ortak Gümrük Bölgesi ve Gümrük Birliğinin Dönüşümü için Belarus, Kazakistan ve Rusya arasında anlaşma imzalanmıştır.

2008 yılında başlayan küresel kriz, bu ülkelerin ekonomik risklerini minimize edebilmek ve sürdürülebilir kalkınma amacına ulaşabilmek için çözüm aramaya yöneltmiştir. Bölgesel entegrasyon sürecinin tekrar hayata geçmesinde en temel faktör olarak bu kriz gösterilebilir.

Haziran 2009'da entegrasyon aşamalarına göre tek gümrük birliği tanımlanmıştır. Gümrük Birliği Üst Kurulu 1 Ocak 2010 tarihinde yasal zemine kavuşmuştur. Bu üçlü başkanlık Gümrük Birliği'nden Tek Ekonomik Alan'ın kurulmasına ön ayak olmuştur. Bu üç lider de Avrasya Ekonomik Birliği'nin Gümrük Birliği ve Tek ekonomik Alanın geliştirilmesi yoluyla ulaşılacağını bildirmişlerdir. Başkanların bir diğer altını çizdiği husus, bu birlik ile diğer ülkeler ve diğer ekonomik birliklerle işbirliği imkânı veren ortamı yaratmaktır. En önemli amaç Avrupa Birliği ile birlikte ortak ekonomik alan ve entegrasyon çıkarmaktır.

18 Kasım 2011’de Avrasya Ekonomik Entegrasyonu bildirgesi Belarus, Kazak ve Rus Devlet Başkanları arasında imzalanmıştır. Böylece, Gümrük Birliğinin işlevselliği bu bildirgeyle tanımlanmıştır. Tek Ekonomik Alan 1 Ocak 2012’de uygulama imkânı bulmuş, bu kapsamda uluslararası yasal çerçeve düzenlenmiştir.

Şekil 4: Kazakistan, Rusya ve Beyaz Rusya Arasında Oluşturulan Gümrük Birliği

Kaynak: <http://www.businessinsider.com.au/eurasian-union-map-2013-12> adresinden alındı, Erişim Tarihi 02.10.2015.

18 Kasım 2011’de Belarus, Kazakistan ve Rusya başkanları Avrasya Ekonomik Komisyonu anlaşmasını tasarlamışlardır. Bu tasarıya göre 2 Ocak 2012 tarihinde Avrasya Ekonomik Komisyonu kalıcı üst düzenleme kurulu görevi ile Gümrük Birliği ve Tek Ekonomik Alanın üst yapısı olarak işlev görecektir.

1 Ocak 2015 tarihi sonuna kadar ise Gümrük Birliği ve Tek Ekonomik Alan'ın uluslararası anlaşma boyutunda kanunlaştırılarak, yasal ve düzenleyici çerçevesinin kurulması amaçlanmaktadır ki bu şekliyle Avrasya Ekonomi Birliğinin temeli oluşturulması hedeflenmektedir.

Son olarak Belarus'un başkenti Minsk'te düzenlenen toplantıda Bağımsız Devletler Topluluğu ve Avrasya Ekonomik Birliği'nin zirvesinde Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan, Ermenistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne üye olmasına ilişkin anlaşmayı imzalamıştır. Anlaşma, 1 Ocak 2015 tarihinden itibaren yürürlüğe girecek olup, bu çerçevede; birliğin merkezi Kazakistan'ın başkenti Astana olacaktır. Birliğin bir komisyonu olacak ve bu yapı, Avrasya Ekonomik Birliği'ni, devletler üstü bir yapıya dönüştürecektir. Böylelikle, Avrasya Ekonomik Birliği'nin, Avrasya coğrafyasındaki ülkelerin pek çoğunu kapsayacak şekilde, Avrupa Birliği'ne benzer uluslar üstü bir birlik olması hedeflenmektedir. Birlik üyeleri arasında mal, hizmet, sermaye ve işgücü dolaşımının serbest hale gelmesi planlanmaktadır (Al Jazeera Turk, 2014).

2.3.1. Eurasec (Avrasya Ekonomik Topluluğu)

Belarus Cumhuriyeti'nin başkanı Alexander Lukashenko'ya göre, Avrasya Ekonomik topluluğu kendi yönetişimin sahip olarak kurulan uluslararası organizasyon olup, Sovyet Sonrası süreçte bölgede kurulan başarılı devletlerarası birliktir. Etkili kurumları ve çok yönlü ortaklığa dayalı yapısıyla Avrasya Ekonomik Topluluğu bölgesinde uzun dönemli amaçlara ulaşma hususunda önemli kapasite ve potansiyele sahiptir.

Kazakistan Cumhuriyeti'nin başkanı Nursultan Nazarbayev'in söylemine göre, Rusya, Belarus ve Kazakistan'ın aralarında bulunduğu ülke ekonomileri derin bir biçimde birbirlerine entegre olduğundan, bu ekonomilerin doğal bir biçimde Avrasya Birliği'ne dönüşmesinin ve 1994'te söyleminde de belirttiği yapıya kavuşmasının normal olduğunu bildirmiştir. Gümrük Birliği yapısının nihai dönüşümü ile Ortak Ekonomik Alanın oluşması ve sonrasında Avrasya Ekonomik Birliği'nin oluşması

bölge halklarının refahının artması için güçlü bir teşviktir. Küresel dünyada bu yapı adı geçen ülkeleri lider pozisyona doğal olarak taşıyacaktır.

Rusya Federasyonu Başkanı Vladimir Putin'e göre Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun Bağımsız devletlerin bulunduğu coğrafyada oluşturulan en başarılı entegrasyon birliği olduğu abartılmış bir söylem değildir. Bu topluluk tam anlamıyla misyonunu yerine getirmektedir. Üç ülke arasında uygulanan Gümrük birliği faaliyetine geçmiştir. Avrasya Ekonomik Komisyonu birliğin tek düzenleyici ana gövdesini oluşturmaktadır. Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun 2015'te tamamıyla hayata geçirilmesi beklenmektedir.

Kırgız Cumhuriyeti Başkanı Almazbek Atambayev'in söylemine göre, Kırgızistan da bölgede Avrasya Ekonomik Entegrasyona dâhil olmayı amaçlamaktadır. Atambayev'e göre ortak ekonomik alanın yaratılması bir zorunluluktur. Doğal olarak, bu ortak alana Rusya, Kazakistan, Belarus'tan sonra (ve eğer mümkünse Ukrayna) Kırgızistan da diğer kardeş devletler ile dâhil olmak istemekte ve bu sürecin bir parçası olmayı hedeflemektedir.

Tacikistan Cumhuriyeti başkanı Emomali Rakhmon konuşmasında, Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun devletler arası ekonomik topluluklar arasında dünyanın en aktif örgütlerinden biri olduğunu, kalkınmanın günümüzde dünyadaki en önemli trend olan- küreselleşme ve bölgeselleşme açısından geleceğin entegrasyona dayalı olduğunu işaret etmektedir. Rakhmon Tacikistan'ın Gümrük Birliği'ne dâhil olması ile birlikte ciddi anlamda bu entegrasyonun bir parçası olacaklarını ifade etmektedir.

Bölgede Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun oluşmasında önem teşkil eden devlet başkanlarının da belirttiği üzere, Avrasya Ekonomik Topluluğu Gümrük Birliği ve Ortak Ekonomik Alanın üye ülkelerce entegrasyonun ekonomik ve insani atmosferinin artırılmasını amaç edinmiş uluslararası ekonomik entegrasyondur. Bu amaçla, yapısal mekanizmanın kurulması, uyumlaştırılması ve uygulanması için alınan kararlara dayanan topluluk ile ilgili anlaşma Astana'da 10 Ekim 2000 tarihinde imzalanmıştır. Hayata geçirilmesi is 30 Mayıs 2001'i bulmuştur. Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan dönüşüm süresince üye bulunan ülkelerdir.

25 Ocak 2006 tarihinde Özbekistan'ın organizasyona dâhil olması ile ilgili bir protokol imzalanmıştır. Ekim 2008'de Özbekistan'ın katılımı askıya alınmıştır. Mayıs 2002'de Moldova ve Ukrayna'ya Avrasya Ekonomik Topluluğu'na gözlemci statüsü verilmiştir. Aynı şekilde Ermenistan'a da Ocak 2003 tarihinde gözlemci statüsü verilmiştir.

Devletlerarası Hava Komitesi ve Avrasya Kalkınma bankası da topluluk için gözlemci statüsü ile ödüllendirilmiştir. Birleşmiş Milletler'in uluslararası arenada uygulamakta olduğu hukuk normları ve prensipleri esasına tamamıyla dayanan organizasyon uluslararası yasal tüzel kişiliği statüsüne sahiptir. 2003 yılında Birleşmiş Milletler Genel Meclisinde gözlemci statüsüne sahip olan EurAsEC, statüsünün amaçları çerçevesinde çok yönlü entegrasyonu hedeflemektedir.

Nitekim 2007-2010 yıllar arasında, Belarus, Kazakistan ve Rusya arasında Gümrük Birliği oluşturulmuştur. Entegrasyonun bir sonraki aşaması 1 Ocak 2012'de Ortak Ekonomik Alan olarak üç ülke arasında karşımıza çıkmaktadır. 2015 yılında Ortak Ekonomik Alan tam işlevsel anlamda çalışır olacaktır. Diğer topluluk devletleri de Gümrük Birliği ve Tek Ekonomik Alana hazır olduklarında dâhil olacaklarını taahhüt etmişlerdir.

Devletlerarası Konsey topluluk bünyesinde gerçekleşen işlemler neticesinde ortaya çıkan sorunların çözümlenmesi, üye ülkeler arasında stratejinin belirlenmesi, yönlendirilmesi ve entegrasyonun geliştirilmesi, karar verilme açısından Avrasya Ekonomik Topluluğunun amaçlarının uygulanması gibi kritik sorunların teşhisi ve çözümlenmesi ile ilgili görev yapar. Konseyin başkanlığı Rus Alfabetik sıra kapsamında sırayla sistematik olarak değişmektedir. Topluluğun her üyesi olan ülke bir yıllığına başkanlık makamına geçer. Devletlerarası konsey kararları konsey temelleri kapsamında onar. Kararlar ülkenin normatif yasaları ve düzenlemeleri çerçevesinde uygulanmaktadır.

Avrasya Ekonomik Topluluğu Devletlerarası Konsey aşağıda belirtilen kararların uyumlaştırılması ile ilgili görev alır. Bunlar:

- Topluluk devletleri arasında çoklu ticaret terimleri düzenlemesi
- Üçüncü devletlerarasında Toplulukça uygulanacak Gümrük Birliğini belirleme

- Topluluk devletleri arasında uygulanan gümrük düzenlemelerinin ve prosedürlerinin tekleştirilmesi ve basitleştirilmesi
- Avrasya Ekonomik Topluluğu devletlerinin ulusal yasalarının harmonizasyonu (koordinasyonu ve tekleştirilmesi)

Devletlerarası konsey EurAsEC Entegrasyon komitesinin uygulanışı belirler, EurAsEC parlamentolar arası meclisin ve Yargısının sorunlarını çözümler ve tavsiyeler sunar. Temel atmosfer içerisinde yasama ile ilgili taslak oluşturur, tavsiyeler sunar. EurAsEC Devletlerarası konsey ölçümleri ile:

- “Innovatif Biyoteknoloji”, “EurAsEC üye devletleri arasında tekleştirilmiş otomasyon bilgi sistemi içeren kontrollü gümrük geçişleri”, “EurAsEC üye devletlerin sahasında uranyum madeni endüstrilerinden etkilenen üye devletlerin ıslah edilmesi” gibi konulan programların devletlerarası hedefler çerçevesinde onaylanması,
- “EurAsEC üye devletlerin tekleştirilmiş ihracat kontrol düzenlemesini içeren, bilgi ve metodolojik destek sistemlerinin kurulması” gibi konulan programların devletlerarası hedefler çerçevesinde onaylanması
- “EurAsEC üye devletlerin tekleştirilmiş gümrük geçiş kontrolü otomasyon sistemini içeren, bilgi sistemlerinin kurulması” gibi konulan programların devletlerarası hedefler çerçevesinde onaylanması
- “Tek enerji piyasası kurulumu, Ortak Transport Alanının dönüşümü, tarım-sanayi politikası, gıda güvenliği, para birimi ortaklığı, güvenlik piyasasının geliştirilmesi, koordine edilmiş sosyal politika, göçmen işçilerin devletlerarası bilgi bankasında bilgilerinin tutulması, uluslararası EurAsEC aktiviteleri” gibi konulan programların devletlerarası hedefler çerçevesinde onaylanması,

2.3.1.1. EurAsEC Entegrasyon Komitesi

EurAsEC entegrasyon komitesi, topluluk devletlerin hükümet bakanlarından oluşturulmuş, Avrasya Devletlerarası Konseye sorumlu olan ve Avrasya Ekonomik Topluluğunun ana gövdesini oluşturur.

Entegrasyon komitesi entegrasyon ve adaptasyon kararları hakkında otorite ve yetkisi dahilinde kritik kararlarda yol gösterici konumdadır. Komite, Avrasya Devletlerarası

Konseyin aktivitelerini ve gündemini belirler. Bir yıllık süre ile üye devletlerin Hükümetlerinin temsili ile oluşan komitede görev Rus alfabesi sıralamasına göre oluşmaktadır. Entegrasyon komitesinin başkanı Avrasya Devletlerarası konseyce belirlenir.

Entegrasyon Komitesi görev olarak;

- Entegrasyon sürecinde topluluğunun statüsünü, kalkınma eğilimlerini analiz eder.
- Kalkınmayı teşvik edici yön ve politika belirler. Komite, devletlerarası taslak kararları ile Avrasya Ekonomik Topluluk devletlerinin ulusal yasalarının uyumlaştırılıp, tekleştirilmesi ile ilgili sorunların çözümü üzerine görev yapar. Farklı alanlardaki ortaklıkların artırılması adına, üye devletlerarasında çok yönlü kurallar hazırlar. Üçüncü devletler ve uluslararası organizasyonlarla olan ilişkileri düzenler.
- Devletlerarası programların, ortak aktivitelerin, projelerin ve çeşitli planlamaların geliştirilmesi ve uygulanması için çalışır.
- Uluslararası organizasyonlarla olan bağların artırılması için çalışır
- Topluluk menfaatleri ve ilgi alanlarını kapsayan konularda temsil makamıdır.
- Uluslararası hukuk zemini içerisinde devletlerarası konseyin komisyonluğunda yasal tüzel kişilik olarak görev yapar.
- Avrasya Ekonomik Topluluğu'na gözlemci statü olarak dâhil edilecek devletlerle ilgili karar merciidir. Ülkelere gözlemci statü teklifini sunar.
- Topluluk bütçesinin kontrolü ve uygulanmasında görev yapar. Avrasya devletlerarası konseyce yürürlüğe konulan kararların, Toplulukça imzalanan anlaşmaların taahhütleri yerine getirmeyi amaçlar.

Yardımcı gövdeler, konsey ve komisyonlar Komitenin en önemli parçalarını oluşturur. Özel işbirliği alanlarında koordinasyonu ve kalkınması için çalışırlar. Komite üyelerini bakanlar, müsteşarlar ve topluluk devletlerin diğer yüksek memurları oluşturur.

EurAsEC Kalıcı Temsilciler Komisyonu topluluğun EurAsEC Entegrasyon Komitesi toplantıları ile ilgili ajandayı belirler. Komisyon EurAsEC üye devletleri

arasından EurAsEC başkanı tarafınca atanır. (Kalıcıdan kasıt gözlemci üye dışında üyelerdir.)

Entegrasyon Komitesi Sekreterliği ise, EurAsEC Entegrasyon Komitesine ve Devletlerarası Konseye bilgi ve teknik destek sağlar. Ayrıca, çalışmanın organizasyonunun işlemlerini uygulamaya koyar.

Genel Sekreter EurAsEC Devletlerarası Konseye görevlendirilir. Sekreterliğin başı olarak görev alır. Topluluğun idari, resmi en üst mercii olarak görev yapar.

2.3.1.2. EurAsEC Parlamentolararası Meclisi

Avrasya Ekonomik Topluluğunun parlamenter ana ortaklığının gövdesini oluşturan EurAsEC Parlamentolar Arası meclisidir.

Meclisin ana amaçları arasında;

- EurAsEC yasal politikasının koordinasyonu ve dönüşümü,
- EurAsEC amaçları çerçevesinde üye devletlerin ulusal parlamentolarında yasallaşan aktivitelerin koordinasyonu ve uyumlaştırılması,
- Topluluğun üye devletlerinin ulusal yasaları kapsamında EurAsEC yasal çerçevesinin ve organizasyonel yapısının yaratılması
- Parlamentolar arası organizasyonlarda işbirliğinin kurulması,

EurAsEC Parlamentolar Arası Meclisi, EurAsEC üye devletlerinin parlamentolarının delegelerinden oluşur. Parlamento üyelerini aşağıdaki sayı kapsamında delege temsil etmektedir.

- Belarus Cumhuriyeti'nden– 14 delege,
- Kazakistan Cumhuriyeti'nden– 14 delege,
- Kırgız Cumhuriyeti'nden – 7 delege,
- Rusya Federasyonu – 28 delege,
- Tacikistan- 7 delege,

Meclis Başkanı ve yardımcıları delegeler arasından Parlamentolar arası Meclis toplantısında (Topluluk üyesi meclis başkanları arasından) genellikle 2 yıllığına seçilirler. İki yıl sonrası rotasyona tabi tutulurlar ve diğer parlamento başkanı göreve

geçer. EurAsEC Parlamentolar Arası Meclis Bürosu her parlamentodan 2 üye alınacak şekilde oluşur ve Parlamentolar Arası Başkanı ve yardımcılarını oluşturur.

Sen Petersburg'ta EurAsEC topluluk ana Parlamento binası ve bürosu – Parlamentolar Arası Meclis- bulunmaktadır.

EurAsEC IPA (Parlamentolar Arası Meclis)'nin ana görevi EurAsEC üye devletleri arasındaki gerçekleşen çoklu seviyedeki entegrasyonun genel yasal çerçevesinin çizilmesidir. Avrasya Ekonomik Birliği'nin yasal temellerini ve geleceğini taşıması açısından yasama fonksiyonunun gelişimi ayrıca önem taşımaktadır.

Özel olarak değerlendirildiğinde,

- Ulaşım ile ilgili yasal çerçevenin oluşturulması
- Enerji ile ilgili yasal çerçevenin oluşturulması
- Bütçe ile ilgili yasal çerçevenin oluşturulması

Birliğini geleceği açısından önem taşımaktadır.

Ayrıca temel olarak, Vergi, Bankacılık, Mülkiyet, İnnovasyon, Sosyal Güvenlik ve diğer yasalar gelişmeye başlamıştır. EurAsEC Medeni Yasası'nın taslak çalışmaları ve tek bir yasa olarak ortaya konulması açısından çalışmalar başlamıştır. Parlamentolar Arası Meclis, üye devletler parlamentolarının etkili ve koordine çalışabilmesi için ayrıca destek sağlamaktadır. Topluluğun uluslararası anlaşmaları ve yaptırımları ile ilgili prosedürlerin ve tarafların yerel prosedürlerinin uygulanması ile ilgili parlamentolar arası etkileşimi sağlar.

Parlamentolar Arası Meclisin amaçları arasında, EurAsEC in işleyişi ile ilgili yasal altyapının sağlanması, Üye devletlerin ulusal yasalarının uyumlaştırılması, topluluğun amaçlarına ulaşması için imzalanan anlaşmaların hayata geçirilmesi vardır.

Şu anda entegrasyonun odaklandığı aşama, Gümrük Birliği ve Ortak Ekonomik Alan yasal altyapısının oluşturulması, geliştirilmesi ve kalkınma açısından gerçekleştirilebilecek tekliflerin değerlendirilmesine odaklanmaktadır. Gümrük Birliği'nin işlevselliğinin sağlanması ve için 11 tavsiye nitelikli yasa çıkarılmıştır. EurAsEC Parlamentolar arası Meclis yine Ortak Ekonomik Alana dönüşüm için tavsiye amaçlı olarak 19 yasa çıkarmıştır. Mevcut komite topluluk üyesi ülkelerin ulusal yasalarının uluslararası anlaşmalar kapsamında Ortak Ekonomik Alan

çerçevesinin kurulabilmesi açısından analizini ve tavsiye nitelikli taslaklarını hazırlamaktadır.

Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun bağımsız gövdesi olarak görev yapan Adalet Topluluk Makamı (The Community Court of Justice) 1 Ocak 2012'den beri görev yapmaktadır. 10 Ekim 2000 tarihinde Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun kurulması ile ilgili yasanın yürürlüğe konulmasıyla meşru hale gelen adalet makamının yasal temelini oluşturur. 5 Temmuz 2010 tarihinde yürürlüğe giren EurAsEC Adalet Makamı Yasası "Topluluğun Ekonomik Varlığı ve Tartışmaları ile ilgili Topluluk Yargı Makamının Yasal Altyapısını İçeren Anlaşma" ile oluşmuştur.

Topluluğun Yargı yapısı Belarus Cumhuriyeti'nin Minsk şehrinde yer almaktadır.

9 Aralık 2010 tarihinde Gümrük Birliği ve Yasal Eklentilerinin işlemeyle birlikte, yukarıda bahsedilen anlaşma ile Adalet Makamı onanmıştır. Adalet Makamının yargısal yetkileri:

- 10 Ekim 2000'de kurulan "Avrasya Ekonomik Topluluğunun kurulması hakkında anlaşma" ile ilgili tek uygulamanın sağlanması, EurAsEC 'in Topluluk çatısı altında görev yapan diğer kurumlarla ve diğer uluslararası anlaşma ve kararlarla uyumlaştırma,
- Taraflar arasında ekonomik anlamda ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkların, EurAsEC kurumları ile yapılan anlaşmaların ve uygulamalarında ortaya çıkabilecek sorunların çözümlenmesi
- EurAsEC kurumlarınca alınan kararlar ile EurAsEC 'in uluslararası anlaşmalar gereği tabi olduğu yaptırımların yorumlanması ve içtihadının belirlenmesi
- EurAsEC, Gümrük Birliği ve Ortak Ekonomik Alan'ın uluslararası anlaşmaların gerekleri kapsamında ortaya çıkabilecek husumetlerin çözüm merci olarak da görev yapar.

Topluluğun Yargı Makamı EurAsEC üye devletlerden ikişer yargıç alınmak üzere oluşturulur. Her biri 6 yıl görev yapmak üzere makama getirilir. Şu anda, E. A. Smirnov Yargı Başkanı olarak seçilmiştir. M. T. Alimbekov ise Topluluğun Yargı Başkan Yardımcısı olarak görev yapmaktadır. Özetle 5 Temmuzdan bu yana görev

yapan kurum EurAsEC yapılarından bir tanesini oluşturmaktadır. Yapısal olarak Topluluğun Yargı Makamını;

- Yargıçlar
- Sekreteryaya
- Bölüm Analiz Uzmanları
- Finans ve İnsan Kaynaklar Bölümü oluşturmaktadır.

Avrasya Ekonomik Topluluğu 20.374 milyon km² alanda yaşayan 182,6 milyon nüfus ile (dünya nüfusunun %3'üne tekabül eden) ve Dünya GSMH'nin %4'ünün üretildiği bir örgüttür. Topluluğun sahip olduğu coğrafyada zengin ham madde, mineraller ve madenler mevcuttur.

Örnek vermek gerekirse, 2011 yılında Topluluk Devletleri dünyada kayıtlı petrol rezervlerinin %7,5'una sahip olmaktadır. Doğalgaz ve kömür kaynaklarının %22'si bu bölgede mevcuttur. Elektrik üretiminde kaynakların kullanımı göz önünde bulundurulduğunda, %5,5 bu bölgede gerçekleşmektedir. Dünya Çelik üretiminin %5,1'i, tohum üretiminin ise %5,9'u bu bölgede gerçekleşmektedir.

Topluluk, uranyum, ham elmas, platin, altın, gümüş, zirkonyum, ara metaller ve diğer kullanışlı maden ve fosillerin yeryüzüne çıkarılmasında tüm dünyada 1. ve 3. sıralar arasında yer edinmektedir. EurAsEC ülkeleri bu madenlerin ve metallerin küresel piyasaya ihracında başrol oynayan ülkeler olması da belirtilmelidir. Topluluk ülkeleri petrol, doğalgaz, krom, magnezyum, alüminyum, nikel, bakır, platin ve ham elmas üretimi ve çıkarımında, ihracında lider role sahiptir.

Geçmiş yıllarda EurAsEC aktiviteleri arasında;

- 215 uluslararası anlaşmanın uyumlaştırılması ve uygulanması
- 96 uluslararası anlaşmanın Gümrük Birliği çerçevesi ile ilişkilendirilmesi
- 38 Devletler Arası Konsey toplantısının düzenlenmesi (Hükümet başkanlarının bir araya getirilmesi)
- 23 Komisyon ve Konseyin oluşumu
- Uluslararası, finansal ve ekonomik organizasyon işbirliği ile ilgili 33 memorandum imzalanması
- Entegrasyon Komitesi ile ilgili 60 toplantı düzenlenmesi
- 80 adet Kalıcı Temsilciler Komisyonunun düzenlenmesi

Tablo 4: EurAsEC üye devletlerinin Ana Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri (2011 yılı)

	Bölge (Bin km ²)	Nüfus (Milyon)	GSMH	Sanayi Üretimi Çıktısı	Tarımsal Üretim Çıktısı	Sabit Sermaye Yatırımı	Ticaret Cirosu	Dış Ticaret Cirosu
Belarus	207,6	9,5	48,9	62	9,9	17,6	20,1	87,2
Kazakistan	2724,9	16,7	188,1	109	15,6	34,2	26,4	125,1
Kırgızistan	199,9	5,6	5,9	3,6	3,2	1,0	3,6	6,5
Rusya	17,100	143,0	1860	1147	117,6	367	650,2	822,1
Tacikistan	143,1	7,6	6,5	1,6	3,2	1,1	1,6	4,5
EurAsEC	20,400	182,6	2109,4	1323,2	149,5	420,9	701,9	1045,3

Kaynak: EurAsEC, *EurAsEC Today*. Moscow: EurAsEC. <http://www.evrazes.com/i/data/item7618-1.pdf?> adresinden alındı. Erişim Tarihi: 11.09.2013.

Ekonomik İşbirliği kapsamındaki ülkelerin en büyük toprak payına sahip olan ülke Birliğin toplam alanının yaklaşık %80'ine sahip olmasıyla Rusya'dır. %10 gibi bir paya sahip olan Kazakistan da bölge için bir diğer büyük aktör olarak gösterilebilir. Bölge nüfusu içerisinde 143 milyon ile Rusya yine bölge nüfusunun %80'ine sahiptir. Makroekonomik üretim çıktısı göstergesi olan GSMH rakamlarına göre yine baskınlığını kanıtlayan Rusya EurAsEC ülkeleri üretiminin yaklaşık %90'ını tek başına gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda birlik içerisinde mal ve hizmet ticareti açısından da Rusya'nın baskın ülke konumunda olacağı çıkarımı yapılabilir. Nitekim ticaret verilerinin %92'sini Rusya tek başına sırtlamaktadır.

Tablo 5: EurAsEC Ülkelerinde GSMH Gelişimi (2001-2011)

Ülkeler	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Belarus	12,4	14,6	17,8	22,7	30,2	37,0	45,3	60,8	49,2	55,2	55,1
Kazakistan	22,2	24,6	30,8	43,2	57,1	81,0	103,1	135,2	115,3	148,0	186,2
Kırgız Cum.	1,5	1,6	1,9	2,2	2,5	2,8	3,8	5,1	4,7	4,8	5,9
Rusya	306,6	345,1	430,3	591,2	763,7	989,9	1299,7	1660,8	1222,7	1487,3	1850,4
Tacikistan	1,1	1,2	1,6	2,1	2,3	2,8	3,7	5,1	5,0	5,6	6,5
Özbekistan	11,6	9,7	10,1	12,0	14,3	17,0	22,3	28,6	33,5	39,0	45,4
EurAsEC	355,3	396,8	492,5	673,3	870,1	1130,6	1477,9	1895,7	1430,3	1740,0	2149,5

Kaynak: Economic Research Institute, *Perspectives of Intra-Regional Trade in Eco Countries*. Astana: Ministry of Economy and Budget Planning of Republic of Kazakhstan JSC, 2013, s.84.

EurAsEC ülkelerinin 2001 yılında toplam hasılası 355 milyar \$ iken, 2011 yılı sonunda hacmin 2 trilyon 149 milyar \$ seviyelerine ulaştığı görülmektedir. Bu bağlamda nominal olarak rakamların 10 yıl içerisinde yaklaşık 6 kat arttığı çıkarımı yapılabilir. Toplam hâsıla içerisindeki Rusya'nın payı yadsınamaz boyutta büyüktür. Bu bağlamda Rusya'nın hâsıla gelişimine de vurgu yapılabilir. Rusya 2001 yılında 306 milyar \$ seviyelerinde üretim gerçekleştirirken, 2011 yılında hasılasını 1 trilyon 850 milyar \$ seviyelerine yükseltmiştir. Rusya GSMH'sinin de yaklaşık olarak 6 kat arttığı çıkarımı yapılabilir. Özetle tıpkı Avrupa Birliği ülkelerinde Almanya, Fransa gibi devletlerin hâsıla üretimlerinin öne çıkması gibi, Avrasya Topluluğunda oluşumun dinamosu olarak karşımıza çıkan Rusya'dır. Öte yandan önemsiz olmanın önemi prensibi gereği küçük ülkelerin oluşumdan pozitif yararlanacağı da ifade edilebilir.

2.3.2. Avrasya Birliği Ülkeleri: Genel Ekonomik Görünüm

Bu bölümde Avrasya Birliği'ne üye olan/olabilecek ülkelerin makroekonomik yapılarını gösteren yapıları incelenecek olup, ülkelerin mevcut ekonomik durumları hakkında genel bir çerçeve çizilecektir. Ülkelerin mevcut potansiyellerinin entegrasyon ile daha etkin kullanılabilmesi adına ülkelerin durumunun ne aşamada olduğu önem arz eden bir husustur.

2.3.2.1. Belarus Cumhuriyeti

Merkezi Avrupa'da yer alan Belarus, Doğu Avrupa'nın en batısındadır. Ülke 207,6 bin km² toprak parçasında 9,5 milyon nüfusa sahiptir. Belarus Cumhuriyeti doğu ve batı hattında ana ulaşım rotasında yer almaktadır. Bu bağlamda Cumhuriyetin büyük ulaşım potansiyeli mevcuttur. Avrupa'da Belarus sanayi kaynakları açısından potasyum kaynağı ile ilk sırada yer almaktadır. Potasyum madeni bu açıdan ülkenin en önemli ihraç ürünüdür. Ayrıca üretim hacmi olarak değerlendirildiğinde, Belarus keten lifi üretiminde dünya çapında ilk beşte yer almaktadır.

Enerji kaynakları açısından petrol, turba, kahverengi kömür, zift, tortulu şiste sahip ülkenin hidrokarbon kaynakları yerel talebin %10'unu karşılamaktadır. GSMH

içerisinde sanayi %35 paya sahip iken, tarım %10'a sahiptir. İnşaat sektörü %7,5'lık pay ile bir diğer önemli alt sektördür. İhracata dayalı sektör (mekanik petrokimya mühendisliği) ve yerel ham maddeye dayalı sektörleriyle (ağaç işleri, gıda endüstrisi, inşaat malzemeleri üretimi) ülkenin en gelişmiş sektörleridir. Belarus'un çalışabilir nüfusunun %55'i hizmetler sektöründe istihdam edilmekte olup, sanayi sektöründe bu oran %26 seviyesindedir. Öte yandan istihdam oranının %6'sı kendi işine sahipken, %94 oranında kısım ise işçi statüsünde çalışmaktadır.

Tablo 6: Belarus Cumhuriyeti Makroekonomik Göstergeler

*(2000 yılı sabit fiyatlarıyla)	2011 (milyar \$)	2000 yılı ile 2011 yılı kıyaslaması
Gayri Safi Milli Hâsıla	48,9	2,1
Sanayi Üretim Hacmi	62,0	2,4
Elektrik Enerjisi Üretimi (milyar kW saat)	32,2	1,2
Tarımsal Üretim Hacmi	9,9	1,7
Sabit Sermaye Yatırımı	17,6	4,9
Dış Ticaret Hacmi	87,2	5,4
EurAsEC ülkelerini içeren dış ticaret cirosu	40,6	4,3

Kaynak: EurAsEC, *EurAsEC Today*. Moscow: EurAsEC. <http://www.evrazes.com/i/data/item7618-1.pdf?> adresinden alındı, Erişim Tarihi: 11.09.2013.

2.3.2.2. Kazakistan Cumhuriyeti

Kazakistan, coğrafi bölge olarak Orta Asya'da yer almaktadır. Stratejik olarak Avrasya Kıtasının kalbinde yer alan Kazakistan'da 2,7 milyon km²'lik toprak parçası bulunmakta olup, ülke bu haliyle dünyanın en geniş 9. toprak parçasına sahiptir. Nüfus bakımından incelendiğinde 16,7 milyon nüfusa sahip olduğu görülen Kazakistan çinko, tungsten ve barit madenlerinde dünyanın lider üreticisi konumundadır.

Uranyum, Krom, Gümüş ve kurşun madeni üretimi ile dünyanın en büyük 2. üreticisi konumunda olan ülke, bakır üretiminde dünyanın en büyük 3. konumundadır. Molibden madeninde 4. Olan ülke, doğalgaz üretiminde 6., petrol üretiminde 7., kömür

üretiminde ise 9. sıradadır. Ülkede ayrıca vanadyum, kobalt, bizmut, demir, çinko, potasyum ve diğer maden rezervleri bulunmaktadır. Ülkede sanayi sektörü %34'lük orana sahipken, tarım sektörü %6'lık gibi GSMH'nin düşük oranını temsil etmektedir. Petrol ve enerji, metalürji, gıda ve kimyasal sanayi kadar, motor ve makine üretiminde de oldukça gelişmiş bir yapı mevcuttur. İş gücünün yarısından fazlası hizmet sektöründe çalışmakta iken, %27'si ise tarım sektöründe, %12'si ise sanayi sektöründe istihdam edilmektedir. Kazakistan'da istihdamın %33'ü kendi işinde çalışmakta iken, %67'lik oranda ise çalışanlar işçi statüsünde görev almaktadır.

Tablo 7: Kazakistan Cumhuriyeti Makroekonomik Göstergeler

*(2000 yılı sabit fiyatlarıyla)	2011 (milyar \$)	2000 yılı ile 2011 yılı kıyaslaması
Gayri Safi Milli Hâsıla	188,1	2,4
Sanayi Üretim Hacmi	109,0	2,1
Petrol Üretimi (milyon ton)	80,1	2,3
Doğalgaz Üretimi (milyar m ³)	39,5	3,4
Kömür Madeni (milyon ton)	111,0	1,5
Elektrik Enerjisi Üretimi (milyar kW saat)	86,6	1,7
Tarımsal Üretim Hacmi	15,6	1,8
Sabit Sermaye Yatırımı	34,2	4,6
Dış Ticaret Hacmi	125,1	9,1
EurAsEC üye ülkeleri ile yapılan dış ticaret	24,5	5,6

Kaynak: EurAsEC, *EurAsEC Today*. Moscow: EurAsEC. <http://www.evrazes.com/i/data/item7618-1.pdf?> adresinden alındı, Erişim Tarihi: 11.09.2013.

2.3.2.3. Kırgız Cumhuriyeti

Kırgızistan, Orta Asya'nın kuzeydoğusundadır. Batısında ve merkezinde Tian Shan sıradağları yer almaktadır. Ülke sınırları 199,9 bin km² toprak parçasına sahiptir. Ülkede nüfus 5,6 milyondur. Dört tarafı kara ile çevirili ülkenin coğrafi açıdan

%75'inden fazlası dağlıktır. Dağ üzerinde bulunan Issyk Kul gölü ile Kırgızistan'ın kuzey doğusunda yer alan göl turistlerin had safhada dikkatini çekmektedir.

Kırgızistan demir, magnezyum, vanadyum, alüminyum, tungsten, kalay, cıva, antimon, berilyum, bizmut, tantal, niyobyum, altın ve gümüş gibi zengin doğal kaynakları ile de dikkat çekmektedir. Kumtor altın madeni, ülkenin ihraç ettiği önemli maden dış ticaretini oluşturmaktadır. Ülkede taş işçiliğinin nadide örneklerinin uygulanmasında sahip olduğu granit, renkli mermer ve kireç taşı ocaklarına sahip olması da önem arz etmektedir. Kırgızistan, Bağımsız devletler topluluğunda Rusya ve Tacikistan'ın ardından en fazla su kaynaklarına sahip olan ülke konumundadır.

Tablo 8: Kırgızistan Cumhuriyeti Makroekonomik Göstergeler

*(2000 yılı sabit fiyatlarıyla)	2011 (milyar \$)	2000 yılı ile 2011 yılı kıyaslaması
Gayri Safi Milli Hâsıla	5,9	1,6
Sanayi Üretim Hacmi	3,6	1,3
Kömür Madeni (milyon ton)	0,8	2,0
Tarımsal Üretim Hacmi	3,2	1,3
Sabit Sermaye Yatırımı	1,0	1,6
Dış Ticaret Hacmi	6,5	5,9
EurAsEC üye ülkeleri ile yapılan dış ticaret	2,6	8,7

Kaynak: EurAsEC, *EurAsEC Today*. Moscow: EurAsEC. <http://www.evrazes.com/i/data/item7618-1.pdf?> adresinden alındı. Erişim Tarihi: 11.09.2013.

GSMH'da tarımın payı %20, sanayinin payı %23 oranındadır. Metalürji ürün üretiminde, elektrik enerji üretiminde, hafif sanayi ve gıda sanayisinde ülke gelişmiş seviyededir. İş gücünün %48'i hizmet sektöründe görev yapmıştır. %31'i ise tarımsal hâsıla üretiminde istihdam edilmekte iken, sanayi ve inşaat sektörlerinde istihdam oranı %10 seviyesindedir. Çalışabilir nüfusun yaklaşık olarak %43'ü kendi işinde istihdam edilmekte iken, %57'lik kısım ise işçi statüsünde çalışmaktadır.

Kırgızistan Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev de, Kırgızistan'ın 2014 yılı sonuna kadar birliğe üye olmasını hedeflediklerini Ermenistan'ın üyeliği esnasında söylemiştir (Al Jazeera Turk, 2014).

2.3.2.4. Rusya Federasyonu

Rusya, alan olarak bakıldığında dünyanın en geniş toprak parçasına sahip olan ülkelerden biridir. 17,1 milyon km² toprağa sahip ülkenin nüfusu 143 milyondur. Rusya küresel anlamda doğal gaz, demir cevheri, amyant lifi, nikel, çinko, tantal, elmas madenlerinde ilk sırada yer alır. Kömür, niobyum, fosfat madenleri üretiminde dünyada ikinci sırada yer alan Rusya, bakır, kobalt, kireç, tungsten, molibden ve altın madenlerinde dünyanın en çok üçüncü üretimini gerçekleştirmektedir. Ayrıca Rusya dünya su kaynaklarının, orman ve kömür yaklaşık %20'sine sahiptir.

Dünya petrol rezervlerinin %6 oranına sahip Rusya'da neredeyse her çeşit maden çıkarılmaktadır. GSMH'nin %31'lik kısmı sanayi üretiminde, %4'lük kısmı tarım, %5'lik kısmı ise inşaat alt sektöründen oluşmaktadır. Petrol ve enerji, mekanik mühendisliği, metal işleri, metalürji, kimya ve petrokimya, orman ürünleri, hafif sanayi ve gıda sanayi oldukça gelişmiş olan Rusya'da işgücünün %62'si hizmetler sektöründe, %20'si sanayi sektöründe ve %10'u ise tarım üretiminde istihdam edilmektedir. Ülkede %7'lik kısım kendi işini yapmakta, %93'lük kısmı ise başka firma sahiplerinin işlerinde ve sektörlerde görev yapmaktadır.

Tablo 9: Rusya Federasyonu Makroekonomik Göstergeler

*(2000 yılı sabit fiyatlarıyla)	2011 (milyar \$)	2011 ile 2000 yılı kıyası
Gayri Safi Milli Hâsıla	1.860	1,7
Sanayi Üretim Hacmi	1.147	1,5
Petrol Üretimi (Milyon ton)	512	1,6
Doğalgaz Üretimi (milyar m ³)	671	1,15
Kömür Madeni (milyon ton)	335	1,3
Elektrik Enerjisi Üretimi (milyar kW-saat)	1.055	1,2
Tarımsal Üretim Hacmi	118	1,5
Sabit Sermaye Yatırımı	367	2,4
Dış Ticaret Hacmi	822	6,0
EurAsEC üye ülkeleri ile yapılan dış ticaret	61,3	4,3

Kaynak: EurAsEC, *EurAsEC Today*. Moscow: EurAsEC. <http://www.evrases.com/i/data/item7618-1.pdf?> adresinden alındı. Erişim Tarihi: 11.09.2013.

2.3.2.5. Tacikistan Cumhuriyeti

Tacikistan Cumhuriyeti Orta Asya'nın güneydoğusunda 143,1 bin km² alana sahip olup, ülkenin 7,8 milyon nüfusu bulunmaktadır. Orta Asya bölgesinde yüksek hidroelektrik potansiyele sahip olan ülkede ayrıca altın, gümüş, çinko, kireç, polimetalik cevherler, uranyum, değerli taşlar, tuz, kömür, gaz ve diğer temel madenler mevcuttur. Orta-yüksek yükseltiye sahip ülkede zengin mineral ve termaller de bulunmaktadır.

Tablo 10: Tacikistan Cumhuriyeti Makroekonomik Göstergeler

*(2000 yılı sabit fiyatlarıyla)	2011 (milyar \$)	2000 yılı ile 2011 yılı kıyaslaması
Gayri Safi Milli Hâsıla	6,5	2,4
Sanayi Üretim Hacmi	1,6	2,1
Elektrik Enerjisi Üretimi (milyar kW-saat)	16,2	1,1
Tarımsal Üretim Hacmi	3,2	2,3
Sabit Sermaye Yatırımı	1,1	...
Dış Ticaret Hacmi	4,5	3,0
EurAsEC üye ülkeleri ile yapılan dış ticaret	1,6	3,2

Kaynak: EurAsEC, *EurAsEC Today*. Moscow: EurAsEC. <http://www.evrazes.com/i/data/item7618-1.pdf?> adresinden alındı. Erişim Tarihi: 11.09.2013.

Ülke GSMH'sinin %27'sinin tarım ürünleri üretimi olarak gerçekleşmekte iken, %14'ü sanayi ürünleri üretimidir. Pamuk üretimi, ipek böcekçiliği, sebze tarımcılığı oldukça gelişmiş olan Tacikistan'da ham alüminyum ve gıda üretimi de önem arz etmektedir. GSMH'nin yaklaşık olarak yarısını tarım ürünleri oluşturmaktadır. Ayrıca işgücünün üçte ikisi tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Sanayi üretiminde bu oran yalnızca %4'tür. Tacikistan'da çalışabilir nüfus içerisinde istihdamın %53'lük payını kendi işlerini yapanlar oluşturur.

2.3.2.6. Ermenistan Cumhuriyeti

Transkafkasyanın güney kısmında yer alan Ermenistan Cumhuriyeti 29,7 bin km² alanda yer almaktadır. 3,3 milyon nüfusa sahip ülkede, çok miktarda bakır-molibden ve polimetal cevherler ile kıymetli ve yarı-kıymetli taşlar bulunur. Sentetik kauçuk, tekstil ve gıda ürünleri ile inşaat malzemeleri ve makine ürünlerinde oldukça gelişmiş olan ülkede üretilen GSMH'nin %22'si tarım,%18'i sanayi, %14'ü ise inşaat sektöründen elde edilmiştir.

Tablo 11: Ermenistan Cumhuriyeti Makroekonomik Göstergeler

*(2000 yılı sabit fiyatlarıyla)	2011 (milyar \$)	2000 yılı ile 2011 yılı kıyaslaması
Gayri Safi Milli Hâsıla	10,1	2,25
Sanayi Üretim Hacmi	2,7	1,8
Elektrik Enerjisi Üretimi (milyar kW-saat)	7,4	1,2
Tarımsal Üretim Hacmi	2,1	1,7
Sabit Sermaye Yatırımı	1,4	3,3
Dış Ticaret Hacmi	5,5	4,6
EurAsEC üye ülkeleri ile yapılan dış ticaret	1,2	6,5

Kaynak: EurAsEC, *EurAsEC Today*. Moscow: EurAsEC. <http://www.evrazes.com/i/data/item7618-1.pdf?> adresinden alındı. Erişim Tarihi: 11.09.2013.

Ermenistan, geçen yılın sonlarına kadar, Avrupa Birliği ile ortaklık ve serbest ticaret anlaşması imzalamayı hedefliyordu. Ancak geçen yılın sonlarına doğru, Avrasya Ekonomik Birliği'ne katılmayı savunanların etkilerini artırmasının sonucunda Ermenistan, geçen yılın Kasım ayında Litvanya'nın başkenti Vilnius'ta düzenlenen AB Doğu Ortaklığı Zirvesi'nde ortaklık anlaşmasını imzalamaktan son anda vazgeçti. Ukrayna'nın da aynı zirvede ortaklık anlaşmasını imzalamaktan vazgeçmesi, Ukrayna'da dönemin cumhurbaşkanı Viktor Yanukoviç'in devrilmesine yol açan protestoların başlamasına neden olmuştu. Ancak Ermenistan'da, Rusya ile ekonomik entegrasyonu savunanların oranı, Avrupa entegrasyonunu savunanların

oranından çok daha yüksek durumdadır. Kısa bir süre önce Gallup şirketinin Ermenistan genelinde düzenlediği ankete katılanların yüzde 57'si Avrasya Ekonomik Birliği'ne katılımı savunurken, Avrupa Birliği ile ekonomik entegrasyonu savunanların oranı, yüzde 27'de kaldı. Ermenistan'da son haftalarda geniş katılımlı protesto gösterileri düzenleyen muhalefet partileri de, bu gösterilerde Rusya'yı hedef almadıklarını, protestoların ülkenin iç sorunlarına yönelik olduğunu belirtmişlerdir (Al Jazeera Turk, 2014).

2.3.2.6.1. Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermenistan ve Avrasya Birliği Üyeliği

Ermenistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne dâhil olması çerçevesinde ülke içinde en fazla tartışılan husus, Ermeni işgali altında bulunan Dağlık Karabağ bölgesi ile Ermenistan arasına gümrük engellerinin girip girmeyeceğidir. Fakat Avrasya Birliği'nde bu konudaki hükümler ve genel anlayış, Ermenistan'ın lehine gözükmektedir. Nitekim Ermenistan Parlamentosu Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Artak Zakaryan, konuyla ilgili yaptığı açıklamada, anlaşma metninde, sadece uluslararası alanda tanınan devletlerarasında gümrük duvarlarının olacağı hükmünün yer aldığını belirterek, Dağlık Karabağ'daki yönetimin uluslararası alanda tanınmadığını, böylelikle de Ermenistan'la bu bölge arasında gümrük sınırlarının olmayacağını kaydetmiştir. Ermenistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ni tercih etmesinden sonra Avrupa Birliği ile ilişkilerinin ne şekilde süreceği de belirsizliğini koruyan bir diğer önemli noktadır. Almanya'nın Erivan Büyükelçisi Reiner Morell, geçtiğini günlerde yaptığı açıklamada, "Avrupa, Ermenistan'ın Avrupa politikasında karar vermesini bekliyor" demiş ve bundan sonraki ilişkilerin nasıl gelişeceğini ilerleyen dönemde netleşeceğini söylemiştir. (Al Jazeera Turk, 2014)

2.3.2.7. Moldova Cumhuriyeti

Moldova Cumhuriyeti Güneydoğu Avrupa'da yer alan bir ülkedir. 33,7 bin km² alana sahip ülkenin nüfusu 3,6 milyondur. Moldova tarım sanayisi üzerine yoğunlaşmış bir ülkedir. Tohum, ay çiçeği, şeker pancarı, üzüm, meyve, fındık, sebze, patates, tütün yetiştirilen ülkede hayvancılık da yapılmaktadır. Koyun, domuz, büyük baş hayvancılık ve tavukçuluk ülkede yapılan hayvancılık çeşitlerini oluşturur. Balık

çiftliği, arıcılık da ülkede oldukça gelişmiş durumdadır. Moldova ekonomisinde şarap endüstrisi ülkede önemli bir sektör olarak yer bulur. Konserve gıda, şeker endüstrisi, mekanik mühendisliği, inşaat ve tekstil endüstrileri de diğer önemli imalat sanayi alt sektörleridir. Az da olsa ülkede maden mevcuttur.

Tablo 12: Moldova Cumhuriyeti Makroekonomik Göstergeler

*(2000 yılı sabit fiyatlarıyla)	2011 (milyar \$)	2000 yılı ile 2011 yılı kıyaslaması
Gayri Safi Milli Hâsıla	7,0	1,75
Sanayi Üretim Hacmi	2,8	1,5
Elektrik Enerjisi Üretimi (milyar kW-saat)	1,0	1,1
Tarımsal Üretim Hacmi	1,8	1,2
Sabit Sermaye Yatırımı	1,4	2,0
Dış Ticaret Hacmi	7,4	6,1
EurAsEC üye ülkeleri ile yapılan dış ticaret	1,8	4,6

Kaynak: EurAsEC, *EurAsEC Today*. Moscow: EurAsEC. <http://www.evrazes.com/i/data/item7618-1.pdf?> adresinden alındı. Erişim Tarihi: 11.09.2013.

Neredeyse tüm enerji kaynakları ithal edilen ülkede, GSMH'nin %16'lık kısmını sanayi oluştururken, %15'lik kısmını tarım sektörü oluşturur. Ülkede üretilen GSMH'nin %66'lık oranla en büyük kısmını ise hizmetler alt sektörü oluşturmaktadır.

2.3.2.8. Ukrayna

Ukrayna Doğu Avrupa'da yer alan ve Rusya'dan sonra Avrupa sınırları en geniş olan ikinci ülkedir. 603,6 bin km² toprak parçasına ve 45,5 milyon nüfusa sahip olan Ukrayna oldukça zengin doğal kaynaklara sahiptir. Sahip olduğu kıymetli madenler arasında kömür, demir, magnezyum, nikel, uranyum, potasyum, titanyum, manganez, grafit, mineral tuzu, çimento harcında kullanılan kalsiyum sülfat ve onyx mermeri bulunmaktadır.

Tablo 13: Ukrayna'nın Makro Ekonomik Göstergeleri

*(2000 yılı sabit fiyatlarıyla)	2011 (milyar \$)	2000 yılı ile 2011 yılı kıyaslaması
Gayri Safi Milli Hâsıla	165,3	1,6
Sanayi Üretim Hacmi	167,0	1,7
Doğalgaz Üretimi (milyar m ³)	20,6	1,15
Kömür Madeni (milyon ton)	84,6	1,04
Elektrik Enerjisi Üretimi (milyar kW-saat)	195	1,1
Tarımsal Üretim Hacmi	31,2	1,5
Sabit Sermaye Yatırımı	26,2	2,4
Dış Ticaret Hacmi	151,0	5,3
EurAsEC üye ülkeleri ile yapılan dış ticaret	58,8	5,4

Kaynak: EurAsEC, *EurAsEC Today*. Moscow: EurAsEC. <http://www.evrazes.com/i/data/item7618-1.pdf?> adresinden alındı. Erişim Tarihi: 11.09.2013.

Sülfür ve cinnabar rezervlerinde dünyanın en büyük rezervlerine sahip olan ülkede, çok sayıda inşaat materyali (graniti, mermer, labradorit, kireç, kum tozu gibi) bulunmaktadır. Petrol ve doğalgaz rezervleri keşif halinde olan Ukrayna'da mekanik mühendisliği, gıda ve hafif sanayinin yanında, metalürji, akaryakıt endüstrisi, kimya ve petrokimya, ağaç işleri oldukça gelişmiştir. GSMH'nin %27'lik kısmı sanayi, %9'luk kısmı tarım ve %60'luk kısmı hizmetler sektöründe üretilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE İÇİN ALTERNATİF BİR BÖLGESEL ENTEGRASYON OLARAK AVRASYA BİRLİĞİ

Bu bölümde Avrasya Birliği entegrasyonunun yaşam bulmasına dair ilkesel fikirler temel alınarak, Türkiye için bu bölgesel oluşuma olası eklemlenmesinin neden olabileceği etkileri üzerine çıkarımlar yapılmıştır. Bu bağlamda Türk Avrasyacılığı fikri üzerinde durulmuştur. Bu fikrin Rus Avrasyacılığı ile olan farklılıklarına değinilmiştir.

Türkiye'nin mevcut durum içerisinde üyesi olduğu entegrasyonlara da konu kapsamı gereği yer verilmiştir. Bu entegrasyonlar ile Türkiye'nin mevcut durumuna dair genel bilgiler de bölüm içerisinde tarihsel süreç açısından önem arz ettiğinden bölümde yerini almıştır. 1990'lı ve 2000'li yıllar Türkiye'nin mevcut entegrasyonlar ile tarihsel bağlamda başarısının tartışılacağı yıllar olmuştur. Türkiye'nin entegrasyonel girişimleri arasında en önemlisi olarak vurgulanabilecek olan özellikle Avrupa Birliği ile olan tarihsel seyri göz ardı edilmemesi gereken bir süreçtir.

Avrupa Birliği karşılaştırıldığında çok başarılı sayılacak bir yol kat etmemiştir. Ayrıca, tarihsel devinim içerisinde Avrasya olarak tanımlanan coğrafya içerisinde Sovyetler Birliği'nin dağılması ve bu coğrafyada yeni oluşumların denenmesi, Rusya'nın bu oluşumlarda başı çeken ülke olarak dikkatleri üzerine çekmesi ayrıca önemle vurgu yapılması gereken bir diğer önemli konu olarak yerini almıştır.

Bu noktada Sovyet sonrası dönemde, bölge üzerinde Rusya'nın hegemonyasının tekrar kurulmasına dair korkuların giderilmesi amaçlardan bir tanesini oluşturmaktadır. Türkiye'nin Rusya gibi bölgede ortak mirasa sahip olması, AB ile geline sürecin tıkanması ve Rusya ile enerji başta olmak üzere karşılıklı bağımlılık üzerine inşa edilebilecek “Stratejik Ortaklık” çalışmalarının Avrasya Entegrasyonu kapsamında ele alınması öne attığımız tezi kuvvetlendirir niteliktedir.

3.1. TÜRK AVRASYACILIĞI

Türk Avrasyacılığı ile Rus Avrasyacılığının ideolojik köken açısından farklı olduğu (Amirbek, 2014: 110-111)'in çalışmasında ana hatlarıyla belirtilmiştir. Bu bağlamda Kazak akademisyen, Türkiye'deki Avrasyacılığı konsolide olmayı sağlamak için izlenmesi gereken bir jeostrateji olarak ifade etmiştir. Ona göre Türkiye ile Avrasya'nın kardeş toplumları Azeriler, Gürcüler, Kürtler, Kazaklar, Türkmenler, Kırgızlar, Özbekler ve diğer etnik topluluklar bu coğrafyanın maddi ve manevi kültür unsurlarına dayanan ve yeniden uyanan Avrasya uygarlığının birer parçalarıdır. Bu açıdan jeokültürün, jeopolitiğin ve jeostratejinin tarihsel ekseninde yeniden yorumlanması gerekmektedir. Çünkü Türk Avrasyacılığı Türk Cumhuriyetleri ile daha çok Doğu'ya yönelmeyi savunur. Kaldı ki, bu akım üzerine yazılan diğer bilimsel çalışmalar da aynı yönde ve ortak fikir etrafında toplanmaktadır. Bu ideolojiyi bir bütün halinde yorumlamak gerekirse, Türkiye'nin geleceğinin Avrasya coğrafyasında yattığı, bu yüzden Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerle birlikte güçlü karşılıklı ilişkiler içerisinde olması gerektiği ve yine bu yüzden aynı coğrafyadaki Rusya ile ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Batı ittifakından çekilerek Çin, Rusya ve İran gibi Batı değerlerine karşıt bir kutba yaklaşılması gerektiği de ideolojinin alt yapısını oluşturan bir diğer önemli unsurdur.

Her iki ülkenin de çıkarlarını bütünleştirebilen bir Avrasyacılık kimlik anlayışının ortaya koyulması ile Türkiye ve Rusya'nın orta bir yol üzerinden birleştirilmiş işbirliğinin artırılmasının hedeflenebileceğini belirttiği (Amirbek, 2014: 112) tezinde maalesef Rusya önderliğinde oluşturulan güncel Avrasya birlik girişiminin yalnızca Rusya çıkar ve güvenlik öncelikli olduğunu öne sürmektedir. "AvRUSyacı" bu kimliğin Türkiye'nin fikir, çıkar ve güvenliği göz ardı edilmeksizin "Avrasyacı"lığa evrilmesi ile Türkiye'nin inşa edilen projelere dâhil olması da yapılan bir diğer önemli vurgudur.

Türk Avrasyacılığı'nın ideolojik anlamda bir bütünlüğünden (Webb Eren, 2011)'e göre tam olarak söz edilemez. Aşağıdaki tablo toplumun farklı kesiminin Avrasyacılığa farklı bakış açılarını ortaya koyar niteliktedir.

Tablo 14: Üç Jeopolitik Gelenek ve Üç Ayrı Türk Avrasyacılık Fikri

TOPLUM KESİMİ	İFADE ETTİĞİ ANLAM
İSLAMCI TOPLULUK	
Avrasya	Osmanlı Mirası Coğrafya
Türkiye'nin Rolü	Osmanlı'dan kaynaklanan Tarihsel Sorumluluk
Kültürel Kimlik	Osmanlıcılık
SOSYALİST TOPLULUK	
Avrasya	Batı Tarafından Sömürülen Halklar
Türkiye'nin Rolü	Rusya ile tarihsel liderlik paylaşımı
Kültürel Kimlik	Sosyalist Avrasyacılık
ULUSALCI TOPLULUK	
Avrasya	Orta Asya (ve ihtiyaç kadar Rusya'nın denkleme dâhil edilmesi)
Türkiye'nin Rolü	Tarihsel ve Kültürel Liderlik
Kültürel Kimlik	Türkçülük

Kaynak: Webb Eren, E. (2011, 04). To Which Eurasia Does Turkey Belong? A Comparative Analysis Of Turkish Eurasianist Geopolitical Discourses. İstanbul: Koç University. s. 138.

Öte yandan (Webb Eren, 2011: 109-110)'e göre ise Türk Avrasyacılığı şu ana başlıklar altında şekillenen bir olgu olarak görülmektedir. Ona göre Türk Avrasyacılığı 1990'larda ve 2000'lerin sonunda başlayan bir akımdır. Soğuk savaş sonrası uluslararası sistemin post modern tartışmalarla yoğrulduğu bir süreçte ortaya çıkmıştır. Elit seviye bir proje olarak ortaya çıkmıştır. Toplum arasında popüler bir kavram değildir. Destekleyicileri arasında muhalefet partileri ve hükümet dışı kurumlar ana grubu oluşturmaktadır. Kızıl Elma Koalisyonundan, Kuva-i Milliye ve Ulusalçı kanata kadar çok taraflı/kozmpolit (sağ, sol ve muhafazakâr kanatlardan destek gören) bir ideolojidir. Bu hareketlenme kimlikten ziyade oldukça yoğun pragmatizme dayalıdır. Ayrıca ona göre, Atilla İlhan'ın orta attığı alternatif bir Türkiye için Avrasya tarihi

fikri ulusalcı ve sosyalistleri bir araya getirmiştir. Yani, Avrasyacılık fikrinin Türkiye’de popülaritesini Atilla İlhan’ın fikri de artırmıştır.

3.2. TÜRKİYE İÇİN ALTERNATİF ENTEGRASYONLAR VE AVRASYA BİRLİĞİ: KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ

Bu alt bölümde Türkiye’nin hali hazırda üye olduğu entegrasyonel hareketlerin tarihsel anlamda oluşumuna değinilecektir. Buna ek olarak Türkiye’nin entegrasyona üyeliğinin tarihsel süreçte gerekçelerine yer verilmesi ve entegrasyonun ülke lehine/aleyhine ne aşama kaydettiği de çözümlenilmesi amaçlanan hedefler arasındadır.

Türkiye aşağıdaki Bölgesel anlaşmalara üyedir (United Nations University ve Institute for Comparative Regional Integration Studies, 2014).

- Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (Black Sea Economic Cooperation)
- Avrupa Konseyi (Council of Europe)
- Ekonomik İşbirliği Örgütü (Economic Cooperation Organization)
- İslam İşbirliği Örgütü (Organization of Islamic Conference)
- Güney Doğu Avrupa İstikrar Paketi (Stability Pact for South Eastern Europe)
- Güney Doğu Avrupa İşbirliği Süreci (South East European Cooperation Process)

Her ne kadar yukarıda üçten fazla bölgesel anlaşmalara yer verilse de araştırmamızın kısıtlılığı gerekçesi ile bu kısımda sadece Avrupa Birliği, Ekonomik İşbirliği Örgütü ve İslam İşbirliği Örgütü bakış açısından Türkiye’nin bu entegrasyonel üyeliklerinde ne aşamada olduğuna yer verilmiştir.

3.2.1. Avrupa Birliği

Kurumsal açıdan 1952 yılında “Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu” ile başlayan Avrupa bütünleşmesi, II. Dünya Savaşı’ndan büyük kayıplarla çıkan Avrupa’nın ekonomik bütünleşme hareketinin bir sonucudur. Savunma Sanayii

açısından oldukça önem arz eden kömür ve çelik sektörlerinde Avrupalı ülkeler arasından uyumu ve birliği sağlamak üzere 1951'de Paris Anlaşması imza altına alınmıştır. Uluslar üstü bir yapılanma kapsamında bu ürünlerin üretim ve kullanımına ek olarak denetiminin de yürütülmesi oluşumun gerçekleşme amaçlarının en temelidir. Bu bağlamda uluslar üstü yetkiye sahip olan, karar organı üye ülkelerin temsilcilerinden oluşan, bağımsız bir karar organı üretimi yönlendirme ve denetimi tesis etmekle görevlendirilmiştir (Dartan vd., 2002: 18).

Avrupa kıtasında I. ve II. Dünya Savaşlarının ortaya çıkması, Fransa Almanya arasında Yüzyıl savaşları gibi uzun süren düşmanlıkların yaşanması ve yeni savaşların ortaya çıkmaması için kıta devletlerinin birleşmeleri yönündeki düşünceler önem kazanmıştır. Avrupa'nın yüzyıllardır hâkim olduğu "Dünya'nın merkezi" olması özelliği bir bakıma uzun süren savaşlar yüzünden yitirilmiştir. O dönem şartları altında Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği gibi iki kutuplu güç odağına üçüncü bir güç odağı olarak ortaya çıkabilmek için ekonomik ve siyasal birlik oluşturulması gerekliliği de entegrasyonel girişimin bir diğer önemli gerekçesidir (Dartan vd., 2002: 19).

Bu bağlamda, Dünyadaki ekonomik entegrasyonların en eski ve en gelişmişlerinden biri olan Avrupa Birliği, 25 Mart 1957 yılında 6 Batı Avrupa devleti (Batı Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg) tarafından "Roma Antlaşması" ile temellerini oluşturmuştur. 1 Ocak 1958 yılında yürürlüğe giren anlaşma ile ülkeler "Avrupa Ekonomik Topluluğu" (AET) haline gelen ortak pazarı kurmuşlardır. Bu haliyle tüm ekonomik faaliyetlerin bütünleşmesini hedef alan bir entegrasyon modeli olan Avrupa Ekonomik Topluluğu 1967 yılında yürürlüğe giren Birleşme anlaşması ile Avrupa Kömür Çelik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluklarıyla tek çatı altında toplanmış ve "Avrupa Toplulukları" adını almıştır (Dartan vd. 2002: 19).

Tablo 15: Avrupa Birliği Kronolojisi Antlaşmaları ve Genişlemesi

1951/1952	1957/1958	1965/1967	1992/1993	1997/1999	2001/2003	2007/2009
Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT)						
Euroatom (Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu)						
Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)		Avrupa Topluluğu (AT)				
	Avrupa Toplulukları AKÇT, AET (AT, 1993) Euratom	Adalet ve İç İşleri (AİŞ)	Güvenlik Güçleri ve Adalet Alanında İş Birliği			
Ortak Dışişleri ve Güvenlik Politikası (ODGP)						
AVRUPA BİRLİĞİ (AB)						
Paris Anlaşması	Roma Anlaşması	Brüksel Anlaşması	Maastricht Antlaşması	Amsterdam Anlaşması	Nice Anlaşması	Lizbon Anlaşması

Kaynak: Tablo European Union, *AB Kronolojisi Antlaşması ve Genişlemesi* İkeler: <http://www.avrupa.info.tr/tr/avrupa-birligi> adresinden derlenerek tarafimca oluşturulmuştur. Erişim Tarihi: 14.09.2014.

Bretton Woods Sistemi'nin 1970'li yılların başlarında çökmesi, o yıllarda ABD ekonomisinde yaşanan gelişmeler de Avrupa'da bir ekonomik ve parasal birlik oluşturma düşüncelerinin ön plana çıkmasına sebep olmuştur. 1973'te İngiltere, İrlanda ve Danimarka'nın katılımıyla üye sayısı 9'a çıkmıştır. 1981'de Yunanistan birliğe dâhil olurken, 1986'da İspanya ve Portekiz katılım gerçekleştiren ülkeler olmuştur. 1995'te Avusturya yanı sıra İsveç ve Finlandiya gibi iki Baltık ülkesi ile Topluluk 375 milyon nüfusa sahip olan 15 üyeli büyük bir Pazar olmuştur. 1990 yılında Maastricht Anlaşması ile ekonomik birlik siyasi birliğe doğru ilerlenmiştir (Dartan vd. 2002: 20).

Avrupa ekonomilerinin dünya ekonomisinde daha etkili olduğunu gösteren önemli politikalardan biri 1979 yılında Avrupa Para Sistemi ile sabit döviz kurlarının uygulanmaya başlamasıdır. Önceleri Avrupa Topluluğu olarak anılan birlik 1981

yılında Yunanistan, 1986 yılında İspanya ve Portekiz’le daha da genişlemiştir. Yapısal programlar adı altında uygulamalarla ülkelerin Avrupa Topluluğu yeni üyeliklerle, önceki üyeler arasındaki ekonomik farklılıkları azaltmayı amaçlamıştır. Bu yıllardan sonra AT’nin uluslararası arenada etkinliğinin artmaya başladığı da söylenilebilir. Örneğin 1975, 1979, 1984 ve 1989 yıllarında Afrika, Karayipler ve Pasifik (AKP) ülkeleriyle dört Lome Sözleşmesi imzalanmıştır (Erol, 2006: 62).

22 Haziran 1993 tarihinde Kopenhag’da gerçekleştirilen zirve sonucunda Doğu Avrupa ülkelerinin birliğe katılmasına karar verilmiştir. Birliğe dâhil olacak ülkelerin karşılaması gereken kriterler arasında siyasi, ekonomik ve topluluk mevzuatının benimsenmesi bulunmaktadır. Piyasa güçleri ile rekabet baskısına karşı koyabilecek şekilde işleyen bir pazar ekonomisine sahip olmak Ekonomik kriterler içerisinde ön plana çıkmaktadır. Demokrasi, insan hakları, azınlık hakları ve hukukun üstünlüğü ve bu kıstasları ön planda tutan kurumların varlığı ise Siyasi kriterlerin muhteviyatını içermektedir. Siyasal, ekonomik kriterlerin yerine getirilmesi ve parasal birliğin şartlarına uyulması ise Topluluk mevzuatı bünyesindedir (Erol, 2006: 63).

“Aday Ülke” statüsündeki Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Estonya, Letonya, Litvanya, Malta, Kıbrıs Rum Kesimi, Bulgaristan, Romanya ve Türkiye arasından son üç ülke dışındaki ülkeler 2001 yılı ilerleme raporunda Avrupa Parlamento seçimine kadar üyeliğe alınabilmek için yukarıda belirtilen kriterleri gerçekleştirmeliydiler. Nitekim 2002 İlerleme Raporunda belirtilene göre bu ülkelerin 2004 yılında üye olması kesinlik kazanmıştır. Bulgaristan ve Romanya’nın ise en erken 2007’de üye olabileceği tahmin edilmekteydi (Dartan vd., 2002: 20). 2007 yılında da Bulgaristan ve Romanya birliğe dâhil olmuştur. Son olarak 2013 yılında Hırvatistan yedinci genişleme kapsamında birliğin 28. üyesi olmuştur.

Öte yandan, özellikle 1980’den sonra yeniden yapılanma sürecine giren Türkiye dış dünyaya kapılarını önceki döneme kıyasla daha çok açtığı belirtilebilir. Bu bağlamda Türkiye’nin bölgesel bütünleşme amacıyla Avrupa Birliği ile yakınlaşması gayet doğaldır. 1996 yılında Gümrük Birliği yürürlüğüyle entegrasyonel bu girişim yeni bir boyut kazanmıştır. Tam üye olmaksızın Gümrük Birliğine dâhil olunması

beklenen ekonomik yararın sağlanıp sağlanmadığı konusunda sorgulamaları beraberinde getirdiği bir gerçektir. Avrupa Birliği'nin Gümrük Birliğine girilmeden önce taahhüdü olan mali yardımların yerine getirilmemesi de bir diğer eleştiri konusu olmuştur. Birliğin Türkiye'ye katkısı ise Avrupa Birliği ile olan ticaret hacminin görece artış göstermesi ve tam üyelik sürecinin başlaması açısından bir artı teşkil etmesidir (Erol, 2006: 143).

Şekil 5: Avrupa Birliği Ülkeleri: 2015 Yılı Haritası

Kaynak: <http://www.avrupa.info.tr/tr/avrupa-birligi/ab-nedir/ueye-uelkeler.html> adresinden alındı.
Erişim Tarihi: 18.09.2014.

Avrupa bütünleşmesinde rol oynayan kurum ve kuruluşların teklifinden tam anlamıyla ifade edilemez. Örneğin, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımını içeren Schengen anlaşması kapsamında anlaşmaya dâhil olan ülkelerin tamamı birlik üyesi ülkeler değildir. Ya da entegrasyonun son aşaması olan parasal birlik kapsamında Euro

para birimini üye olan her ülkenin kullandığı da söylenemez. Yine Gümrük Birliğine üye olan ancak Birliğe dahil olmayan (Türkiye örneğinde olduğu gibi) ülkeler de entegrasyon aşamalarının her ülke için aynı aşamada olmadığını bir kanıttır. İşte bu yüzden Ülke bayrakları ile ülkelerin Entegrasyonun hangi aşamalarında olduğu gösteren şema durumun algılanması için oldukça önem arz eder.

Tezimizin konusu gereği Ekonomik Entegrasyonun ekonomi üzerine etkilerinin ne boyutta olduğunu saptamak bir gerekliliktir. Araştırmamızın kapsamının kısıtlamak adına Ticaret teorisi temeline dayanarak Avrupa Kıtasındaki Entegrasyonun Bölge içi ticareti ne ölçüde etkilediğini mercek altına almak önem arz eden bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, (Erol, 2006: 63)'un yapmış olduğu çıkarıma göre Bloklaşma sonunda AB içi ticaret artış göstermiştir. AB dışındaki ülkelerle yapılan ticaret ise oran olarak azalmıştır. Ona göre AB büyük ölçüde kendi kendine yeten bir kuruluştur. Bu çıkarımı bölge içi ticaretin toplam grup ihracatına oranındaki artış tarafından değerlendiren Erol 1980-1997-1998-1999 yılları arasında Birlik içi ticaret payının sırasıyla %58,1, %61, %62, %63 şeklinde artış gösterdiğini belirtmiştir. İthalat rakamlarını da inceleyen yazar 1980'de %55,9 olan payın 1999'da %65'e çıktığını belirtmiştir. Ancak önemli olan AB içi ticaretin, AB dışı ticarete göre oran olarak artması olduğundan bu bloklaşmanın ticaret yaratıcı etkiden olumlu anlamda faydalandığını öne sürmüştür (Erol, 2006: 63). Öte yandan Erol'un analiz yıllarının 2000'li yıllara kadar yapılmış olması siyasi nitelikteki son iki genişlemenin etkisini ölçümleme açısından eleştirilebilecek bir olgudur.

3.2.2. Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Kronolojik Gelişim

1959 yılında genç AET ile yakın iş birliği içinde olmak isteyen ilk ülkelerden biri Türkiye olmuştur.

Bu işbirliği Ankara Anlaşması olarak bilinen bir "ortaklık anlaşması" çerçevesinde şekillenmiştir. 12 Eylül 1963 yılında gerçekleşen bu anlaşma ile planlanan en önemli husus Türkiye'nin AET ülkeleri ile kısıtlama olmaksızın mal ve

tarımsal ürün ticareti yapabilmesine imkân veren bir “Gümrük Birliği'nin” oluşturulması olmuştur.

“Türkiye ve AET ülkelerindeki yaşam standartlarının hızlandırılmış ekonomik gelişme, ticaretin düzenli genişlemesi Türkiye ekonomisi ile topluluk ekonomisi arasındaki farklılıkların giderilmesi sayesinde iyileştirilmesini sürekli kılmak” Ankara Anlaşmasının temel amacı olmuştur.

Bu bağlamda 2000’li yıllara kadar kronolojik olarak süreç şu şekilde ilerlemiştir⁵: 11 Eylül 1959’da Avrupa Ekonomik Topluluğu Bakanlar Konseyi Ankara ve Atina’nın kısmi⁶ üyeliğini kabul etti. 12 Eylül 1963 tarihinde ise Ankara Anlaşması imzalanmıştır. Türkiye’nin Avrupa Ekonomik Topluluğuna tam üyeliği üç aşamadan biri olan Gümrük Birliği’ne dâhil olmakla güvence altına alındı. İlk finansal protokol de imza altına alınmıştır. 1 Aralık 1964’te Ankara Anlaşması yürürlüğe girmiştir. 13 Kasım 1970’de Topluluk ve Türkiye arasında ek protokol imzalandı. İki taraf arasında Gümrük Birliği’nin detaylarını içeren protokoldür. 26 Ekim 1970’de İlk Gümrük İşbirliği Komitesi toplantısı gerçekleşmiştir. 23 Kasım 1970 tarihinde Brüksel’de Ek Protokol ve İkinci Finansal Protokol imzalanmıştır. 1 Ocak 1973 yılında ise Türkiye Büyük Millet Meclisi Ek Protokolü onamıştır. Temmuz 1971 protokol yürürlüğe girmiştir. 1982 yılının Ocak ayında Avrupa Topluluğu Ankara Anlaşmasının durdurulmasını kararlaştırdı. Böylece resmi olarak politik ilişkileri dondurdu.

12 Eylül 1980 tarihinde Türkiye’de Askeri Darbe gerçekleşti. Avrupa Parlamentosu Ortak Parlamenton Komisyonunun Avrupa kanadını Türkiye’de genel seçimler yapılana ve meclis kurulana kadar yenilememeye karar verdi. 1986 yılının Eylül ayında ise, Türkiye ve Avrupa Ekonomik Topluluk Konseyi iki ülke ilişkilerini yenilemek için bir araya geldi. Eylül ayı boyunca toplantıda Türkiye yeni fasılların açılması ve ikili ilişkilerin tam üyelik için uzun-beklenen başvuru yapma niyetinde olduğunu gösterdi. 14 Nisan 1987 tarihinde Türkiye Avrupa Ekonomik Topluluğa tam üyelik için başvuru yaptı. Topluluk Üye Devletlerinin Dış İşleri Bakanları başvurunun

⁵ Kronolojik sürecin hazırlanmasında Erdemli’nin çalışmasından (2003) yararlanılmıştır.

⁶ Associate Membership: Tam ortak olmayıp normal üyelerin bazı yükümlülüklerini kabul ederek tam üyeliğin bazı avantajlarından faydalanan kısmi üye.

Komisyonla uyum içerisinde rutin prosedüründe işlemesi gerektiğine karar verdiler. 18 Aralık 1989’de Avrupa Komisyonu Türkiye ve diğer potansiyel üyelerin genişleme talebini 1992 tek piyasanın hayata geçirilmesi şartıyla gerçekleştirebileceği vurgusunu yaptı. Buna ek olarak yapılan detaylı analize göre Türkiye’nin Avrupa Komisyonu AB ülkelerinin kalkınma seviyeleri ile kıyaslandığında 1980 sonrası ekonomik ve sosyal kalkınma ve yeniden yapılanma ve dışa açılmaya yönelik önemli gelişime rağmen uçuşunun devam ettiğine değinildi. AB Komisyonu ayrıca Gümrük Birliği ile ilgili bütünleşmenin tam anlamıyla gerçekleşmesinin Komisyona Türkiye ile tek piyasa olmak için daha yakın girişimlerin yapılabilmesi fırsatı vereceği belirtildi. 30 Eylül 1991 yılı Avrupa Ekonomik Topluluğu-Türkiye Konseyi Brüksel’de toplandı. Toplantıda alınan kararlar Türk ve Avrupa Konseyi yetkililerince oluşturulacak “Değerlendirme Komitesi” nin ticaret ve ekonomik ilişkilerle ilgili detaylı çalışma yapması yönünde gerçekleşti. 31 Aralık 1995 tarihinde Avrupa Topluluğu ve Türkiye Resmi Gümrük Birliği’ne giriş yaptılar. Bu durum üçüncü aşama olan Gümrük Birliği sonrası Avrupa Topluluğu’nun ilk işlevsel entegrasyonu oldu.

1 Ocak 1996 tarihinde Avrupa Topluluğu ve Türkiye arasındaki Gümrük Birliği yürürlüğe girdi, hayata geçirildi. Böylece Avrupa Birliği ve üye olmayan bir ülke ile yakın ekonomik ve politik ilişki ortaya çıkarılmış oldu. Gümrük Birliği ile birlikte taraflar arasındaki ticaret üzerindeki tarife ve miktar kısıtlamalarının kaldırılması ile ilgili adım atılmış oldu. Üçüncü ülkelere karşı ithalatta Ortak Dışsal Tarife uygulamasına geçildi. Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun politikaları ile ilgili iç piyasayı ilgilendiren hemen hemen her alanda uyumlaştırmalar yapılmaya başlandı. 13, 14 Temmuz 1996’da Dublin zirvesi gerçekleşti. Avrupa Konseyi Türkiye’yi Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararları ile uyumlu olacak şekilde Kıbrıs sorununun çözümünü etkileyecek şekilde katılım göstermesi için ikaz etti. Konsey ayrıca İnsan Haklarının en yüksek standartlarda gözetilmesi gerekliliğine vurgu yaptı. 12, 13 Aralık 1997’de Luxemburg Zirvesi yapıldı. Avrupa Konseyi Türkiye’yi Ankara’nın tam üyelik talebini reddedecek biçimde resmi adaylar listesinden çıkarmıştır. Yine 1997 yılı Aralık ayında Türkiye Avrupa Birliği’nin Luxemburg Bildirisinden sonra ikili ilişkileri kısmen dondurarak tepkisini göstermiştir. Buna ek olarak, Türkiye Cumhuriyeti hükümeti Kuzey Kıbrıs ile Güney Rum Hükümetinin

birleşme planları ile ilgili Avrupa Birliği'nin girişimlerinin daha da öteye gitmesi gerektiğini vurgulamıştır.

10, 11 Aralık 1999'da Helsinki Zirvesi yapılmıştır. Avrupa Konseyi Türkiye'yi "Aday Ülke" statüsünde tanımaya karar vermiştir. Konsey inşa edilen Avrupa stratejisinde Türkiye diğer tüm adayların olduğu gibi reformların desteklenmesi ve uyumlaştırılması konularında tam üyelik öncesi gereken desteği görecektir. 4 Aralık 2000'de Konsey Genel İşleri Türkiye'nin üyeliğe dâhil olması ile ilgili düzenlemelerin ana çerçevesini kabul etmiştir. 7, 9 Aralıkta ise Nice Zirvesi yapılmıştır. Avrupa Konseyi, Türkiye için katılım öncesi stratejinin uygulanmasında kaydedilen ilerlemeyi memnuniyetle karşıladı ancak Türkiye'ye Katılım Ortaklığı dayandırılan, müktesebatın benimsenmesine yönelik bir program teklif etti.

8 Mart 2001'de AB Bakanlar Konseyi, Türkiye'nin üyelik kriterlerini karşılamasını için gerekli kısa-orta vadeli önlemleri ortaya koyan, AB-Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi'ni onayladı. 19 Mart 2001'de AB müktesebatının benimsenmesi için ulusal program Türk hükümetince kabul edildi. Türkiye için ilk defa geniş çapta kabul edilen reformlar Türkiye yasamasının ve Avrupa Birliği müktesebatı uyumlaştırması bünyesinde ekonomik ve politika ile ilgili hemen hemen tüm alanlarda Türkiye'nin uyum isteği içerisinde olduğunu gösteren çerçeve programdır. 3 Ekim 2001 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Avrupa Birliği üyeliği çerçevesinde Kopenhag Politik Kriterlerine uyum sağlamak için Anayasa'da 34 madde değişikliği yaptı. Diğer değişiklikler arasında idam cezasının kısmî kaldırılması ve Kamusal alanda Türkçe dışındaki dillerin konuşulabilmesi de mevcuttur. 14, 15 Aralık 2001 tarihinde ise Laeken zirvesi gerçekleşmiştir. Avrupa Konseyi, Türkiye'nin anayasasını son değişiklik ile özellikle katılım için kurulan siyasi kriterlere uyum yönünde ilerlediğini belirtmiştir. 2002 yılının Ocak ve Mart aylarında Türkiye Büyük Millet Meclisi konuşma ve basın özgürlüğü, derneklerin aktivitesi, siyasi partilerin kapatılması ve işkencenin önlenmesine yönelik yasaları ve ceza kanununu meclisten geçirmiştir.

21, 22 Haziran 2002 tarihlerinde gerçekleşen Sevilla Zirvesinde 25. Avrupa Konseyi, Türkiye'de uygulamaya konulan reformları memnurlukla karşılamaktadır. Konsey, Türkiye'nin Katılım Ortaklığı belgesinde belirtilen öncelikleri yerine getirme

yönünde sarf ettiği gayretleri teşvik etmekte ve tümüyle desteklemektedir. Gerekli siyasi ve ekonomik reformların uygulanması, Türkiye'nin katılım olasılığını diğer aday ülkelere uygulanan ilke ve kriterlerle uyumlu bir şekilde yakınlaştıracaktır. Kopenhag'da, Türkiye'nin adaylığıyla ilgili müteakip aşama hakkında, Sevilla ve Kopenhag Zirveleri arasındaki dönemde kaydedilecek gelişmeler ışığında ve Ekim 2002'de Komisyon tarafından sunulacak İlerleme Raporu temelinde, yeni kararlar alınabilecektir.

3 Ağustos 2002 tarihinde Türk Parlamentosu Avrupa Birliği Uyum yasasını meclisten geçirmiştir. Adalet Bakanlığı'nca son şekli verilen ve yasalarda değişiklik yapan teklif İnsan hakları alanı başta olmak üzere 15 yasadaki değişikliğe neden olmuştur. Reform sayılabilecek değişiklik arasında ölüm cezasının kaldırılması, Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında kullandığı farklı dillerde yayın yapabilme imkânı ve azınlıkların dillerinin eğitim koşullarının artırılmasını öngörmektedir. Son değişim çabaları Avrupa Konseyince ve onun Kopenhag Kriterleri çerçevesinde alınmış olan olumlu kararlar olarak algılanmıştır.

12 ve 13 Aralık 2002 tarihlerinde ise gerçekleşen Kopenhag Zirvesi ile Avrupa Birliği'nin 15 lideri Avrupa Birliği'nin Doğu Avrupa ülkelerinden 10 ülkenin daha Birliğe dâhil edilerek genişlemesini ele almışlardır. Fakat Türkiye'nin talebini reddetmişlerdir. Birlik Liderleri ancak Aralık 2004'te Türkiye'nin adaylık talebini yineleyebileceğine karar vermişlerdir.

Yukarıdaki süreçten de anlaşıldığı gibi Türkiye perspektifinden bakıldığında, Birliğe üye olmak adına oldukça önemli reformlar gerçekleştirilmekten geri durulmamıştır. 1996 yılından bu yana Gümrük Birliği'ne dâhil olan bir ülkenin uzun süreli aday statüsünde bekletilmesi son dönemde İlişkileri donma noktasına getirmiştir.

Tablo 16: 2000’li Yıllarda AB - Türkiye İlişkilerinde Anahtar Kilometre Taşları

17 Aralık 2004	Avrupa Konseyi 17 Aralık'ta Türkiye ile üyelik görüşmelerini başlatmaya karar verdi.
3 Ekim 2005	Türkiye'nin AB'ye katılım müzakereleri başladı.
Ekim, 2005	Müktesebatla uyumun analitik incelemesi olan “Tarama Süreci” 35 başlık altında başladı.
Aralık, 2005	Konsey Türkiye için yeni katılım ortaklığı belgesini kabul etti.
Kasım 2007	Avrupa Komisyonu Türkiye ile katılım müzakereleri hakkında Konsey'e ilerleme raporunu sundu.
2008	Avrupa Komisyonu Kasım ayında Türkiye'nin AB'ye katılımı ile ilgili yıllık ilerleme raporunu yayınladı.

Kaynak: European Union, *AB ve Türkiye*, Tarihçe: <http://www.avrupa.info.tr/tr/ab-ve-turkiye.html> adresinden alındı. Erişim Tarihi: 27.08.2014.

Bilindiği gibi, 2013 yılında Hırvatistan’ın üyeliğe dâhil olması ile birliğe üye sayısı 28’e çıkmıştır. Sovyet Sonrası bağımsızlıklarını kazanan ve “Geçiş Ekonomisi” kapsamında değerlendirilen Doğu Bloku ülkelerin 2000’lerde Birliğe katılmasına karşın, Türkiye’nin uzun süre “aday ülke” statüsünde bekletilmesi iki taraf açısından da gelişimin seyri açısından eleştirilebilir bir olgudur. Öte yandan Avrupa Birliği Entegrasyonunda son aşama niteliğindeki parasal ve mali birliğin tam anlamıyla oluşturulamaması ve Küresel kriz ile birliğin yara alması, Birlik içerisinde Aşırı sağ sayılabilecek ideolojik görüşün yükselişe geçmesi gibi önemli faktörler Türkiye gibi önemli bir potansiyele sahip bir ülkenin b planı niteliğinde farklı bir entegrasyona sıcak bakmasını olağan hâle getiren sebeplerdendir.

Karlık’a göre Gümrük birliği ile AB malları Türkiye’de serbest dolaşımda iken, ayrıca AB vatandaşları kolaylıkla Türkiye vizesi alırken, Türk vatandaşlarına AB mevzuatından doğan haklarını vermemek kabul edilemez bir durumdur. 53 yıldır devam eden bu mutsuz ve gönülsüz ilişkiye bir nokta konmasının zamanı gelmiş ve geçmiştir. Çünkü Türkiye’nin AB’ye ortak üyelik için yaptığı başvurusunun (31.07.1959) üzerinden 54 yıl geçmiştir. 14 Nisan 1987 tarihinde o dönemki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu’na üyelik başvurusu üzerinden ise 26 yıl geçmiştir. Gümrük birliğinin gerçekleşmesinin (31.12.1995) üzerinden ise 17 yıl geçmiştir. Türkiye’nin adaylık statüsü kazanmasının (12.12.1999) üzerinden 14, müzakerelerin

başlamasının (3 Ekim 2005) üzerinden ise 8 yıl geçmiştir. 3 Ekim 2005 tarihinde başlayan AB ile olan katılım müzakerelerinde bir arpa boyu yol alınamaması, 35 başlıktan sadece 13 başlığın açılıp, sadece birinin geçici kapatılması, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile Fransa'nın toplamda 13 başlığı dondurması, Türkiye'nin AB üyesi olma hayaline son vermiştir. Türkiye AB üyesi olmasa bile, Batı dünyası ile ilişkilerini devam ettirmek zorundadır. Bunun bir alternatifi yoktur. Türkiye için zaman zaman "Batıya giden gemide Doğuya koşan ülke" benzetmesi de yapılmıştır ama bunun doğru olmadığı Türkiye'nin üye olduğu Avrupalı ve Batılı ekonomik, askeri ve siyasi kuruluşlar tarafından ispatlanmıştır. Türkiye hariç hiçbir Müslüman ülke Avrupa Birliği dışında tüm Avrupalı kuruluşlara üye değildir. Bu sebeple, Batı dünyası ile ilişkileri koparmadan AB ile olan ilişkileri yeniden düzenleme zamanı gelmiştir (Karluk, 2014).

3.2.3. İslam İşbirliği Örgütü

Çok geniş bir coğrafyaya dağılmış olan İslam Coğrafyasının hâkimiyet sahasını coğrafi olarak Bengal Körfezi'nden Cebel-i Tarık'a, Orta Asya steplerinden Kuzey Afrika'ya kadar uzanan geniş bir alan olarak tanımlamak uygun olacaktır. Bölge insanlık tarihinin inşa edildiği bölge olarak da ifade edilebilir. Medeniyetlerin bölgede yükselişi ve çöküşünü gözlemek yazılı kaynaklarda mümkündür. O halde İslam dünyasını sadece coğrafi olarak geniş bir alana hükmetmiş olarak değil; aynı zamanda tarihi, kültürel bir medeniyet olarak da derin bağları olan bir topluluk olduğu çıkarımı yapılabilir. Bölgedeki İslam ülkeleri sadece ekonomik zenginliklerin değil, tarih ve medeniyet zenginliklerinin de sahibidirler (Ertürk, 1993: 247).

İslam İşbirliği Örgütü (OIC) (*Önceki adıyla İslam Konferansı Örgütü-İKT*) Birleşmiş Milletler 'den sonra hükümetler-arası oluşturulan organizasyonlar arasında en geniş ikinci kuruluştur. Organizasyona dört kıtaya yayılmış 57 üye devlet üyedir. Organizasyon Müslüman dünyanın bir araya getirici sesi olarak görev yapmaktadır. Uluslararası barış ve uyum içerisinde dünya üzerindeki diğer insanlarla Müslüman çevrenin bir arada yaşamasını güvence altına almak, Müslümanların çıkarları doğrultusunda çalışmak örgütün öncelikleri arasındadır. Miladi takvime göre 25 Eylül

1969 tarihinde Mescidi Aksa'nın Kudüs tarafından işgal edilmesi üzerine Fas Krallığı'nda Rabat'ta tarihi bir zirve ile kurulmuştur (Organization of Islamic Cooperation, 2014).

24 ülkenin katılımı ile gerçekleştirilen zirve ile teşkilatın temelleri oluşturulmuştur (Ertürk, 1993: 258-263).

1970 yılında Dış İşleri Bakanlığı İslami Konferansı (Islamic Conference of Foreign Minister-ICFM) Cidde'de toplanmıştır. Toplantıda kalıcı olacak şekilde örgütün Genel Sekreterliğinin kurulmasına karar verilmiştir. İyad Ameen Madani Genel Sekreterlik görevinin Ocak 2014'ten bu yana yürütmektedir. 10. Genel Sekreterdir (Organization of Islamic Cooperation, 2014).

İslam İşbirliği Örgütü'nün Anayasası olarak kabul edilen (Charter) metin İkinci İslam Dışişleri Bakanları Konferansınca 1971 yılında taslak olarak oluşturulmuştur. 1972 yılında üçüncü kez toplanan Dış İşleri Bakanları metni onaylamışlardır. İçerik bakımından Anayasada Birleşmiş Milletler Anayasasına ve insan haklarına saygı çerçevesinde İslami dayanışmanın önemine vurgu yapılmıştır. 1 Şubat 1974 yılında Anayasa Birleşmiş Milletlerce de tescil edilmiştir (Örnek ve Taş, 2013: 340).

Türkiye İslam İşbirliği Örgütü'nün ana sözleşmesini onaylamamış fakat üye devlet statüsünde örgüte üyeliğini devam ettirmektedir. Üyelikten kaynaklanan yükümlülükler örgüte ve üyesi bulunan diğer yan kuruluşların bütçelerine katılım payları nizam içerisinde düzenli olarak yerine getirilmektedir. Türkiye'nin örgütte Dış İşleri Bakanı seviyesinde ilk temsili 1975 yılında 6. Dış İşleri Bakanları Konferansında olmuştur. Devlet Başkanı düzeyindeki ilk katılım ise 1984 yılında 4. İslam Zirvesi'nde Kazablanka'da gerçekleşmiştir (Örnek ve Taş, 2013: 345).

Anayasa çerçevesinde 11. İslami Zirvesi 13-14 Mart 2008 tarihlerinde düzenlenmiştir. Zirvenin gündemini üye ülkeler arasında işbirliğini ve ortak çıkarları ortaya konulan amaçlar ve prensipler bünyesinde kuvvetlendirmek oluşturmuştur. 40 yılı aşkın sürede üyelerin sayısı kurucu 25 üyeden 57 devlete çıkan örgüt dünyadaki 1,5 milyar Müslüman'ın Ümmet anlayışı içerisinde tek biçimde aktif biçimde temsil edilmesini temel amaç edinmiştir. Birleşmiş Milletler ve diğer hükümetler arası örgütlerle danışma ve işbirliği ilişkileri olan örgüt, Müslümanların haklarını koruma

almayı hayati amaç edinmiştir. Üye devletlerarası oluşturulan düzenlemelerde ortaya çıkabilecek sorunlar ve çatışmaların üzerine çalışma yapan örgüt İslam ve Müslümanları gerçek değerlerini güvence altına alan bir misyonu üstlenmektedir. Yanlış algılamaların ortadan kaldırılması için çeşitli adımlar atan örgüt bildirimlerinde Müslümanlara karşı yapılan ayrımcılığın ortadan kaldırılmasının en güçlü savunucusudur (Organization of Islamic Cooperation, 2014).

İslam İşbirliği Örgütü'nün üye devletleri XXI. yüzyılda birçok sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu sorunlara karşı ortaya çıkarılacak çözümlere ilişkin toplantı 3. Olağanüstü İslam Zirvesi 2005'te Mekke'de düzenlenmiştir. Organizasyon Bilim, Teknoloji, Eğitim, Ticaretin artırılması için İnsan Haklarının Müslüman dünyasında iyi yönetişimini vurgulamaktadır. Bu bağlamda İslam'ın sıkı sıkıya koruma altına aldığı çocuk, kadın, yaşlı hakları ile ailevi değerlerin de önemini altı çizilen "On Yıllık Aksiyon Planında" üye devletlerarasında ortak hareket etmenin, modernizasyonun, hemen hemen her alandaki geniş reformların önemine vurgu yapılmıştır (Organization of Islamic Cooperation, 2014).

Organizasyon Anayasası'nda (Charter) sayılan amaçlar arasında;

- Üye devletler arasında birlik ve beraberliği artırmak,
- Üye devletlerin kanuni hak ve genel çıkarlarını koruma altına almak, muhafaza etmek; bu çerçevede İslam dünyasının uluslararası toplumda karşı karşıya kaldığı konularla ilgili üye devletlerarasında ortak politika yürütmek, koordinasyonu sağlamak ve tek politika ortaya koymaya çalışmak
- Her bir üye ülkenin iç işleri ile ilgili hükümlerine hakkına saygı duymak, müdahaleden tenzih olmak, ülkelerin bölgesel bütünleşme ve bağımsızlıklarını ilgilendiren kararlarına karşı tarafsız/yansız duruş sergilemek
- Üye devletlerin ortak çıkarları çerçevesinde küresel politika geliştirmek, ekonomik ve sosyal karar alma girişimlerine aktif katılım sağlamak
- Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Hukuk çerçevesinde insan haklarını savunan girişimlerde bulunmak,

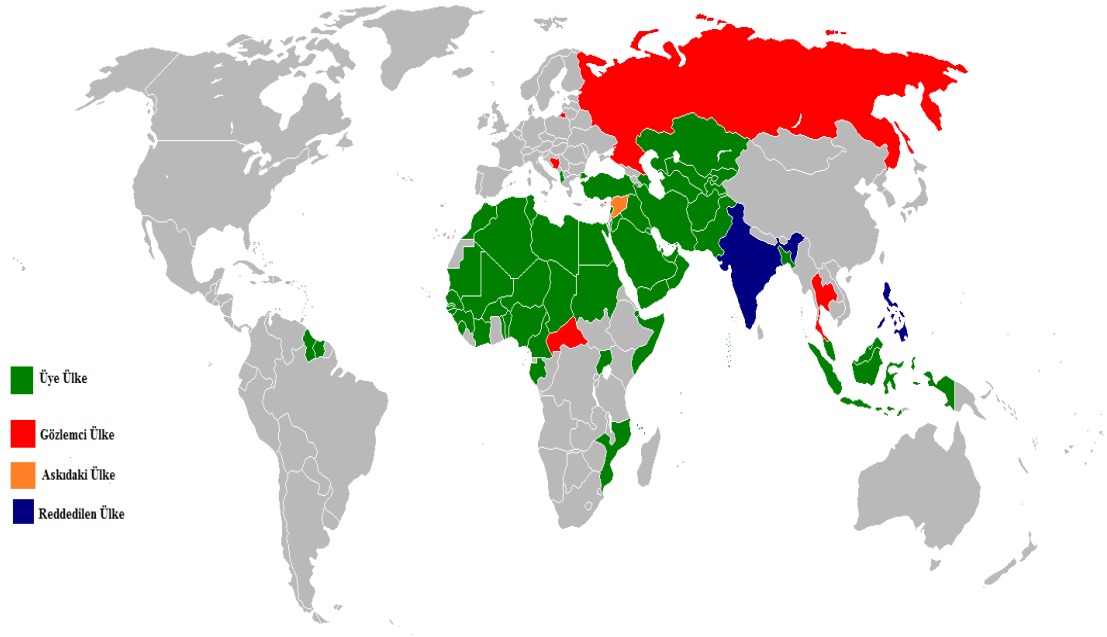
- İslam-içi ekonomik ve ticari işbirliğini kuvvetlendirmek, bu çerçevede ekonomik entegrasyon kurmak için İslami Ortak Pazarının kurulmasına liderlik üstlenmek
- Üye devletler içerisinde ekonomik refah ve insani gelişme sağlanması açısından kapsamlı ve kalıcı çaba ortaya koymak
- Medeniyetler ve dinler arası diyalogu teşvik etmek ve böylece İslam'ın gerçek resmini korumak ve savunmak, İslamiyet'i karalamayla mücadele etmek,
- Üye devletler arasında bilim ve teknolojinin artırılması ve gelişimini sağlamak ve bu çerçevede işbirliğini ve araştırmayı teşvik etmek

Bu hedeflere ulaşılması için üye devletler başkaları yanı sıra aşağıdaki prensiplerle birlikte hareket etmelidir.

- Her üye devlet Birleşmiş Milletler Anayasasına, amaç ve prensiplerine bağlıdır.
- Ham ve yükümlülükler açısından üye devletler bağımsız, hükümlan ve eşittir.
- Üye devletler arasındaki anlaşmazlıklar barışçıl yollarla çözüme kavuşturulmalıdır. İkili ilişkilerinde güç kullanımı ya da tehdidinden uzak durulmalıdır.
- Üye devletler ulusal ve uluslararası seviyede iyi yönetim, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlükler ve hukukun egemenliği korunmalı ve teşvik edilmelidir.

Organizasyon şu yetkili organlardan oluşmaktadır.

İslami zirve, krallar, devlet başkanları ve üye devletlerin hükümetlerince oluşturulur. Organizasyonun en yüksek otoritesini içerir.

Şekil 6: İslam İşbirliği Örgütü Ülkeleri Üyelik Statüleri

Kaynak: Organization of Islamic Cooperation, *About OIC*, Organization of Islamic Cooperation: http://www.oic-oci.org/oicv2/page/?p_id=52&p_ref=26&lan=en adresinden alındı, Erişim Tarihi: 11.08.2014.

2014 yılı itibariyle İslam İşbirliği Örgütü üyelik durumu yukarıdaki gibidir. İslam İşbirliği Teşkilatı'nın başlıca organları şunlardır;

- Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (COMCEC-İSEDAK)
- Bilimsel ve Teknolojik İşbirliği Daimi Komitesi (COMSTECH)
- Enformasyon ve Kültürel İşler Daimi Komitesi (COMIAC)
- Daimi Mali Komite
- Kudüs Komitesi
- Ekonomik, Kültürel ve Sosyal Sorunlar İslami Komitesi

Kuruluşundan bugüne kadar İslam İşbirliği Örgütü'nün Genel Sekreterliğini yürütmüş olan kişilere ait tablo ise aşağıdadır.

İslam coğrafyası (Ertürk, 1993)'e göre oldukça zengindir. Ancak maalesef bu zenginliklerden yeterince istifade edilememektedir. Bunun iki farklı açıdan incelendiğinde anlaşılması mümkün olacaktır. Bu açılardan birincisi, bugünkü İslam dünyasında yaşanan dağılımı'nın önemli ölçüde gün yüzüne çıkmasıdır. İkincisi ise

iktisadi kaynak zenginliğine paralel teşkil etmeyecek bir gelişmişlik düzeyinin ortaya çıkmamasıdır (Ertürk, 1993: 247).

Ayrıca yazara göre İslam ülkelerinin ekonomik anlamda oluşturduğu işbirliğini tarihsel olarak dört ana aşamada sınıflandırmak mümkündür. Bunlar (Ertürk, 1993: 258);

- Osmanlı ve Manda Dönemi
- II. Dünya Savaşı Yılları
- 1970'lere Uzanan Bağımsızlık Yılları
- 1970'lerden Sonraki Süreç

İlk dönem süresince ülkeler arasında mal dolaşımı serbestti. İmparatorluk dışına tek biçim bir advolarem tarife uygulanmaktaydı. Sınırlamaların olmamasına rağmen ticaret bu ülkeler arasında üç sebepten gelişmemiştir. Bunlar; taşıma zorlukları, üretim yetersizliği ve Arap ekonomilerinin parasal ekonomi görünümünden uzak olmasıdır. Üstelik Gümrük Birliği'nin fiili durumu, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde ürünlerin dolaşımını teşvik etmekten daha çok, İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Avrupalı güçlerin ticaretini kolaylaştırmaktaydı. Tek biçim tarife uygulaması 1930 yılına kadar devam etmiştir. (Ertürk, 1993: 258).

3.2.4. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı

Türkiye, İran ve Pakistan üçgeninde kurulan Bölgesel Kalkınma İşbirliği Örgütü (RCD-The Regional Cooperation for Development), 1964 yılında "Bölge içi ticaretin hızlandırılması ve daha hızlı endüstrileşme için ortak amaç içeren tesislerin kurulması" amacını taşımaktaydı. 1977 yılında temelleri İzmir Antlaşması ile oluşturulan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı 1985 yılında Bölgesel Kalkınma İşbirliği Örgütü'nün bir uzantısı olarak kurulmuş, 1991 yılında ise tam anlamıyla faal hâle gelebilmiştir (Tekeli ve Acartürk, 2013: 503).

Temelini 1955'te kurulan CENTO (Merkezi Anlaşma Örgütü) teşkil eden Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO); 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasını Asya'da yeni ekonomik fırsatların çıkması olarak yorumlanmıştır. ECO bu önemli tarihsel

gelişmeden kendini soyutlamamıştır. Yeni bağımsız Müslüman ve Türk halklara sahip bu ülkeleri de birliğine dâhil etmek için uğraşı sarf etmiştir (Dikkaya, 2003: 143).

1992 yılında organizasyona Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan dâhil olmuştur (Economic Cooperation Organization, 2013: 5)

Ayrıca 1992-2004 yılları arasında “Kıbrıs Müslüman Türk Toplumu” adıyla Kuzey Kıbrıs Ekonomik İşbirliği Örgütü bünyesindeki bazı komite çalışmalarına katılmıştır. 2004 yılı zirvesi sonrası Kuzey Kıbrıs çalışmalarına Kıbrıs Türk Devleti olarak katılmıştır (Erol, 2006: 153).

Şekil 7: Ekonomik İşbirliği Örgütü Üyeleri Genel Görünüm

Kaynak: Economic Research Institute, Perspectives of Intra-Regional Trade in ECO Countries. Astana: Ministry of Economy and Budget Planning of Republic of Kazakhstan JSC, 2013, s. 9.

Ekonomik İşbirliği Örgütü batı Asya ve Orta Asya üzerindeki 10 ülkeden oluşmaktadır. Bu ülkeler Afganistan, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan ve Özbekistan'dır. Dünya toplam arazisinin %5,3'üne tekabül eden birlik 2011 yılı verilerine göre 433 milyon nüfusu

barındırmaktadır. Yine aynı yıl verisine göre dünya toplam nüfusunun %6,2'si bu coğrafyada ikamet etmektedir. Ekonomik İşbirliği Örgütü üye ülkelerinin Dünya ekonomisine olan katkısı 2011 verilerine göre %2,7 olarak tahmin edilmektedir (Economic Cooperation Organization, 2014: 9).

Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün en temel amacı üye ülkeleri arasında sürdürülebilir ekonomik kalkınma koşullarını sağlamak bulunmaktadır. Bu kapsamda üye ülkeler arası ticareti teşvik etmek, ticari engellerin ortadan kaldırılmasını sağlamak örgüt görevleri arasındadır. Yine organizasyonun bölge üye ülkelerinin istenilir büyüme rakamlarına ulaşması, Dünya ticaretinde önemli yere sahip olan ülke ekonomileriyle entegrasyonun sağlanması bir diğer önemli görevidir (Economic Cooperation Organization, 2014: 9).

ECO örgütünün başlıca amaçlar aşağıdaki maddeler halinde özetlenebilir (Economic Cooperation Organization, 2013: 6-7) :

- Ticareti teşvik edici politikalarla sürdürülebilir ekonomik gelişmeyi sağlamak için üye ülkeler arasında ticaret engellerinin kaldırılması
- Dünya ticareti içerisinde ECO Bölgesinin önemli bir role sahip olması amacı ile küresel ekonomi içinde bütünleşmesini sağlamak.
- Ulaşım ve iletişim altyapısının üye ülke ve diğer ülkelerle geliştirilmesi.
- Ekonomik serbestinin sağlanması,
- Özelleştirmenin gerçekleştirilmesi
- Organizasyon bölgesindeki doğal kaynakların kullanımını ve üye ülkeler arasında mobilizasyonunu/taşınırılığını artırmak.
- Bölgedeki mevcut tarımsal ve endüstriyel potansiyeli etkin olarak kullanmak,
- Bölgesel işbirliğiyle çevre dengesi ve çevrenin korunması,
- ECO bölgesinde var olan tarihi ve kültürel bağların güçlendirilmesi
- Uluslararası ve Bölgesel örgütlerle ortaklaşa işbirliğinin geliştirilmesi.

Tablo 17, Ekonomik İşbirliği Örgütü Üye ülkelerinin 2000'li yıllardaki nüfus gelişimi hakkında genel fikir verebilir. Buna göre Pakistan birliğin nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. Türkiye ve İran diğer iki önemli nüfusa sahip ülkelerdir.

Tablo 17 - Ekonomik İşbirliği Örgütü Ülkeleri Nüfus Gelişimi (2001-2011)

Ülke (Milyon)	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Afganistan	26,7	27,5	28,3	29,1	29,9	30,8	31,6	32,5	33,4	34,4	35,3
Azerbaycan	8,1	8,2	8,2	8,3	8,4	8,5	8,6	8,8	8,9	9,1	9,2
İran	66,3	67,2	68,1	68,9	69,7	70,6	71,4	72,3	73,1	74,0	74,8
Kazakistan	14,9	14,9	14,9	15,0	15,1	15,3	15,5	15,7	16,1	16,3	16,6
Kırgızistan	4,9	5,0	5,0	5,1	5,2	5,2	5,3	5,3	5,4	5,4	5,5
Pakistan	147,6	150,4	153,1	155,9	158,6	161,5	164,4	167,4	170,5	173,6	176,7
Tacikistan	6,2	6,3	6,3	6,4	6,5	6,5	6,6	6,7	6,8	6,9	7,0
Türkiye	64,5	65,4	66,3	67,2	68,1	69,1	70,0	70,9	71,8	72,8	73,6
Türkmenistan	4,6	4,6	4,6	4,7	4,7	4,8	4,9	4,9	5,0	5,0	5,1
Özbekistan	25,0	25,3	25,6	25,9	26,2	26,5	26,9	27,3	27,8	28,6	29,3
ECO Bölgesi	368,8	374,7	380,5	386,4	392,5	398,7	405,2	411,8	418,9	426,0	433,2

Kaynak: Economic Research Institute, *Perspectives of Intra-Regional Trade in Eco Countries*. Astana: Ministry of Economy and Budget Planning of Republic of Kazakhstan JSC, 2013, s.3. ve Dünya Bankası verileri Sitesinden derlenmiştir.

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Dikkaya'ya göre (2003: 96) gelişmekte olan ülkelerin kurdukları entegrasyon hareketleri arasında kıyaslandığında görece daha az gelişmiş olan örgütlerden birisidir. Batı Avrupa'da ortaya çıkan bölgeselleşme hareketlerine paralel biçimde ortaya çıkan organizasyon 1980'li yıllarda İran'da yaşanan devrim sebebiyle durağan seyir izlemiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte bölge coğrafyasındaki İslam Ülkeleri Asya'da ortaya çıkan bu yeni fırsatı kullanabilmek adına bağımsızlığını kazanmış yeni Türk Müslüman halklara sahip ülkelerinde organizasyona eklenmesi için yoğun çaba sarf edilmiştir. Bu bağlamda Ekonomik İşbirliği Örgütü hem klasik bir bütünleşme özelliğini bünyesinde barındırmakta, hem de içerisinde Arap ülkesi bulunmamakla birlikte dinsel öncelik içeren bir hareket olduğu söylenebilir. Özellikle Gürcistan ve Ermenistan'ın organizasyon içerisinde yer bulamaması da bu tezi güçlendirmektedir.

Ekonomik İşbirliği Örgütü Üye Ülkelerinin Makroekonomik göstergeleri de üye ülkeler ve entegrasyonel oluşum açısından bize önemli bilgiler verebilir. Üye ülkelerin ürettiği hâsıla karşılaştırmasında ilk üç sırayı Türkiye, İran ve Pakistan almaktadır. Son dönemde Kazakistan ve Azerbaycan'ın hasılları geçiş ekonomileri

sınıflandırması göz önünde bulundurulduğunda da önemli seviyelerde seyretmektedir. Büyüme rakamlarına bakacak olursak Türkmenistan'ın başı çektiğini görebiliriz. Özbekistan, Türkiye ve Kazakistan diğer üç yüksek büyüme oranlarına sahip ülkelerdir. Öte yandan hasılanın istihdam yaratabilme imkânın kabaca görülebileceği İşsizlik oranlarında başta İran %15,1'lik oranla oldukça kötü görünüm sergilemektedir. Ancak gelişmekte olan ülkeler açısından %10 seviyesindeki İşsizlik oranları makul karşılanabildiğinden kırmızı hat üzerinden diğer ülke olan Türkiye dışında bu göstergenin kötü seyretmediği ifade edilebilir.

Tablo 18: Ekonomik İşbirliği Örgütü Üyeleri Makro Ekonomik Göstergeler

(2011 Yılı)	Afganistan	Azerbaycan	İran	Kazakistan	Kırgızistan	Pakistan	Tacikistan	Türkiye	Özbekistan	Türkmenistan
GSMH (Milyar \$)	18,2	62,3	482,4	178,3	5,9	210,6	6,5	778,1	45,4	25,7
GSMH % Büyüme	5,7	0,1	2,0	7,5	5,7	2,4	7,4	8,5	8,3	14,7
İşsizlik	Veri Yok	6,0	15,1	5,4	7,9	6,0	Veri Yok	9,9	0,2	Veri Yok
Enflasyon	7,8	5,6	19,6	7,4	5,7	13,3	9,3	10,4	5,3	13,3
Yatırımların GSMH'ya Oranı (%)	22,6	21,6	43,1	32,0	24,4	13,4	17,4	22,4	30,9	Veri Yok
İhracat (Milyar \$)	0,3	26,5	102,1	59,6	2	25,3	0,9	134,9	5,2	6,9
İthalat (Milyar \$)	9,6	9,7	54,1	25,3	4,3	43,6	3,5	240,8	8,4	5,9

Kaynak: Economic Research Institute, *Perspectives of Intra-Regional Trade in Eco Countries*. Astana: Ministry of Economy and Budget Planning of Republic of Kazakhstan JSC, 2013, s.39-40.

ECO ülkeleri arasında Bölge içi ticaret 2013 yılı raporunda yer alan 2011 yılı Makroekonomik tabloda enflasyon değerleri kıyaslamasında İran'ın %19,6 ile enflasyonist baskı içerisinde olduğu söylenebilir. Bu ülkeyi Pakistan ve Türkmenistan %13,3 ile takip etmektedir. Türkiye ise %10 bandında iki haneli enflasyona maruz kalan ülkeler arasında seyreden bir diğer ülkedir. Yatırımların GSMH'ye oranı ülkelerin hâsıla kaleminde sermayelerine yapılan ek katkıyı gözlemlemek açısından

önemli bir gösterge olarak karşımıza çıkan bir göstergedir. %40'larla en yüksek orana sahip olan İran bu verisi ile dikkat çeken bir durumdadır. Kazakistan ve Özbekistan da %30 seviyesi ile diğer önemli yatırım kalemine sahip iki ülkedir. Öte yandan ülkelerin dışa açıklığı açısından fikir verebilecek önemli bir ölçüt olan dış ticaret verileri de ülkelerin yorumlanması açısından önemli bir analiz kalemidir. ECO ülkelerinin genel anlamda (Türkiye hariç) ithalat miktarlarının oldukça düşük olduğu gözlemlenebilir. Bu açıdan ülkelerin ekonomik açıklık seviyelerinin düşük olduğu savunulabilir. Ayrıca İhracat hacmi açısından 100 milyar \$'ı geçen yalnızca iki ülke bulunmaktadır. Bunlar Türkiye ve İran'dır. Bu bağlamda bölge içi ticaretin de etkin olarak ülkeler arasında yapılmadığı öngörüsünde bulunulabilir.

Tablo 19: Ekonomik İşbirliği Örgütü Üyeleri'nin DTÖ ile olan Bağlantı Durumları (Eylül 2013'e göre)

Ülke	Üye (Katılım Tarihi)	Gözlemci	Diğer
Afganistan		*	
Azerbaycan		*	
İran		*	
Kazakistan		*	
Kırgız Cumhuriyeti	20 Aralık 1998		
Pakistan	1 Ocak 1995		
Tacikistan	2 Mart 2013		
Türkiye	26 Mart 1995		
Türkmenistan			Ne Üye ne de Gözlemci
Özbekistan		*	

Kaynak: Economic Cooperation Organization, *Eco Statistical Report 2014: "Eco Trade"*. EcoSecretariat, Directorate for Project, Economic Research and Statistic, 2014, s.11. www.ecosecretariat.org adresinden alındı. Erişim Tarihi: 08.09.2014.

Yerçekimi modeli ile (Krugman & Obstfeld, 2009: 13) deneysel analizler yapmıştır. Bu çalışma sonucuna göre ülke ekonomisinin büyüklüğü ile ithalatı ve ihracatının hacmi arasında güçlü bağıntı olduğuna dair ilişki göz önünde bulundurulduğunda, ECO ülkelerinin dış ticaret rakamları tablonun bölge içi ya da dışı ticaret açısından çok da iç açıcı durumda olmadığını gösterir niteliktedir.

Dünya ekonomisine entegrasyon açısından önemli olan bir diğer önemli faktör ülkelerin uluslar üstü kurum ve kuruluşlara olan üyelikleridir. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) raporuna göre DTÖ Anlaşmasına dâhil olan 4 Ekonomik İşbirliği Örgütü üye ülkesi bulunmaktadır. Eylül-2013 itibariyle Afganistan, Azerbaycan, İran, Kazakistan gözlemci üye statüsünde olup, Kırgız Cumhuriyeti, Pakistan, Tacikistan ve Türkiye Dünya Ticaret Örgütü anlaşmasını imzalamıştır.

Öte yandan Ekonomik İşbirliği Örgütü kapsama alanında bölgesel entegrasyon amacı ile yapılmış temel anlaşmaları ve nihai sonuca eriştikleri tarihleri vurgulamak yerinde olacaktır. Bunlar: (Economic Research Institute, 2013: 38)

- *Ekonomik İşbirliği Örgütü*, 1985 yılı İran, Pakistan, Türkiye. 1992 yılı: Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan.
- *Dünya Ticaret Örgütü (WTO)*. 1995 yılı, 159 üye içerisinde; 1995 yılı: Pakistan, Türkiye. 1998 yılı: Kırgızistan. 2013 yılı: Tacikistan.
- *EurAsEC*. 2001 yılı: Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Tacikistan.
- *CEZ*. 2012 yılı: Belarus, Kazakistan, Rusya.
- *SAARC*. 1985 yılı: Bangladeş, Bütan, Maldivler, Nepal, Pakistan, Hindistan, Sri Lanka. 2007 yılı: Afganistan
- *ESCAP*. 1947 yılı: 48 üye içerisinde: Afganistan, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan, Özbekistan
- *Türkiye'nin Bölgesel Ticaret Anlaşması ve Avrupa Serbest Ticaret Organizasyonu (EFTA)*.

Aşağıdaki tablo ise ECO ülkelerin en büyük 5 ticaret ortağını analiz yapmamız için oldukça önemli bir tablodur.

Tablo 20: Ekonomik İşbirliği Örgütü Üye Ülkeler ve 5 Büyük Ticaret Ortakları

(2012 Yılı İhracat ve İthalatı)				
Ülke	İhracat		İthalat	
	Ülke	%	Ülke	%
Afganistan	1. Pakistan	47,0	1. Pakistan	14,2
	2. Hindistan	16,3	2. Çin	11,5
	3. İran	6,2	3. Japonya	9,7
	4. Çin	1,1	4. İran	8,0
	5. Suudi Arabistan	0,4	5. AB	4,7
Azerbaycan	1. AB	47,0	1. AB	27,7
	2. Hindistan	7,9	2. Türkiye	15,8
	3. Endonezya	7,4	3. Rusya Federasyonu	14,3
	4. İsrail	7,0	4. ABD	7,4
	5. ABD	6,7	5. Çin	6,6
İran	1. Çin Tapei	46,8	1. Birleşik Arap Em.	26,6
	2. Çin	4,0	2. AB	18,8
	3. Irak	3,5	3. Çin	10,3
	4. Birleşik Arap Emir.	3,3	4. Kore Cum.	6,6
	5. Hindistan	2,0	5. Türkiye	4,5
Kazakistan	1. AB	50,2	1. Rusya Fed.	38,4
	2. Çin	17,9	2. Çin	16,8
	3. Rusya Federasyonu	7,3	3. AB	16,8
	4. İsviçre	5,4	4. Ukrayna	6,6
	5. Türkiye	3,5	5. ABD	4,8
Kırgız Cumhuriyeti	1. İsviçre	32,6	1. Rusya Fed.	33,2
	2. Kazakistan	24,1	2. Çin	22,5
	3. Rusya Federasyonu	13,0	3. AB	10,3
	4. Özbekistan	11,3	4. Kazakistan	9,7
	5. Çin	3,6	5. ABD	4,7
Pakistan	1. AB	21,5	1. Birleşik Arap Em.	16,5
	2. ABD	14,9	2. Çin	15,3
	3. Birleşik Arap Emir.	11,7	3. AB	10,2
	4. Çin	10,6	4. Suudi Arabistan	9,8
	5. Afganistan	8,5	5. Kuveyt	9,2
Tacikistan	Veri Yok		Veri Yok	
Türkiye	1. AB	39,4	1. AB	36,9
	2. Irak	7,1	2. Rusya Federasyonu	11,2
	3. İran	6,5	3. Çin	9,0
	4. Birleşik Arap Emir.	5,3	4. ABD	6,0
	5. Rusya Federasyonu	4,4	5. İran	5,0
Türkmenistan	Veri Yok		Veri Yok	
Özbekistan	Veri Yok		Veri Yok	

Kaynak: Economic Cooperation Organization, *Eco Statistical Report 2014: "Eco Trade"*. EcoSecretariat, Directorate for Project, Economic Research and Statistics, 2014, s.49. www.ecosecretariat.org adresinden alındı. E. T. 08.09.2014

XXI. yy. başında Ekonomik İşbirliği Örgütü ile ilgili (Sandalcılar, 1999)'ın ulaştığı sonuçlar arasında başlıca;

- Bölgesel Kalkınma İşbirliği Örgütü'nün (RCD) Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne (ECO) dönüşümünde entegrasyon hareketinin boyutu küçültülmüştür. İlk bölgede bir serbest ticaret bölgesi kurmayı hedeflenmekte iken, Ekonomik İşbirliği Örgütü bölgede bir tercihli tarifeler sistemi geliştirmeyi hedef almıştır.
- Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün yeni üyelerle yoluna devam etmesi organizasyonu bütünleşme açısından gerek yüzölçümü, gerekse nüfus göz önünde bulundurulduğunda yeterli büyüklüğe ulaştırmıştır.
- Organizasyonu yeni üyelerin dâhil olmasına rağmen henüz tam anlamıyla koordine şekilde çalıştığı söylenemez.
- ECO, uluslararası bir ekonomik teşkilatına bulunması gereken tüm organlara sahiptir. Ancak bölgedeki itilafları çözümlenecek bir ECO Adalet Divanı yoktur.
- Organizasyon bütçesi bölgede etkili ve geniş kapsamlı araştırmalar yapılabilmesi için yeterli büyüklükte değildir.
- Kurucu üç üye arasında imzalanan ECO Tercihli Tarifeler Protokolü çok az mal listesinde ve %10 oranında gümrük indirimini amaçlamaktadır. Her üye ülkenin tek taraflı olarak elinde protokolün feshi veya askıya alınması hakkı bulunmaktadır.

Öte yandan XXI. yüzyılın ilk on yılında Ekonomik İşbirliği Örgütü üyelerinin 90'lı yıllar sonrası geçiş sürecinde güçlenerek durgunluktan çıktığı, üye ülke ekonomilerinin iyileşme eğiliminde olduğu söylenebilir. Bölgedeki neredeyse tüm ülke ekonomilerinde iyi büyüme rakamları gözlemlenmektedir. Örnek vermek gerekirse Türkmenistan için ortalama büyüme rakamı yıllık bazda %10'ları aşmış, Türkiye ve Özbekistan için bu durum %8'lerde seyretmiştir. Böylece ülkelerin iç talebine paralel biçimde ithal ürünlere olan talep önemli ölçüde gelişim kaydetmiştir (Economic Research Institute, 2013: 39).

ECO bölgesinde ekonomik entegrasyonu olumsuz yönde etkileyen politik, ekonomik ve sosyal sorunların en önemli sebepleri (Sandalcılar, 1999)'a göre şunlardır:

- Bölgede ekonomik istikrarsızlığa ek olarak önemli ölçüde siyasal istikrarsızlık mevcuttur. Uluslararası sistemin İran'ı dışlaması, İç savaşta olan Afganistan, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki sorunlar, Yeniden yapılanma sürecindeki eski Doğu Bloğu ülkeleri ve o ülkelerdeki meydana gelen geçiş problemleri ve Ekonomik İşbirliği Örgütü üyesi ülkelerdeki diğer iç sorunlar bölgede siyasal istikrarsızlığın başlıca nedenleridir.
- Bölgede özellikle de Yeni üye Türk Cumhuriyetleri'nde serbest rekabet piyasası tam olarak işlememektedir. Tam olarak gerçekleştirilemeyen Serbest piyasa ekonomisi ve fiyat mekanizması bir diğer sorundur.
- Bölgedeki Bankacılık ve sigortacılık faaliyetleri yeterli ölçüde değildir. Para ve para ile ilgili mekanizmalar oturmamıştır.
- Bölge yatırımları ulaştırma ve haberleşme ağının yeterli olmaması yüzünden az gerçekleşmektedir.
- Bürokrasinin yaygınlığı ve bazı hususlarda hukuki çerçevenin belirsiz olması, yatırım ortamını olumsuz etkilemektedir.
- Teknolojik alt yapı yeterli seviyede değildir.
- Sanayi sektörü eski teknoloji kullandığı için dünya piyasalarına talep ettiği üretimi yapmak oldukça zordur.
- Bölge üzerinde Türkiye, İran ve Pakistan'ın ülke gündemlerinde belirlediği ortak politikaları yoktur. Sorunlara her biri farklı açılardan yaklaşabilmektedir.
- Bölgede siyasi kararlar, ekonomik kararların önünde yer almaktadır.
- ECO ülkelerinde uygulanan ekonomik politikalar değişik alanlarda paralellik göstermemektedir.

3.2.5. Türkiye'nin Bölgesel Örgütlerle İlişkileri: Bir Karşılaştırma

Zbigniew Brezinsky'nin 21. Yüzyıl'ın Eşiğinde adlı kitap (Altın, 1998: 93)'ün yapmış olduğu tez çalışmasında incelenmiştir. Bu kitaptan alıntılanan temel mesaj şu yönde olmuştur. 21. yüzyılda dünyanın ağırlık merkezi Orta Asya, Ukrayna ve Türkiye'ye kayacaktır. Türkiye birinci derecede stratejik önem sırasını alacaktır. Çünkü bu ülke yörenin bütün boru hatlarının birleşeceği ve denize ulaşmak üzere

gececeği ülke olarak planlanmaktadır. Buna karşın Avrupa yaşlı nüfusu ve stratejik merkezin uzağındaki konumuyla dünyanın çevre yolu konumuna geçecektir. Çalışmada altı çizilen bir diğer husus ise Groham Fuller'in konu ile ilgili belirttiği bir ayrıntıdır. Fuller'e göre Türkiye, Avrupa ile yakın ilişkide olamayacaktır. Bu yüzden ülke Avrupa çevre yolu üzerinde veya dışında yeni olanakların arayışına girecektir. Bölgesel politikasını belirlemek için ise ABD'nin desteğine başvuracaktır. Fuller'in yaptığı en önemli sayılabilecek vurgu ise Türkiye'nin doğu ile batı arasında köprü rolünün uzun vadede geçerli olduğu söylenebilir.

Aşağıdaki tablo Türkiye için Bölgesel Entegrasyonların Dünya ölçeğinde büyüklüklerinin karşılaştırılabilmesi açısından oldukça önem arz etmektedir. Ayrıca yıllar içerisinde bu yüzdenin seyri de entegrasyonların Dünya hasılasına katkısının kıyaslanması açısından önem teşkil eder. Karadeniz'e kıyı ülkeler arasındaki entegrasyon olan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Dünya Hasılasının sadece %2'lik payına sahip olması sebebiyle ekonomik ve politik bir aktör olarak politik arenada yüksek söz hakkına sahip olması beklenilmez. Ekonomik İşbirliği Örgütü ve Avrasya Ekonomik Topluluğu da %1'lerde seyreden bir payla yine mal ve hizmet üretiminde yüksek paylara sahip değildir. Çarpıcı olan şey ise Avrupa Birliği'nin yıllar içerisinde doğu Avrupa ülkelerini de katarak genişlemesi ve derinleşmesine rağmen, özellikle 2008 krizi sonrası GSMH üretiminin Dünya hasılasına oranla payının %27-30'lardan %13'lere düşmesidir. İslam İşbirliği Örgütü de %5'lerdeki hâsıla üretiminin küresel kriz sonrası %4'lere düştüğü gözlenmektedir. Bu bağlamda Makroekonomik anlamda bölge coğrafyasında hâsıla üretiminin genel olarak düştüğü gözlemlenebilir ve iddia edilebilir. Ayrıca Yükselen ekonomi ülkelerinin (Çin, Hindistan gibi) bu düşüşte payı olduğu iddia edilebilir.

Tablo 21: Bazı Bölgesel Entegrasyonların Dünya GSMH Payları (2001-2010)

Yıllar	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü	Ekonomik İşbirliği Örgütü	Avrasya Ekonomik İÖ	Avrupa Birliği	İslam İşbirliği Örgütü
2001	2,24	1,21	1,11	27,72	4,57
2002	2,49	1,41	1,21	29,08	4,92
2003	2,81	1,48	1,34	31,52	4,99
2004	3,23	1,61	1,63	32,33	5,26
2005	3,69	1,79	1,95	31,24	5,78
2006	4,14	1,92	2,34	30,72	6,31
2007	4,69	2,11	2,72	31,55	6,62
2008	2,67	1,22	1,53	14,94	3,78
2009	2,22	1,17	1,21	14,12	3,63
2010	2,35	1,26	1,35	12,91	3,92

Kaynak: United Nations University&Institute for Comparative Regional Integration Studies, *The Regional Integration Knowledge System*. Regional Arrangements, <http://www.cris.unu.edu> adresinden alınıp sitedeki istatistikler tarafımda birleştirilmiştir. Erişim Tarihi: 18.08.2014.

Makroekonomik olarak kıyas yapılabilmesi açısından oluşumların hangi ölçüde geniş ölçeğe sahip olduğu hakkında fikir vermesi açısından GSMH büyüklükleri incelenebilir. İlk ve en önemli girişim kabul edilen Avrupa Birliği'nin bu bağlamda en derin piyasa yapısına sahip olduğu ileri sürülebilir. İslam ülkeleri ürettikleri hâsıla bakımından AB'nin yalnızca ¼'ü durumundadırlar. Öte yandan 2000'li yılların başından itibaren izleyen on yıl içerisinde toplam hasılların yaklaşık olarak 5'e katladığı görülebilmektedir. Ancak Avrupa Birliği bu gelişim açısından yalnızca ikiye katlamış durumdadır. Bu bağlamda Avrupa Birliği'nin trendi ile kıyaslama yapıldığında diğer entegrasyonel girişimlerin hâsıla üretimi açısından ekstra potansiyel ifşa ettiği çıkarımı yapılabilir.

Bölge içi ticaret entegrasyonel oluşumlar bünyesindeki ticaret hacmi ve karşılıklı bağımlılık durumunun ne boyutta olduğunun tespiti açısından önemli bir göstergedir.

Tablo 22: Bölgesel İşbirliği Örgütleri Cari Fiyatlarla GSMH Büyüklükleri (2001-2010)

Yıllar	Cari Fiyatlarla GSMH (Milyar \$)				
	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü	Ekonomik İşbirliği Örgütü	Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü	Avrupa Birliği	İslam İşbirliği Örgütü
2001	689,97	374,73	343,73	8.549,99	1.410,82
2002	798,23	454,13	387,55	9.332,73	1.579,45
2003	1.013,87	535,28	483,62	11.378,19	1.802,39
2004	1.313,39	655,27	662,25	13.135,83	2.136,55
2005	1.618,96	783,76	856,49	13.701,48	2.537,16
2006	1.962,91	909,48	1.108,56	14.567,86	2.992,45
2007	2.493,81	1.119,54	1.445,98	16.776,62	3.520,16
2008	3.260,85	1.493,30	1.865,34	18.240,72	4.616,59
2009	2.569,68	1.357,38	1.396,24	16.318,40	4.198,39
2010	2.953,02	1.582,17	1.691,67	16.226,99	4.931,56

Kaynak: United Nations University&Institute for Comparative Regional Integration Studies, *The Regional Integration Knowledge System*, Regional Arrangements- <http://www.cris.unu.edu> adresinden alınıp sitedeki istatistikler tarafınca birleştirilmiştir. Erişim Tarihi: 18.08.2014.

Yukarıdaki tablo bölgesel işbirliği örgütlerinin GSMH büyüklüklerini göstermektedir.

Tablo 23: Bölgesel İşbirliği Örgütlerinde Kişi Başına Düşen GSMH (\$) (2001-2010)

Yıllar	Kişi Başına Düşen GSMH (\$)				
	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü	Ekonomik İşbirliği Örgütü	Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü	Avrupa Birliği	İslam İşbirliği Örgütü
2001	2.100,35	1.016,53	1.878,42	17.622,75	1.058,22
2002	2.432,10	1.213,01	2.124,49	19.168,34	1.162,13
2003	3.092,37	1.407,99	2.659,60	23.280,33	1.301,15
2004	4.010,21	1.697,11	3.653,37	26.777,45	1.513,52
2005	4.948,14	1.997,94	4.739,50	27.839,83	1.763,92
2006	6.004,62	2.280,99	6.152,63	29.520,69	2.042,08
2007	7.634,45	2.761,48	8.048,34	33.920,51	2.358,21
2008	10.071,06	3.653,61	10.340,35	36.592,12	3.072,80
2009	7.922,50	3.269,82	7.731,30	32.611,99	2.743,72
2010	9.088,79	3.752,39	9.356,97	32.318,84	3.164,78

Kaynak: United Nations University&Institute for Comparative Regional Integration Studies, *The Regional Integration Knowledge System*. Regional Arrangements- <http://www.cris.unu.edu> adresinden alınıp sitedeki istatistikler tarafınca birleştirilmiştir. Erişim Tarihi:18.08.2014

Bilindiği gibi kişi başına düşen milli gelir ortalama gelir düzeyi hakkında fikir verici bir kıstastır. Toplam hasılanın nüfusa bölünerek hesaplandığı bir ölçü yöntemidir. Entegrasyonlar açısından bu kıstasa göre nominal olarak yıllar itibariyle gelişime bakılacak olunursa entegrasyonel oluşumlar çerçevesinde bölgenin ortalama gelir seviyesindeki seyir gözlemlenebilir. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü üyesi ekonomik aktörlerin 2001’de 2.000\$ seviyesindeki kişi başına düşen geliri 2010 sonunda 9.000\$ seviyesine yükselmiştir. Bir bakıma yaklaşık olarak nominal olarak 5 kat artış göstermiştir. Ekonomik İşbirliği örgütünde bu sıçrama (bölgedeki istikrarsızlık gerekçe gösterilebilecek şekilde) yalnızca 3 kat artmıştır. 1.000\$ seviyelerinden 3.000\$ seviyelerine ulaşmıştır.

Bu çerçeveden bu entegrasyonun başarısı ekonomik gelişim açısından da gözlemlenebilir. Avrasya Ekonomik İşbirliği 2001’de 1.900\$’lardan 2010 yılı sonu yaklaşık 9.500\$ seviyelerine (5 kat artış) yükselerek önemli bir sıçrama göstermiştir. Avrupa Birliği’nin 17.000\$ seviyesi ise yalnızca 2 kat artışla 32.000\$ seviyesine yükselmiştir. Entegrasyona dahil olan düşük Buradan yine ülke potansiyel üretiminin verimlilik ve kapasite kullanımı açısından zirveye yakın olduğu çıkarımı da yapılabilir. İslam ülkeleri arasındaki entegrasyonun ortalama gelir seviyesindeki artışı da 10 yıl içerisinde yalnızca 3 kat olmuştur. Yani 1.000\$ seviyelerinden 3.000\$ seviyelerine ulaşılmıştır. Bu bağlamda Avrasya Birliği’nin özellikle gelişiminin birlik potansiyeli açısından çarpıcı olduğu ileri sürülebilir.

Tablo 24: Bölgesel İşbirliği Örgütlerinde Bölge İçi Ticaretin Toplam Ticarettaki Payı (2001-2010)

Yıllar	Bölge İçi Ticaret Oranı (0-100 aralığı) ⁷				
	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü	Ekonomik İşbirliği Örgütü	Avrasya Ekonomik İÖ	Avrupa Birliği	İslam İşbirliği Örgütü
2001	14,70	4,07	16,51	63,39	11,33
2002	14,29	4,07	15,30	64,15	11,08
2003	14,93	4,59	15,78	65,04	12,73
2004	15,95	4,38	16,43	64,85	11,71
2005	16,20	4,86	12,72	63,51	14,02
2006	16,13	5,28	8,99	62,93	13,47
2007	17,43	6,75	13,13	63,76	13,61
2008	16,97	6,69	12,50	62,46	13,59
2009	15,70	6,79	9,45	62,62	14,55
2010	16,79	7,16	6,21	60,84	16,44

Kaynak: United Nations University&Institutue for Comparative Regional Integration Studies, *The Regional Integration Knowledge System*. Regional Arrangements- <http://www.cris.unu.edu> adresinden alınıp sitedeki istatistikler tarafımca birleştirilmiştir. Erişim Tarihi: 18.08.2014.

Bölge içi ticaret entegrasyonlar arasındaki karşılıklı bağımlılığın ne aşamada olduğuna dair hazırlanan Bölge içi ticaret endeksi 0 ila 100 arasında bir rakamla belirtilmektedir. 100'e en yakın haliyle uygulamada 60 seviyelerinde seyreden Avrupa Birliği entegrasyonunun potansiyelini tamamladığı yorumu yapılabilir. Avrasya Ekonomik entegrasyonu içerisinde bölge içi ticaretin ise %16 seviyesinde olmasını, bu entegrasyonun yeni bir oluşum olması ve tam anlamıyla bütünleşmenin diğer olası Avrasya üye ülkelerini kapsamaması nedenleriyle sağlıklı bir sonuç ifade etmediği söylenebilir.

⁷ Bu gösterge bölge içi ticaretin toplam ticaret içerisindeki paya kıyasla ne derecede önemli olduğunu göstermektedir. Entegrasyon üyesi ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılığı ölçen bu gösterge uluslararası ticaret perspektifi üzerinden bölgesel anlaşmaların ne seviyede olduğunu kıyaslanması açısından fikir vermektedir.

SONUÇ

İktisadi kalkınma açısından uluslararası ticari ilişkilerin kurulması ve karşılıklı bağımlılık derinliğinin oluşturulması önem taşımaktadır. Çalışma kapsamında ekonomik entegrasyon teorileri temel alınarak bölgeselleşme dahilinde dış ticaret ilişkilerinin Türkiye ve Avrasya ülkeleri özelinde etkileri incelenmiştir.

Ayrıca, incelenen Avrasya ülkelerinin kendi aralarında yapmış oldukları dış ticaret hacmine bakıldığında, bu ülkelerin zaman içerisinde bölge içi ticaretinin oransal bazda beklentilerin aksine yükselen bir eğilim göstermediği de gözlenmektedir. Rusya'nın bu entegrasyon içerisindeki %90'lara varan kalıcı ekonomik payı da bu tezin en önemli göstergesidir. Avrasya ülkelerinin jeopolitik ve jeoekonomik değerleri gereği, küçük ve benzer ekonomik yapısal sorunlara sahip oldukları da vurgulanması gereken bir diğer husustur. Bu açıdan bu ülkelerin ne kadar yakın olursa olsunlar, kendi aralarında dış ticaret yaparak büyüyemeyecekleri ileri sürülebilir.

Öte yandan, Avrasyacılık fikrinin daha çok siyasal ve ideolojik anlam taşıdığı vurgulanmalıdır. Bu yaklaşımın en temel ve belirgin özelliğinin tek kutuplu Yeni Dünya Düzeninin kurulmasına yönelik küresel Avro-Atlantik hegemonyaya muhalefet özelliği taşıması da altı çizilmesi gereken bir diğer önemli noktadır. Dugin'e göre Yeni Avrasyacılık yaklaşımı tarihsel misyon fikri ile küresel anlamdaki Atlantizmin karşısındadır.

Bölgesindeki entegrasyonlar ile son süreçte siyasi anlamda çıkmaza giren Türkiye çok yönlü dış politika vizyonu kapsamında Avrasya Birliği oluşumuna kayıtsız kalmamalıdır. Türk Avrasyacılığı fikri kapsamında tarihsel köklere sahip olduğu bölge ülkeleri ile Türkiye, yeni İpek Yolu olarak nitelendirilebilecek coğrafyasındaki ekonomik oluşuma dâhil olması, Türkiye'nin çok yönlü ekonomi politikasına katkı sağlayabilir. Üyeliğe geçiş süresindeki stratejik ortaklık kapsamında Türkiye ile Rusya başta olmak üzere bölge ülkelerinin karşılıklı ticaret akımları güçlendirilebilir. Rusya'nın yakın çevre dış politikası kapsamında Sovyetler Birliği coğrafyasında yeniden inşa edilen bu girişime eklemleme ile gerçekleştirilecek olası entegrasyon üyeliği Türkiye'nin Orta Asya'ya açılan kapısı niteliği taşıyabilir. Ayrıca olası üyelik Rusya'nın Sovyetler Birliği'ni yeniden oluşturması yönündeki korkuları da gölgeleyecek niteliktedir.

Türkiye'nin Avrasya Birliği için jeo-stratejik önemine atfen denilebilir ki; Avrupa Birliği ülkeleri, endüstriyel üretim hacmi göz önüne alındığında, en önemli üretim girdisi olan soyut anlamda enerji, somut anlamda da doğalgaz tedariki noktasında, Rusya'nın tekelci politikalarının önüne set çekmek amacıyla geliştirilen alternatif Ukrayna-Gürcistan ve Türkiye koridorlarına yönelmişlerdir. Ukrayna-Gürcistan hattında baş gösteren diplomatik, siyasi ve askeri belirsizlikler sonrası ortaya çıkan karışıklıklar; gündemde tek alternatif olarak Türkiye'yi ön plana çıkarmaktadır. Bu krizi optimum düzeyde değerlendirmek isteyen Türkiye, gerek TANAP gerekse Türkmen gazının Batı'ya iletimi kapsamında Avrasya Birliği için kritik öneme sahiptir.

Öte yandan Rusya-Türkiye arasında stratejik ittifakı kuvvetlendirecek olan kuzey-güney enerji koridoru Mavi Akım, iki ülkenin uluslararası enerji piyasalarına koyduğu önemli bir enerji kartı olması yönüyle, muhtemel Avrasya Birliği üyeliği için de iki ülke açısından önem arz etmektedir. Avrupa Enerji güvenliği açısından Türkiye'nin jeostratejisi ölçüsünde Rusya'nın enerji transfer koridoru olması bir diğer önemli nokta olarak ileri sürülebilir. Türkiye Rusya ekonomik ilişkileri içerisinde enerji diplomasisi Avrasya Birliği entegrasyonuna Türkiye'nin dâhil olabilmesi için de önemli bir politika önerisi olarak ortaya konulabilir.

Türkiye'nin şimdiye kadar üyesi olduğu bölgesel ve uluslararası entegrasyonlar bağlamında Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün akim kalması da yine Avrasya Birliği'ni ön plana çıkaran bir diğer önemli faktördür. Pakistan, İran ve Türkiye'nin kurucusu oldukları bu oluşum, özellikle genişleme sonrası finansal destekten yoksun kalmış ve fikir ayrılıklarının ortaya çıkması sonucu, işlevsiz hale gelmiştir. Örgüt bağlamında ilişkiler donma noktasına gelmiştir. Bu yönüyle Avrasya Birliği misyonunun gelecek vaat etmesi sebebiyle Türkiye için bu oluşum stratejik önem arz etmektedir.

Avrupa Birliği üyelik müzakereleri sürecinde başarısız bir trend sergileyen Türkiye, her ne kadar Avrupa coğrafyası için önemli bir sayfa açacak nitelikte ekonomik kaynak barındırorsa da, süreç içerisinde Türkiye'nin taahhütlerini yerine getirme noktasında gevşek davranması ve ayrıca Avrupa Birliği ülkelerinin Türkiye'ye karşı takındığı tarafgir siyasi yaklaşımlar, bölgeselleşme politikaları ekseninde

Türkiye'yi alternatif arayışlar içine itmektir. Avrasya Birliği, bu virajda iyi değerlendirilebilecek bir entegrasyon olma özelliği taşımaktadır.

İslam İşbirliği Örgütü, her ne kadar Birleşmiş Milletler Örgütü gibi daha çok insani değerleri korumak ve geliştirmek amacıyla kurulmuş bir örgüt olsa da; İslam ülkelerini kapsayan nitelikte olması bu entegrasyonun kısıtlılığını göstermektedir. Bu haliyle İslam İşbirliği Örgütü hem örgüte üyelik başvuruları açısından hem de gayrimüslim nüfus barındıran ülkelerin başvurularının değerlendirilmesi konusunda açık bir hüküm olmaması sebebiyle, kapsayıcılığı konusunda tartışmalı bir noktada yer almaktadır. Dolayısı ile söz konusu örgütün hem Türkiye hem de diğer üye ülkeler perspektifinde, küresel veya bölgesel öneminden bahsetmek güçtür. Ekonomik dönüşüm ve entegrasyon girişimlerine kısıtlılığı kapsamında kapalı olan böyle bir örgüt karşısında Avrasya Birliği'nin gelecek projeksiyonu çok daha işlevseldir.

2008 Küresel Krizi ekseninde negatif yönlü bir harekete doğru seyrettiği ileri sürülebilen ABD ve AB'nin oluşturduğu 'Avro-Atlantikçi' politik ve ekonomik işbirliğinin zayıflama trendine girdiği çıkarılabilir. Enerji güvenliği anlamında Avrupa Birliği üye ülkelerinin ekonomik olarak dışa bağımlılığı ve en önemli arz kaynağı olan Rusya ile yaşadıkları arz güvenliği krizi de bu savı güçlendirmektedir. Ayrıca, özellikle son dönemde Avrupa Birliği entegrasyonunda olumsuz algılanabilecek ve Birliğin çözülmesine yönelik çıkarımlar olarak değerlendirilmeye uygun sorunların ortaya çıkması da tarihsel bir olgu olarak göze çarpmaktadır.

Türkiye'nin başta Avrupa Birliği ile olan ekonomik ve politik ilişkisine alternatif olmak ve çok yönlü dış politika kapsamında pragmatik bir yaklaşımla başta ekonomik çıkarlarını maksimize etme adına, Rusya'nın bölgesindeki ülkelerle bir araya gelerek oluşturmaya çalıştığı Avrasya Birliği'ne stratejik ortaklık ülkenin diplomatik hamlesi olarak bir gerekliliğidir.

Yukarıda bahsedilen sebepler yüzünden Avrasya Birliği oluşumunun önümüzdeki on yıllar boyunca dünya ekonomik gündemini taşıyacağı tahmin edilmektedir. Bu gerekçe kapsamında dahi Türkiye'nin kalkınma planları ve vizyonu dâhilinde bu entegrasyona katılması, uluslararası ekonomi politikası olarak göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Axline, A. W. "Underdevelopment, Dependence and Integration: The Politics Of Regionalism In The Third World", *Industrial Organization*, 31(1), 1977, s.83-105.
- Akkoyunlu-Wigley, A. Yeni Ekonomik Entegrasyon Teorisi. O. Küçükahmetoğlu, H. Çeştepe, ve Ş. Tüylüoğlu içinde, *Ekonomik Entegrasyon: Küresel ve Bölgesel Yaklaşım*, Bursa: Ekin Yayımevi, 2013, s. 119-140.
- Al Jazeera Turk, *Ermenistan, Avrasya Birliği'ne katıldı*. <http://www.aljazeera.com.tr/>: <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/ermenistan-avrasya-birligine-katildi> adresinden alındı. Erişim Tarihi 10.11.2014.
- Allen, R. "Review of The Theory of Economic Integration, By Bela Balassa". "Economic Development and Cultural Change", 11(4), 1963, s. 449-454.
- Allen, R. L. "Integration in Less Developed Areas", *Kyklos*, 1961, s. 315-336.
- Altın, H., Küreselleşme ve Bölgeselleşme Açısından Türkiye'nin Olanakları. *Yüksek Lisans Tezi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- Amirbek, A., Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya Yakın Çevre Politikalarının Karşılaştırılması: Orta Asya Örneği, *Doktora Tezi*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Andic, F., Andic, S., ve Dosser, D., *A Theory of Economic Integration for Developing Countries*. London: George Allen & Unwin Ltd., 1971.
- Auten, J. H. "Review of an Essay on Trade and Transformation, by S. B. Linder", *Southern Economic Journal*, 29(1), 1962, s. 53-54.
- Balassa, B., *The Theory of Economic Integration*, Illinois: Homewood, 1961.
- Balassa, B. *Economic Development and Integration*. Centro De Estudios Monetario Latinoamericanos, 1965.
- Balassa, B. "Trade Creation and Trade Division in the European Market", *The Economic Journal*, 77, 1966, s. 1-21.
- Balassa, B. ve Stoutjesdijk. "Economic Integration Among Developing Countries", *Journal of Common Market Studies*, 14(1), 1975, s. 37-55.
- Baldwin, R., Forslid, R., ve Haaland, J., *Investment Creation and Investment Diversion: Simulation Analysis Of The Single Market*. Cambridge, Massachusetts Avenue: National Bureau of Economic Research, 1995.
- Bhagwati, J. "Review of an Essay on Trade And Transformation, by s. B. Linder", *The Journal of Political Economy*, 70(5), 1962, s. 516-517.

- Bhagwati, J. "Trade-Diverting Customs Unions and Welfare-Improvement: a Clarification", *The Economic Journal*, 81(323), 1971, s. 580-587.
- Bhagwati, J. Regionalism and Multilateralism: an Overview. J. De Melo, & A. Panagariya içinde, *New Dimensions in Regional Integration*, Cambridge University Press, 1993.
- Bhagwati, J. ve Panagariya, A., "The Theory of Preferential Trade Agreements: Historical Evolution and Current Trends", *The American*, 86(2), 1996, s. 82-87.
- Bhambri, R. S. "Customs Unions and Underdeveloped Countries", *Economia Internazionale*, 5, 1962.
- Brada, J. C. ve Mendez, J. A. "An Estimate of The Dynamic Effects of Economic Integration", *The Review of Economics and Statistics*, 70(1), 1988, s.163-168.
- Brown, A. J. "Customs Unions vs. Economic Separatism in Developing Countries" *Yorkshire Bulletin*, 1961.
- Burfisher, M., Robinson, S., ve Thierfelder, K, *Regionalism: Old and New, Theory and Practice*, International Agricultural Trade Research Consortium (IATRC), Italy, 2003.
- Catudal, H. M., "Review of The Customs Union Issue, by Jacob Viner", *The American Journal of International Law*, 45(1), 1951, s. 209-211.
- Cheng, B., "Review of The Customs Union Issue, by Jacob Viner", *The Modern Law Review*, 15(1), 1952.
- Cheong, J. ve Wong, K.-Y., "Economic Integration, Trade Diversion and Welfare Change", Washington: University of Washington, 2007.
- Chou, Y.-M., "Economic Integration in Less Developed Countries: The Case of Small Countries", *Journal of Development Studies*, 3(4), 1967, s. 352-373.
- Clark, D. P. ve Stanley, D. L., "Determinants of Intra-industry Trade Between Developing Countries and The United States", *Journal of Economic Development*, 24(2), 1999, s. 79-95.
- Clausing, K. A., "Trade Creation and Trade Diversion in the Canada-United States Free Trade Agreement", *Canadian Journal of Economics*, 34, 2001, s. 678-696.
- Cooper, C. A. ve Massell, B. F., "A new look at customs union theory", *The Economic Journal*, 75(300), 1965a, s. 742-747.
- Cooper, C. A. ve Massell, B. F., "Toward a general theory of customs union for developing countries", *The Journal of Political Economy*, 73(5), 1965b, s. 461-476.

- Corden, W. M., "Economies of scale and customs union theory", *The Journal of Political Economy*, 80(3), 1972, s. 465-475.
- Dartan, M., Hatipoğlu, E. ve Dikkaya, M., *ECO Bölgesi: Uluslararası Aktörlerin Rolü ve Türkiye*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü, 2002.
- De Melo, J., & Panagariya, A., Introduction. Chapter 1, J. De Melo, & A. Panagariya içinde, *New Dimensions in Regional Integration*, Cambridge University Press, 1993.
- De Melo, J., Panagariya, A., & Rodrik, D., The New Regionalism: A Country Perspective. J. De Melo, & A. Panagariya içinde, *New Dimensions in Regional Integration*, Cambridge University Press, 1993.
- Dee, P. ve Gali, J., The Trade and Investment Effects of Preferential Trading Arrangements, *NBER*, 2003.
- Demas, W. G., "The Economics of Development in Small Countries with Special Reference to the Caribbean", Montreal: McGill University Press, 1965.
- Dhar, S. ve Panagariya, A., Is East Asia Less Open Than North America and The EEC? J. Piggott, & A. Woodland içinde, *International Trade Policy and the Pacific Rim*, London: Macmillan, 1999.
- Dikkaya, M., Bölgesel Bir İşbirliği Örneği Olarak Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO), *Doktora Tezi*, İstanbul, Türkiye: T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2003.
- Dikkaya, M., *Orta Asya ve Kafkasya Dönüşüm Süreci ve Uluslararası Ekonomi Politik*, İstanbul: Beta, 2009.
- Dunning, J. H. ve Robson, P., *Multinationals and European Community*, Oxford: Basil Blackwell, 1998.
- Economic Cooperation Organization, *ECO at a Glance*, 2013.
- Economic Cooperation Organization, *ECO Statistical Report 2013 ECO Population*, Astana: Economic Cooperation Organization, 2013.
- Economic Cooperation Organization, *Eco Statistical Report 2014: "Eco Trade"*. EcoSecreteriat, Directorate for Project, Economic Research and Statistics. 08 09, 2014 tarihinde www.ecosecretariat.org adresinden alındı. Erişim tarihi 08.09.2014.
- Economic Research Institute, *Perspectives of Intra-Regional Trade in ECO Countries*, Astana: Ministry of Economy and Budget Planning of Republic of Kazakhstan JSC, 2013.
- Egger, P. "An Econometric View of the Estimation of Gravity Models and the Calculation of Trade Potentials", *The World Economy*, 25, 2002, s. 297-312.

- El-Agra, A. M., *International Economic Integration*, London: Macmillan, 1988.
- Elkan, P. G., "Measuring the impact of economic integration among developing countries", *Journal of Common Market Studies*, 14(1), 1975, s. 56-68.
- Ellsworth, P. T., "Review of The Customs Union Issue, by Jacob Viner", *The Hispanic American Historical Review*, 31(3), 1951, s. 466-467.
- El-Naggar, S. "The Economic Union Between Developing Countries" (Arapça). *L'Egypte Contemporaine*, 1964, s.10.
- Erdemli, Ö., Chronology: Turkey's Relations with the EU, A. Çarkoğlu , & B. Rubin içinde, *Turkey and European Union Domestic Politics, Economic Integration and International Dynamics*, London: Frank Cass and Company Limited. 2003, s. 4-7.
- Erol, S., *Eski ve Yeni Bölgeselleşme Sürecinde Türkiye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Ertürk, E., *Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar (GATT, AT, ECO, KEİB, İKT)*, Bursa: Ezgi Kitabevi, 1993.
- Ethier, W., "The New Regionalism", *The Economic Journal*, 108(449), 1998, s. 1149-1161.
- EurAsEC, *EurAsEC Today*, Moscow: EurAsEC, <http://www.evrazes.com/i/data/item7618-1.pdf?> adresinden alındı, 2013. Erişim tarihi 01.01.2014.
- European Union, *AB ve Türkiye*, Tarihçe: <http://www.avrupa.info.tr/tr/ab-ve-turkiye.html> adresinden alındı, Erişim Tarihi: 14.09.2014.
- European Union, *AB'ye Üye Ülkeler*. EUROPA>Avrupa Birliği>AB Nedir>Üye Ülkeler: <http://www.avrupa.info.tr/tr/avrupa-birligi/ab-nedir/ueye-uelkeler.html> adresinden alındı, Erişim Tarihi: 14.09.2014.
- Fernandez, R., Returns to Regionalism: An Evaluation of Nontraditional Gains from Regional Trade Agreements, *World Bank Policy Research*, 1997.
- Frankel, J., Stein, E. ve Wei, S. "Trading Blocs and the Americas: the Natural and Unnatural and the Super-natural", *Journal of Development Economics*, 47, 1995, s. 61-95.
- Gehrels, F., "Custom Union from a Single-Country Viewpoint", *The Review of Economic Studies*, 1956-1957, s. 61-64.
- Goldstein, A., The New Regionalism in Sub-Saharan Africa: More than Meets the Eye?, *OECD Development Center policy*, 2002.
- Greenaway, D., "Multilateralism, Minilateralism and trade expansion", D. K. Das içinde, *Asian Exports*, Oxford: Oxford University Press, 2000.

- Greenaway, D. "Identifying the Gains from Pure Intra-Industry Exchange" *Journal of Economic Studies*, 9(3), 1981, s.40-54.
- Greenaway, D. ve Milner, C., "South-South Trade: Theory, Evidence and Policy", *The World Bank Research Observer*, 5(1), 1990, s. 47-68.
- Greenaway, D. ve Milner, C. "Regionalism and Gravity", *Scottish Journal of Political Economy*, 49(5), 2002, s. 574-585.
- Hansen, R. D. "Regional Integration: Reflections on a Decade of Theoretical Efforts", *World Politics*, 21(2), 1969, s. 242-271.
- Haokip, T., "Recent Trends in Regional Integration and the Indian Experience" *International Area Studies Review*, 15(4), 2012, s. 377-392.
- Hassan, M. K., "Is SAARC a Viable Economic Bloc? Evidence from Gravity Model" *Journal of Asian Economics*, 12, 2001, s. 263-290.
- Hasson, J. A. "Review of The Theory of Economic Integration, by Bela Balassa", *The Journal of Political Economy*, 70(6), 1962, s. 614-615.
- Hawtrey, R., "Review of The Theory of Customs Unions", *The Economic Journal*, 66(262), 1956, s. 337-339.
- Hay, G. A., "Review of The Theory of Customs Unions, by J. E. Meade" *The Journal of Political Economy*, 65(1), 1957, s. 85-86.
- Hazır, Ü. N. *Rus Düşünce Hayatında Neo-Avrasyacılık*. Bölge ve Güvenlik Araştırmalar Platformu: <http://www.bogap.org/rus-dusunce-hayatinda-neo-avrasyacilik/> adresinden alındı. Erişim Tarihi: 20.10.2014.
- Heimenz, U. ve Langhammer, R. J., *Regional Integration Among Developing Countries: Opportunities, Obstacles and Options*, Tubingen, Germany: Westview Press, 1990.
- Henderson, W. O., "Review of The Customs Union Issue, by Jacob Viner", *The Economic History Review*, 3(3), 1951, s. 398-400.
- Hillman, H. C. "Review of The Theory of Customs Unions, by J. E. Meade" *International Affairs*, 32(4), 1956.
- Hirschman, A., *A Bias for Hope: Essays on Development and Latin America*, New Haven and London: Yale University Press, 1971.
- Hosny, A., "Theories of Economic Integration: A Survey of the Economic and Political Literature", *International Journal of Economy, Management and Social Sciences*, 2(5), 2013, s. 133-155.
- Imlah, A. H., "Review of The Customs Union Issue, by Jacob Viner", *The Journal of Economic History*, 11(1), 1951.

- Inotai, A., *Regional Integration Among Developing Countries, Revisited*. Washington, D.C.: Policy, Research, and External Affairs, 1991.
- Inotai, A., "Interrelations Between Subregional Co-operation and EU Enlargement" S. Zecchini içinde, *Lessons from the Economic Transition: Central and Eastern Europe in the 1990s*. Massachusetts: Kluwer Academic Publishers, 1997.
- Johnson, H. G., "A Note on Welfare-Increasing Trade Diversion", *The Canadian Journal of Economics*, 8(1), 1975, s. 117-123.
- Jovanovic, M. N., *The Economics of International Integration*, Massachusetts, USA: Edward Elgar Publishing Inc., 2006.
- Kahnert, F., Richards, P., Stoutjesdijk, E., & Thomopoulos., P., (1969) "Economic integration among developing countries", Paris: Development Center of the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD).
- Kalotay, K., *Investment Creation and Diversion in an Integrating Europe*. Geneva: Switzerland: UNCTAD, 2007.
- Karluk, R., *Akademik Perspektif içinde 2013 Yılı İlerleme Raporu: Sonun Başlangıcı*: <http://akademikperspektif.com/2014/10/07/2013-yili-ilerleme-raporu-sonun-baslangici/> adresinden alındı, Erişim Tarihi 10.07.2014.
- Kemp, M. C., "Review of An Essay on Trade and Transformation, by S. B. Linder", *The Economic Journal*, 75(297), 1965, s. 200-201.
- Khazeh, K., & Clark, D. P., "A Case Study of Effects of Developing Country Integration on Trade Flows: The Andean Pact", *Journal of Latin American Studies*, 22(2), 1990, s. 317-330.
- Kitamura, H., "Economic Theory and the Economic Integration of Underdeveloped Regions", M. S. Wionczek içinde, *Latin American Economic Integration*, Newyork: Praeger, 1966.
- Koçyiğit, A., ve Sen, A., "The Extent of Intra-Industry Trade Between Turkey and the European Union: The Impact of Customs Union", *Journal of Economic and Social Research*, 9(2), 2007, s. 61-85.
- Krauss, M. B., "Recent Developments in Customs Union Theory: An Interpretive Survey", *Journal of Economic Literature*, 10(2), 1972, s. 413-436.
- Kravis, I. B., "Review of an Assay on Trade and Transformations by S. B. Linder", *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, 345, 1963, s. 184-185.
- Kreinin, M., "On the Dynamic Effects of a Customs Union", *The Journal of Political Economy*, 72(2), 1964, s.193-195.

- Kreps, T. J., "Review of The Customs Union Issue, by Jacob Viner", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 272, 1950, s. 207-208.
- Krishna, P., "Regionalism and Multilateralism: A Political Economy Approach" *Quarterly Journal of Economics*, 113, 1998, s. 227-251.
- Krugman, P. ve Obstfeld, M., *International Economics: Theory and Policy* (6. b.), New York: Addison Wesley, 2003.
- Krugman, P. ve Obstfeld, M. *International Economics Theory and Policy*, Boston: The Addison-Wesley Series in Economics, 2009.
- Küçükahmetoğlu, O., "Reel Entegrasyon Teorisi", O. Küçükahmetoğlu, H. Çeştepe, ve Ş. Tüylüoğlu içinde, *Ekonomik Entegrasyon*, Bursa: Ekin Yayınevi, s. 53-92, 2013.
- Lancaster, K., "Intra-industry trade under perfect monopolistic competition", *Journal of International Economics*, 10(2), 1980, s. 151-175.
- Lawrance, R. Z., *Regionalism, Multilateralism, and Deeper Integration*, Washington D.C. : Brooking Institution, 1996.
- Lawrence, R. Z., Preferential Trading Arrangements: The Traditional and the New. Chapter 2 in *Regional Partners in Global Markets: Limits*, *Center for Economic Policy Research (CEPR) and the Egyptian Center for Economic Studies (ECES)*, 1997.
- Libman, A., "Studies of Regional Integration in the CIS and in Central Asia: A Literature Survey". Saint-Petersburg: Eurasian Development Bank, Centre for Integration Studies, 2012.
- Linder, S. B., *An Essay on Trade and Transformation*, New York: John Wiley & Sons, 1961.
- Linder, S. B., "Customs Unions and Economic Development", M. S. Wionczek içinde, *Latin American Economic Integration*. Newyork: Praeger, 1966.
- Linn, J. F., & Tiokmin, D., *Economic Integration Of Eurasia: Opportunities and Challanges of Global Significance*. A. Aslund, & M. Dabrowski içinde, *Europe After Enlargement*, Cambridge University Press, 2005.
- Lipsey, R., "The Theory of Custom Unions: Trade Diversion and Welfare" *Economica*, 24, 1957, s. 40-46.
- Lipsey, R. G., "The Theory of Customs Unions: A General Survey", *The Economic Journal*, 70(279), 1960, s. 496-513.
- Lipsey, R. G.ve Lancaster, K. "The General Theory of Second Best", *The Review of Economic Studies*, 24(1), 1957, s.11-32.

- Lorenz, D., "Economic Geography and The Political Economy of Regionalization: The Example of Western Europe" *The American Economic Review*, 82(2), 1992, s. 84-87.
- Machlup, F., *A History of Thought on Economic Integration*. New York: Columbia University Press. 1977.
- Makower, H. ve Morton, G., "A Contribution Towards a Theory of Customs Union", *The Economic Journal*, 63(249), 1953, s. 33-49.
- Mansfield, E. D. ve Milner, H. V., "The New Wave of Regionalism", *International Organization*, 53(3), 1999, s. 589-627.
- Martin, K., "Review of The Customs Union Issue, by Jacob Viner", *International Affairs*, 27(1), 1951, s. 75.
- Meade, J. E., *The Theory of Customs Unions*, Amsterdam: North Holland, 1955.
- Meier, G. M., "Effect of a Customs Union on Economic Development", *Social and Economic Studies*, 1960, s. 29-36.
- Menon, J. ve Dixon, P. B., "Regional Trading Arrangements and Intra-Industry Trade: The Case of ANZCERTA", G-114. *Centre of Policy Studies*, 1995.
- Meyer, F. V., "Complementarity and the Lowering of Tariffs", *The American Economic Review*, 46(3), 1956, s. 323-335.
- Mikesell, R. F., *The Theory of Common Markets as Applied to Regional Arrangements Among Developing Countries*. Harrod, & Hague içinde, *International Trade Theory in a Developing World*. Newyork: St. Martin Press. 1965.
- Nilsson, L., "Trade Integration and the EU Economic Membership Criteria", *European Journal of Political Economy*, 165, 2000, s. 807-827.
- Nilsson, L., "Trade Relations: Is the Roadmap From Lome to Cotonou Correct?", *Applied Economics*, 34, 2002, s. 439-452.
- Organization of Islamic Cooperation, *About OIC*, Organization of Islamic Cooperation: http://www.oic-oci.org/oicv2/page/?p_id=52&p_ref=26&lan=en adresinden alındı, Wrişim Tarihi: 11.08.2014.
- Örnek, İ., & Taş, S., Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Coğrafi Bölge Esasına Dayanmayan Entegrasyon Hareketleri, O. Küçükahmetoğlu, H. Çeştepe, & ř. Tüylüoğlu içinde, *Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım*, s. 325-352, Bursa: Ekin Yayınevi, 2013.
- Panagariya, A., *The Regionalism Debate: An Overview*. University of Maryland, 1998.

- Panagariya, A., "Preferential Trade Liberalization: The Traditional Theory and New Developments", *Journal of Economic Literature*, 38(2), 2000, s. 287-331.
- Pearson, S. R., & Ingram, W. D., "Economies of Scale, Domestic Divergences, and Potential Gains From Economic Integration in Ghana and the Ivory Coast", *The Journal of Political Economy*, 88(5), 1980, s. 994-1008.
- Pelzman, J., "Soviet-COM ECON trade: The question of intra-industry specialization." *Weltwirtschaftliches Archiv*, 114(2), 1978, s. 297-304.
- Pomfret, R. *The Economics of Regional Trading Arrangements*, Oxford: Clarendon Press, 1997.
- Robertson, D., "Review of Economic Integration Among Developing Countries, by F. Kahnert et al. ", *International Affairs*, 46(4), 1970, s. 771-772.
- Rueda-Junquera, F., "European Integration Model: Lessons for the Central American Common Market", *Jean Monnet/Robert Shuman Paper Series*, 6(4), 2006.
- Sakamoto, J., "Industrial Development and Integration of Underdeveloped Countries", *Journal of Common Market Studies*, 7(4), 1969, s. 283-304.
- Salera, V., "Review of The Customs Union Issue, by Jacob Viner" *The Journal of Political Economy*, 59(1), 1951, s. 84.
- Salvatore, D., *International Economics* (11. baskı), New York: Wiley, 2013.
- Sandalcılar, A., Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) Bölgesinin Sosyo-Ekonomik Analizi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- Saphir, A., "Domino Effects in Western European Regional Trade", *European Journal of Political Economy*, 17, 2001, s. 377-388.
- Schiff, M. ve Winters, A. L., "Dynamics and Politics in Regional Integration Arrangements: An Introduction" *The World Bank Economic*, 12(2), 1998, s. 177-195.
- Shams, R., Regional Integration in Developing Countries: Some Lessons Based on Case Studies, *Hamburg Institute of International Economics*, 2003.
- Sharma, S. C., ve Chua, S. Y., "ASEAN Economic Integration and Intra-Regional Trade", *Applied Economic Letters*, 17, 2000, s. 165-169.
- Sheer, A., "A survey of the political economy of customs unions", *Law and Contemporary Problems*, 44(3), 1981, s. 33-53.
- Soloaga, I., ve Winters, A., *How Has Regionalism in the 1990s Affected Trade Policy?* Washington D.C.: World Bank, 1999.

- Spraos, J., "The Condition for a Trade-Creating Customs Union", *The Economic Journal*, 74(293), 1964, s. 101-108.
- Staley, C. E. "Review of A History of Thought on Economic Integration, by Fritz Machlup", *Annals of the American Academy of Political and Social Science* (434), 1977, s. 242-243.
- Stopler, W. F., "Review of The Customs Union Issue, by Jacob Viner", *The American Economic Review*, 41(5), 1951, s. 989-991.
- Tayseer, A. J. "A review article: The relevance of traditional integration theory to less developed countries", *Journal of Common Market Studies*, 9(3), 1971, s.254-267.
- Tekeli , R. ve Acartürk, E., Ortadoğu ve Orta Asya Ekseninde Bölgesel Entegrasyon: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, O. Küçükahmetoğlu, H. Çeştepe ve Ş. Tüylüoğlu içinde, *Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım* (s. 503-532), Bursa : Ekin Yayınevi, 2013.
- Tüfekçi, Ö., "Klasik ve Yeni Avrasyacılık: Geçmişten Gelen Devamlılık", *Bilge Strateji*, 2(4), 2011, s. 117-135.
- UNCTAD, *Trade and Development Report 2007: Regional Cooperation for Development*. Geneva: United Nations, 2007.
- United Nations University&Institutue for Comparative Regional Integration Studies, *The Regional Integration Knowledge System. Regional Arrangements-Country Profile-Turkey*: <http://www.cris.unu.edu/riks/web/country/show?id=Turkey> adresinden alındı, Erişim Tarihi: 18.08.2014.
- Villamil, J. J. "Review of the Economics of Development in Small Countries with Special Reference to the Caribbean, by W. G. Demas", *Annals of the American Academy for Political and Social Science*, 368,1966, s.213-214.
- Viner, J. *The Custom Union Issue*. New York: Carnegie Endowment for International Peace, 1950.
- Watkins, M. H. "Review of An Essay on Trade and Transformation, by S. B. Linder", *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, 29(1), 1963, 121-122.
- Webb Eren, E., *To Which Eurasia Does Turkey Belong? A Comparative Analysis of Turkish Eurasianist Geopolitical Discourses*, İstanbul: Koç University, 2011.
- Wonnacott, R. J., "Free-Trade Agreements: For Better or Worse", *American Economic Review*, 86, 1996, s. 62-66.
- World Trade Organization, *Regional Trade Agreements: Facts And Figures*. How many regional trade agreements have been notified to the WTO?:

http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/regfac_e.htm adresinden alındı,
Erişim Tarihi:27.08.2014.

Yeats, A. J., Does Mercosur's Trade Raise Concerns about the Effects of Regional Trade Agreements? *World Bank Policy Research Paper*, 1997.

Zdenek, D. ve Greenway, D., "Economic Integration and Intra-Industry Trade: The EEC and CMEA Compared" *Kyklos*, 7(3), 1984, s. 444-469.